

Obsah

ÚVOD	8
1 TEORETICKÁ ČASŤ	10
1.1 Základné pojmy.....	10
1.2 Východné Tatry.....	13
1.3. História pastierstva.....	14
1.3.1 História pastierstva vo Východných Tatrách a podtatranskej oblasti na Slovensku	19
1.3.2 Tatranská pastva v starých cestopisoch a itinerároch.....	20
1.3.3 Tristo rokov po Simplicissimovi	24
1.4 Tatranský národný park.....	25
1.4.1 Právne úpravy týkajúce sa pastierstva v Tatranskom národnom parku na Slovensku	26
1.5 Pastierstvo v Poľsku.....	27
1.5.1 Redyk Karpatsky	31
1.6. Pastierske lokality vo Východných Tatrách.....	32
1. 7 Zemepisné názvy pastierskeho pôvodu.....	35
1.8 Podmienky pre pastvu v Tatrách.....	37
1.9 Vplyv pastierstva na prírodu	41
1.9.1 Lúky a pasienky.....	43
1.9.2 Lesné hospodárske plány.....	45
1.9.3 Pastierstvo a kosodrevina	49
1.10 Salašníctvo v ľudovej kultúre	51
1.10.1 Hudba	51
1.10.2 Výtvarné umenie	52
1.10.3. Stavby na salaši	53
1.11 Produkcia ovčích výrobkov.....	54
2. METODOLÓGIA VÝSKUMU	56
2.1 Priebeh výskumu.....	56
2.2.Etika výskumu.....	57
2.3 Priebeh rozhovorov	57
2.4 Vyhodnotenie dát pomocou rámcovej analýzy	61

2.5 Hypotézy	62
2.6 Výskumné otázky.....	62
3. PRAKTICKÁ ČASŤ	63
3.1 Pastierstvo v poľských Tatrách	63
3.2 Pastierstvo vo Východných Tatrách na Slovensku – áno alebo nie?	68
3.2.1 Vplyv pastierstva na prírodu	68
3.2.2 Pozitívne názory na pastierstvo a obnovenie tradície	71
3.2.3 Negatíva pastvy	73
3.2.4 Pozitíva a negatíva vyplývajúce z pastvy – súhrnná tabuľka.....	74
3.2.5 Vhodné lokality pre pastvu podľa respondentov.....	75
3.2.6 Prinavrátenie pastierstva do Tatier	77
ZÁVER	80
BIBLIOGRAFIA.....	82
PRÍLOHY	87

ÚVOD

Príroda Východných Tatier je v súčasnosti obľúbenou destináciou turistov, lyžiarov, či horolezcov. Prichádzajú sem načerpať energiu, oddýchnuť si a vzdialiť sa od ruchov veľkomesta.

Dnes krásnu tatranskú prírodu nepotrebujeme k získavaniu obživy. V minulosti boli Tatry cieľom úplne iných zámerov. Od počiatku vplyvov valaskej kolonizácie v 15. storočí ich začínali intenzívne využívať pastieri. Fenoménom pastierstva sa zaoberám v oblasti Východných Tatier na Slovensku a v Poľsku, konkrétne zahŕňam teda Vysoké Tatry a Belianske Tatry.

Spôsob využívania prírody a krajiny a získavanie obživy malo priamy vplyv na prírodné prostredie. Oblasť Tatier sa ukázala vhodnejšia pre pastvu ako pre pestovanie obilnín. Ovca dobre znášala ťažšie klimatické podmienky a bola zdrojom mlieka, vlny, mäsa, či kože. Pastierstvo a chov dobytka predstavovalo podstatnú hospodársko-ekonomickú oblasť vývoja spoločnosti. Zároveň sa vyvíjala aj kultúrna stránka. Pri valachoch to platí dvojnásobne – zanechali nám bohatú tradíciu v podobe architektúry, odievania, hudby, stravovania a pod. Téma pastierstva je veľmi široká, ale pokúsila som sa ju popísať so všetkými jej javmi a činnosťami.

Najväčšia pastierska expanzia nastala po druhej svetovej vojne. Tatry sa vplyvom pastierskej exploatacie zmenili, nadmernou pastvou začali vznikať erózie, posúvala sa horná hranica lesa, skladba vegetácie sa takisto premenila. Miera ľudských zásahov ako keby nepoznala svoje limity.

Počiatky ochrany prírody sa v Tatrách datujú do konca 19. storočia. Až roku 1949 sa podarilo uzákoniť najstarší národný park na Slovensku – Tatranský národný park. S jeho vznikom sa rozhodlo o úplnom zákaze pastvy na jeho území. Poľský Tatrzański Park Narodowy je mladší, vznikol roku 1955. Pár rokov po jeho uzákonení sa Poliaci tiež rozhodli pastvu zakázať.

Vďaka priaznivejšiemu politickému vývoju a neutíchajúcemu hlasu verejnosti sa roku 1981 podarilo pastierstvo v Poľsku obnoviť vo forme kultúrneho výpasu. Pre Poliakov to znamenalo veľkú kultúrnu udalosť. Niekoľko tatranských salašov opäť ožilo, fungujú dodnes a tešia sa veľkému úspechu.

V dnešnej dobe už nie sme na Slovensku politicky znevýhodnení. Existencia komunistických družstiev sa taktiež ukázala ako nie najšťastnejší nápad, ale zároveň sa stáda po ich zániku nevrátili do Tatier a mnohých podtatranských oblastí ani v regulovanej forme.

Dnes mnohí mladí ľudia netušia, že v Tatrách sa páslo – bola to činnosť silne spätá s tatranskou prírodou a jej metamorfózami.

Cieľom mojej práce bolo bližšie nahliadnuť na pastierstvo v Poľsku – zistiť, či pri vykonávaní regulovaného výpasu sledujú nejaké negatíva a aká bola hlavná hnacia sila toho, že sa pastierstvo na územie národného parku znovu prinavrátilo. Boli to motívy ekonomické? Alebo ekologické? Alebo pastierstvo pre Poliakov predstavuje činnosť úzko spätú s ich históriou a tradíciami? Hlavné motívy som sa pokúsila zistiť formou pološtrukturovaných rozhovorov primárne s odborníkmi, ale aj laickou verejnosťou.

Zároveň ma zaujímalo, či by bolo možné pastierstvo na územie národného parku slovenských Východných Tatier prinavrátiť a ak áno, tak za akých podmienok. Primárne ma zaujímali ekologické a ekonomické podmienky, ale zároveň aj názory turistov, podnikateľov, či domácich obyvateľov. Celkovo ma potešil pozitívny vzťah respondentov k téme pastierstva. Osobne som myšlienke obnovenia pastierstva na nejakej vhodnej lokalite naklonená, aj keď som si vedomá toho, že by to nebola ľahká a priamočiara cesta.

1 TEORETICKÁ ČASŤ

1.1 Základné pojmy

Bača je hlavným pastierom oviec, ktorý nesie zodpovednosť za vedenie salaša a zverené stádo. Organizuje hospodárenie na salaši, hlavne mliečnu produkciu. V minulosti boli bačovia najímaní salašnými spolkami. Pri výbere baču boli zohľadňované viaceré faktory ako ovládanie techník spracovania syra, dobré organizačné schopnosti, prirodzená autorita a dôvera u roľníkov v obci. Ovce pásol na menších salašoch s menším stádom. Väčšie salaše mali na starosti ich zástupcovia ovčiari, tiež nazývaní polbačovia, podbačovia. Dobrý bača sa vyznal i v liečení zvierat. Dokonca sa im pripisovali nadprirodzené schopnosti pomáhať alebo naopak škodiť magickými prostriedkami. Pojem bača je používaný v celých Karpatoch, o čosi menej i na Balkáne a je spojený s expanziou salašníctva v tejto oblasti (Podolák, 1982).

Gorali¹ tvorili regionálnu skupinu na slovensko-poľskom pomedzí. Najčastejšie sa pod označením goral rozumejú horali, obyvatelia žijúci v horách. Na Slovensku sa môžeme s goralmi stretnúť v oblasti severných Kysúc, hornej Oravy a horného Spiša. Spiš je najväčšou goralskou oblasťou, tvorí ju 34 obcí. Goralské lokality však netvorí jednotný ani kultúrny celok. Pôvod goralov je záhadný či už z etnologického alebo historického hľadiska. Jedna hypotéza však tvrdí, že gorali predstavujú pozostatok pôvodných bielochorvátskych hornovislianskych kmeňov, ktoré boli zo strednej Visly zatlačené poľským kmeňom Ľachov na juh, hlbšie do karpatského oblúka.

Honelník (bojtár, hajčiar, holeník, naháňač, povara, strungár, trškár) bol mladším pastierom pri salašnom chove oviec. Honelník bol pomocnou rukou baču, jeho hlavnou úlohou bolo priháňať ovce ku strunge (viď strunga), ale mal na starosti i prípravu vody, nosenie dreva, starať sa o oheň a riady a poprípade i pásť. Najčastejšie boli honelníkmi chlapci vo veku 12-14 rokov. Najčastejšie to boli synovia bačov a valachov alebo ich mladší súrodenci a takýmto spôsobom sa pripravovali na vykonávanie ovčiarskeho povolania. Občas sa na prácu honelníka najímali aj starí ovčiari, ktorí už nemali silu pásť a dojiť stádo (Podolák, 1982).

¹ Dostupné z: http://www.ludovakultura.sk/index.php?id=3820&no_cache=1&sword_list%5B%5D=goral

² Tradičné odievanie neprišlo do módy hneď po valašskej kolonizácii. Pastieri sa do krojov začali

Národný park je "rozsiahlejšie územie, spravidla o výmere nad 1000 ha, prevažne s ekosystémami podstatne nezmenenými ľudskou činnosťou alebo v jedinečnej a prirodzenej krajinej štruktúre, tvoriace nadregionálne biocentrá a najvýznamnejšie prírodné dedičstvo, v ktorom je ochrana prírody nadradená nad ostatné činnosti" (Zákon 287/1994, § 14). Definícia podľa IUCN znie, že "národný park je územie slúžiace na ochranu ekosystémov a na rekreáciu". (Dostupné z: http://www.enviromagazin.sk/enviro1_3/vztah20.html)

Ovčiarstvo alebo tiež salašníctvo je horský spôsob chovu oviec. Jeho nositeľmi boli Valasi a na Slovensku bol tento spôsob chovu oviec prispôsobený prírodným a hospodársko-sociálnym podmienkam. Na rozdiel od nížinného chovu, ktorý bol rozšírený na Slovensku od stredoveku, tak pri karpatskom horskom ovčiarstve sa pre pastvu využívali hlavne vyššie položené, nevyužívané pasienky (lesy, hole). Špeciálnymi salašnickými mliečnymi výrobkami boli ovčie sýry a žinčica (Podolák, 1982).

Pasienok je trávnatá plocha používaná na pasenie hospodárskych zvierat. Umelý pasienok (nazývaný iba pasienok, alebo v rôznych nárečiach: pasjének, pašienok, pašienka, pašenka) je výsledkom ľudskej exploatacie do lesnej prírody (klčovanie, čistenie menej úrodných plôch, vyrúbavanie a pod.). Špeciálny výraz existuje pre menší pasienok i lúčnu plochu uprostred lesov – nazývame ich polianky (poľanky, poľany). Hol'ou potom rozumieme pasienok nad lesným pásom, ktorý nie je nijako menený antropogénnou činnosťou (Podolák, 1982). V Liptovských a Belianskych Tatrách hole zaberajú najvyššie položené plochy po obidvoch stranách hrebeňov. Vo Vysokých Tatrách nájdeme hole v horných častiach dolín (Podolák, 1967).

Súčasťou pasienkov a lúk boli aj hospodárske stavby určené na uskladnenie sena a na možný chov hospodárskych zvierat. Podrobnejšie sa budem pasienkom venovať v ďalších kapitolách.

Pastier (ovčiar, pasák, juhás) nesie zodpovednosť za pasúce sa ovce. V období stredoveku sa často na vykonávanie tejto činnosti najímali duševne alebo telesne postihnutí ľudia, preto táto profesia bola považovaná za nečistú. Pastieri patrili k sociálne najnižším vrstvám v miestnom spoločenstve. Boli najímaní roľníkmi, obcami, neskôr spolkom bývalých urbarialistov. V oblastiach s rozšíreným salašníctvom bola úloha pastiera aj stráženie stáda cez noc. Spoločníkom pri nočnom strážení bol ovčiarsky pes. Pastieri pomáhali bačovi s

ručným dojením a výrobou syra. Pastieri sa podľa druhu vykonávanej práce delili do viacerých skupín. Z valachov mali najlepšie postavenie tí pastieri, ktorí aj dojili (dojčiari) a strihali ovce (strižiari). Nasledovali pastieri nedojených oviec a jahniat. Tiež sa označovali ako barančiari, jarčiari a jahňačiari. Honelníci mali najnižší status. Narozdiel od pastierov nížinného chovu mali pastieri na salašoch v dedinskom spoločenstve pripisovaný vyšší sociálny status. Boli najímaní salašným spolkom. Tradičná výstroj pastiera oviec sa skladala z pastierskej palice alebo valašky, cedidla, neskôr kapsy na suchú stravu, prípadne biča (Podolák, 1982).

Pastierstvo je nižšou formou chovu dobytká ako dobytkárstvo. Zároveň je i najstaršou formou chovu oviec, hovädzieho dobytká, kôz, koní, či tiav alebo sobov. Pastierstvo si vyžaduje väčšie pastevné plochy pre extenzívny chov stáda. (Zámečniková, 2008).

Pastierstvo sa v globálnom merítku vyskytuje v 3 formách:

1. Nomádizmus – Celé kočovné kmene a pastierske rodiny putujú počas celého roka za novými zdrojmi paše. Nemajú stále obydlia a všetok svoj majetok si nosia so sebou. Na našom území sa nomádizmus nevyskytuje.

2. Transhumancia – je formou extenzívneho, čiže sťahovavého chovu dobytká. Pastieri sú so svojimi stádami od jari do jesene na horských pastvinách. V zimnom období sa presúvajú do nížin alebo prímorských lokalít. Rodiny pastierov mali svoje trvalé bydliská a venovali sa poľnohospodárskej činnosti. V Rumunsku a na Balkáne sa transhumancia zachovala do polovice 20. storočia (Zámečniková, 2008). Napríklad poľský redik (redyk) považujeme za relikv transhumánej pastvy (Kowalski, 2013).

3. Salašníctvo – je formou extenzívneho chovu hospodárskych zvierat, vyvinulo sa z transhumancie. Tiež sa definuje ako horské salašníctvo, ktoré vzniklo ako konzekvencia rozkvetu poľnohospodárstva a pestovania krmovín. Rozdiel bol v tom, že pôvodné pasenie v zime bolo vystriedané maštalným chovom. Salašníctvo je teda založené na kombinácii letného extenzívneho pasenia od včasnej jari do neskorej jesene s expandujúcim zimným maštalným chovom. Sťahovanie pastierov bolo v minulosti limitované hranicami feudálnych panstiev, neskôr hranicami obecného katastra. Salašníctvo má v našich oblastiach korene v Rumunsku a na Balkánskom polostrove (Zámečniková, 2008).

Redik pochádza z rumunského *a ridica* - zdvihnúť sa. Znamenal transport ovčieho salaša. Prvýkrát sa presúval na jar, kedy bača s pastiermi odchádzali na miesto prvého salaša.

V letnom období sa konali ďalšie rediky, pretože stáda bolo potrebné presunúť na nové pasienky. Jesenný redik bol posledný, kedy sa bačovia a pastieri so stádami vracali späť do dedín na prezimovanie. V Poľsku sa tradícia rediku zachováva dodnes, jedná sa o významnú udalosť na deň sv. Vojtecha, kedy sa ovce s pastiermi presúvajú do salašov na horách (Podolák, 1982).

Salaš je základnou výrobnou a hospodárskou jednotkou v organizácii valaského chovu oviec v oblasti Karpát. Salašisko je miesto, kde bol salaš postavený. Salaše pozostávajú z viacerých stavebných objektov, ktorým venujem osobitý priestor v tejto práci.

Valach (plurál valasi, adjektívum valašský aj valaský) (Slovník, 1965) bol príslušník pastierskeho obyvateľstva, ktoré sa dostalo aj na naše územie pod vplyvom valaskej kolonizácie. Etnická charakteristika slova valach postupne zanikla a týmto pojmom sa začali označovať obyvateľstvo prevažne horských lokalít, ktoré sa venovali pastierstvom a chovom oviec (Podolák, 1982)

1.2 Východné Tatry

Územie Tatier patrí z hľadiska geomorfologického členenia do alpsko-himalájskej sústavy, subsystému Karpát, provincie Západných Karpát a v rámci nich do Fatransko-tatranskej oblasti jadrových pohorí (Mazúr, Lukniš, 2002). Geomorfologický celok Tatry sa člení na Západné Tatry a Východné Tatry. Práve Vysoké a Belianske Tatry spadajú pod Východné Tatry (Bystrický, Ivan, 1956).

Najvyšším pohorím celého Karpatského oblúka, ktorý sa tiahne v dĺžke 1200 km, sú Vysoké Tatry. Nadmorskú výšku nad 2500 m. n. m. má až 29 tatranských štítov. Najvyšší vrch je Gerlachovský štít s nadmorskou výškou 2655 m. n. m. Celková rozloha Vysokých Tatier je 341 km², z čoho 260 km² patrí Slovensku a 81 km² Poľsku. Ich hlavný hrebeň má dĺžku 26,5 km, tiahne sa od L'aliového sedla na západe po Kopské sedlo, ktoré oddeľuje Vysoké Tatry od Belianskych Tatier (Lacika, 2010).

Belianske Tatry sú rozlohou menšie ako Vysoké Tatry. Majú i odlišný reliéf, čo je dôsledkom odlišnej geologickej stavby. Horské svahy sú tvorené odolnými vápencami a dolomitmi s mäkkšími bridlicami a slieňovcami. Hrebeň Belianskych Tatier je kolmo položený

na hrebeň Vysokých Tatier a tiahne sa v dĺžke 14 km. Dominantnými štítni pohoria sú Havran (2152 m. n. m.) a Ždiarska vidla (2146 m. n. m.). Pohorie na západe uzatvára ich najnižší bralný štít Muráň (1890 m. n. m.) (Lacika, 2010).

Tatry sú z geologického hľadiska jadrovým pohorím, ktoré tvorí kryštalikum (predkarbónske kryštalické bridlice, prevažne ruly, svory, amfibolity a kryštalické vápence) a obalové jednotky. Obal tvoria primárne kremence, vápence, dolomity, slieňovce a bridlice. Štyri pätiny pohoria tvoria vyvreniny (Lacika, Ondrejka, 2009). Reliéf Tatier je neobyčajne členitý, prevažne bralný. Je výsledkom stáleho pôsobenia endogénnych a exogénnych činiteľov. Do obdobia holocénu (cca pred 10 000 rokmi) bolo v Tatrách vyše 21 horských ľadovcov. V genéze holocénu došlo k otepľovaniu podnebia a formovaniu glaciálneho reliéfu. Topiace sa ľadovce mali na svedomí vznik tatranských dolín, plies, strmých hrebeňov, vodopádov a pod. (Bystrický, Ivan, 1956).

Ak sa retrospektívne pozrieme do minulosti, môžeme konštatovať, že Tatry majú medzi ostatnými pohoriami osobitný charakter. Dlhodobo si zachovali rozsiahle pásma bezlesných skál a holí, kde sa rozvíjali alpínske ekosystémy. V Tatrách v dobe ľadovej existovali i mnohé druhy drsných kontinentálnych stepí, ktoré v poľadovej dobe vystriedali lesy. Stepí zanikli aj kvôli zvlhčeniu a oceanizácii podnebia. Mierna oceanizácia prebieha aj v súčasnosti a zapríčiňuje malý posun vegetačných stupňov smerom dolu (Bystrický, Ivan, 1956). Veľkosť vysokohorských skál a holí v histórii nie je stabilná, ale stupeň nad 1800 m si stále zachoval alpínsky alebo subalpínsky charakter. Vďaka tomu je tu badateľný vzácny výskyt veľhorskej fauny a flóry. Lesný stupeň zažil počas dejín najviac zmien, v glaciáloch dokonca takmer vymizol.

1.3. História pastierstva

Už najstaršie paleolitické archeologické nálezy svedčia o vzťahu človeka a zvierat'a. Veľmi dôležitým procesom v dejinách ľudstva bola domestikácia zvierat a pestovanie rastlín. Túto významnú neolitickú etapu často nazývame "poľnohospodárskou revolúciou" (Keresteš, 2008).

K základným zložkám poľnohospodárskej výroby patril oddávna chov oviec (Podolák, 1967). Ovce patria medzi najstaršie domáce zvieratá na svete. Najstaršia evidencia o chove ovce pochádza z obdobia 11 000 rokov p. n. l. zo severovýchodného Iraku, z obce Zawi

Chemi Shanidar. Len pre zaujímavosť, pes bol domestikovaný až o 3,5 000 rokov neskôr. To, akú dôležitosť ovce pre ľudí v minulosti mali, môžeme sledovať aj v rozličných mytológiách (Keresteš, 2008).

Chov oviec zasahoval svojim významom po stáročia do viacerých oblastí hospodárskeho, kultúrneho, sociálneho vývoja krajiny. Stal sa preto predmetom štúdia viacerých vedných odborov. Hlavne geografia prejavovala od konca 19. storočia záujem o štúdium tohto javu v Európe. (Podolák, 1967) Historici upriamovali svoju pozornosť na zásahy migrujúcich pastierov do sídelnej štruktúry príslušných oblastí, na pastierske právne vzťahy, prechod na roľnícko-chovateľský spôsob života a pod. Prvé etnologické práce o slovenskom ovčiarstve začali uzerat' svetlo sveta až v 50. rokoch 20. storočia. Ich hlavným cieľom bolo získať obraz o tradičných spôsoboch chovu oviec a spôsobe života ovčiarov (Zuskinová, 2008).

Ľudia si ovce pre ich dobré vlastnosti veľmi obľúbili. Chovali ich na mlieko, mäso, kožušiny, či srst' na vlnu. Osvedčili sa aj v rôznych klimatických podmienkach, kde by iné domáce zvieratá neboli schopné existencie (Keresteš, 2008). Prírodné podmienky boli teda pre chov oviec priaznivé. V zimnom období ľudia dobytok krmili z vypestovaných krmovín z poľnohospodárskej pôdy alebo krmivo zberali z voľnej prírody (Podolák, 1967).

Rozvoj chovu oviec v jednotlivých historických etapách nezávisel len od spôsobov využívania prírodných podmienok, ale aj od ďalších faktorov, ktorých pôsobenie bolo v jednotlivých regiónoch značne diferencované. Určujúce činitele boli hlavne: charakter osídlenia, pomery vo vlastníctve pôdy, charakter poľnohospodárstva, zameranie chovu oviec na určité produkty, možnosti odbytu produktov na trhu, rozvoj textilnej výroby (spracovanie vlny), rozvoj mliekarskej výroby atď. Tiež je potrebné podotknúť, že na intenzitu chovu oviec pôsobil aj sezónny chov oviec, v rámci ktorého sa počet oviec zvyšoval iba v zimnom alebo iba v letnom období (Podolák, 1967).

Málokto si dnes uvedomí, koľko výhod vyplýva z chovu oviec a do akej miery sa stala súčasťou formovania našej kultúry. Priaznivo vplýval i na ekonomické využitie prirodzených lúk a pasienkov. Vďaka chovu oviec a vyrábaní produktov mnohí získali prácu. Ovce udržiavali ekológiu krajiny, obnovovali úrodnosť pôdy. Bohato zasiahla i vývoj národnej slovesnosti, spevu, hudby, zvykoslovia, či kultúry (Keresteš, 2008).

Mnohí novovekí slovenskí literáti, ekonómovia, poľnohospodári tiež upriamovali k ovci pozornosť. Bola označovaná za najužitočnejšie hospodárske zviera. "Na ovci niet jednej čiastky, ktorá by nepriniesla nejaký ošoh: vlna, koža, mäso, mlieko, vnútornosti, to všetko sa

dá zužitkovať a hnoj je na hnojenie polí", napísal Anton Bernolák roku 1790. Bernolák bol okrem organizátora kultúrneho života a lingvistu aj dobrý poľnohospodársky odborník (Keresteš, 2008).

Ale vráťme sa ešte späť do histórie. Aj na Slovensku sa našli početné archeologické nálezy oviec/kôz a iného dobytká, na ktoré môžeme byť hrdí.

Usadenie neolitického človeka viedlo k dôležitému javu – k podstatnejšiemu zásahu do prírodného prostredia a k vytváraniu kultúrnej krajiny. Kvalitatívne boli tieto zmeny tak zásadné, že môžeme hovoriť o neolitickej revolúcii. Najstarším nálezom sú kosti hovädzieho dobytká, ošípaných a oviec/kôz z obdobia 7000 rokov p. n. l. Nálezy kostí pochádzajú z Lužianok a Mlynáric pri Nitre. Zastúpenie oviec/kôz bolo 8 a 10 percentné. Pri osteologických nálezoch je veľmi problematické určiť, či sa jedná o kozu alebo ovcu, preto sa uvádza ovca/koza (Bátora, 1984).

Unikátom v rámci Európy je hrob zo staršej doby bronzovej objavený v Mýtnej Novej Vsi. Ide o tzv. kenotaf - symbolický zvierací hrob. Vybavenie hrobu bolo veľmi bohaté, ovca/koza v hrobe bola vybavená mužským inventárom (medená dýka, ihlica, šidlo, náušnica, silexová strelka a nádoba). Tomu zodpovedalo i uloženie kostry zvierat'a na pravom boku ako i orientácia v smere západ-východ (Dostupné z: <http://www.zitava.sk/rozhovory/jozef-batora-pozitavie-je-bohate-na-archeologicke-nalezky>). Ovca/koza v hrobe predstavovala prítomnosť bojovníka, ktorého nebolo možné z rôznych príčin na miesto pochovania dopraviť (Keresteš, 2008).

Zaujímavé sú i nálezy z keltských hrobov, kde bola ovčia alebo kozia hlava pravidelným doplnkom. Kultové využitie ovce/kozy svedčí o tom, že obyvatelia si ju skutočne cenili. Napríklad na kultovom hradisku z doby železnej pri Liptovskej Mare bolo obetisko zvierat, rastlín i ľudí. Obetovalo sa pri príležitosti výhonu stád na pastvu, asi 2x ročne (Keresteš, 2008).

Stav v Uhorsku v 11.-12. storočí bol taký, že počty oviec boli oveľa vyššie ako počty koní, či ošípaných (Keresteš, 2008).

V kláštoroch sa ovce chovali hlavne za účelom výroby súkien. Na kráľovských majetkoch existovali dokonca špecialisti na ošetrovanie oviec, tzv. *pastores ovium*. Poddanstvo bolo tiež vo veľkej miere zamerané na chov oviec. Zvýšená produkcia kožušín viedla k vzniku kožušničieho remesla. Kožušníci sa začali organizovať v cechoch, prvý bol založený roku 1307 v Košiciach (Keresteš, 2008).

Koncom 15. a na začiatku 16. storočia boli využívané úhorové plochy v oblasti našich Karpát na pasenie oviec. So vzrastom populácie v tomto období začali byť ovce vytláčané na pastvu do vyššie situovaných horských pasienkov (Filová, Mjartan, 1975).

Pastierstvo sa na Slovensku od počiatku vyskytovalo výlučne vo forme salašného chovu. Preniklo k nám z východnejších oblastí Karpát a Sedmohradska. Salašníctvo ako také má svoje korene v juhovýchodnej Európe (Zámečnicková, 2008).

Význam chovu oviec v horských oblastiach i na Slovensku stúpol v rámci kolonizácie na valaskom práve („*ius Valachicus*“). Tzv. Valasi začali od 14. storočia postupne v malých skupinkách prichádzať z Rumunska a Ukrajiny na východ a severovýchod Slovenska, vrátane okolia Vysokých Tatier (Skupieň, 2008).

Valasi neplatili štátnu daň a desiatky, ale odvádzali dvadsiatky od stáda - platili zvieratami a syrom (Keresteš, 2008). Pre zemepánov bolo výhodné i to, že využili plochy, ktoré boli dovtedy bez priameho prospechu. Valasi dokonca boli strážnikmi ciest i hraníc panstva a zvykli sprevádzať panovníka na cestách. V prípade, že sa valasi dopustil nejakého priestupku, nepodliehali zemepánovi, ale mali medzi sebou určeného „vojvodu“ (Filová, Mjartan, 1975). Je otázne, čo mohlo priviesť Valachov k tomu, aby sa dali do pohybu. Dôvodom môže byť zmena klímy alebo neúrodnosť pasienkov. Mohli to byť aj príčiny politické, ktorými boli vpády Tatárov, neskôr Turkov na územie rumunských kniežactiev Valašska i Moldavska. Rumuni sa po príchode na naše územie začali premiešavať s pôvodným obyvateľstvom (Zámečnicková, 2008).

V slovenských horských oblastiach bola od 16. do 20. storočia najčastejšie chovaná ovca plemena valaška (valaská ovca, *ovis aries strepsiceros*). Bola obľúbená pre svoju pohyblivosť, otužilosť a vytrvalosť, to boli hlavné dôvody prečo sa hodila do drsného horského prostredia. Tento druh ovce sa choval hlavne na mliečnu produkciu (Podolák, 1967).

Útlm chovu oviec nastal počas tureckých vpádov. Naopak v horských oblastiach sa začalo pasenie rozrastať. Narástlo do takých rozmerov, že stáda začali poškodzovať lesné porasty. Kráľ Maximilián vydal roku 1565 nariadenie, aby sa pastva z lesov vylúčila úplne. (Keresteš, 2008).

V 16. storočí prišli k vlastníctvu Oravského hradu Turzovci, ktorí sa okolité územie snažili zaľudniť práve na základe valaského práva. Tak sa Turzovcom podarilo v hornatých oblastiach Oravy smerom k hranici s Poľskom založiť od polovice 16. storočia do roku 1616 až 42 dedín, po roku 1626 ešte ďalšie 4. Obyvateľom, ktorí na tomto území žili sa hovorilo

„gorali“ a najčastejšie sa živili chovom oviec a dobytku, lovom divokej zveri a drevorubačstvom (Skupieň, 2008).

V oblasti Liptova podľa valaského práva vzniklo len málo nových dedín, na Spiši oveľa viac. Na tomto území to bolo najmä vďaka Hieronymovi Laskymu, poľským starostom na Lubovnianskom hrade a predstaveným mníchom v Červenom kláštore. Približne v druhej polovici 16. storočia sa valaská kolonizácia skončila a ďalšie obce na severe Slovenska boli zakladané v druhej polovici 16. storočia a od 17. storočia už na základe kopaničiarskeho práva. Predchodcom, či východiskom tohto práva bolo valaské právo, ale líšilo sa najmä inou výmerou pôd a inými feudálnymi dávkami pre zemepána (Skupieň, 2008).

Do druhej polovice 19. storočia bola ovca najvýznamnejším producentom konzumného mäsa. Základom každodennej stravy bolo ovčie mlieko a produkty z neho vyrábané. Samozrejme ovčia vlna slúžila na odievanie. Často boli ovčie produkty jediným tržným artiklom roľníka (Keresteš, 2008).

Slovensko bolo do roku 1947 prevažne agrárnou krajinou, v poľnohospodárstve pracovalo takmer 50% obyvateľstva. Poľnohospodárstvo sa dostalo do úpadku v prvých rokoch kolektivizácie v dôsledku reforiem KSC. Môžeme konštatovať, že postupne začínala agrárna spoločnosť prechádzať do industriálnej (Podolák, 1967).

Parný stroj predstavoval revolúciu i v oblasti spracovania vlny. Súkenníctvo sa stalo zdrojom obživy mnohých ľudí (Keresteš, 2008). Priamo to súviselo i s rozvojom miest a požiadavkou obyvateľstva na kvalitnejšie odievanie. Prvý parný stroj v Uhorsku bol roku 1831 spustený v súkenke v Lučenci. Ďalšie súkenky boli v Bratislave, Košiciach, Kežmarku, Ľubici, Veľkom Šariši, v Prievidzi, Radvani a v Zlatých Moravciach (Keresteš, 2008).

Rozdiely v chove oviec sa prejavovali aj v rôznych historických etapách. Najväčší úpadok bol spojený najmä so vznikom Jednotných roľníckych družstiev (Podolák, 1967). Ich nástup mal za cieľ zvýšiť poľnohospodársku produkciu a veľkosť orných plôch. V počiatočných dňoch bolo členstvo v JRD dobrovoľné, neskôr nemali poľnohospodári na výber. Po odmietnutí členstva sa dočkali trestu v podobe odvádzania väčšieho množstva produktov štátu, neprístupnosti potrebných hnojív, hrozilo im dokonca väzenie, vyhostenie z dediny a pod. (Dostupné z: http://www.oskole.sk/?id_cat=8&clanok=1154). Snaha štátu o aplikáciu neodborných administratívnych zásahov mala za dôsledok celkový pokles živočíšnej výroby. Jednotlivci dokázali hospodáriť efektívnejšie svojimi tradičnými, overenými spôsobmi, než po začlenení do JRD. Zánik JRD bol vyvolaný hlavne zlými hospodárskymi

výsledkami, pracovnou morálkou družstevníkov, či rôznymi protestmi v polovici 50. rokov 20. storočia. Zhruba v 70. rokoch 20. storočia sa situácia stabilizovala (Podolák, 1967).

Ovčiarstvo v oblasti Vysokých Tatier upadlo po zániku úhorov a po obmedzení pasenia na tatranských pasienkoch. V niektorých dedinách po vzniku kolektivizácie úplne zaniklo. Na Spiši a Liptove sa však dočkalo mierneho vzostupu (Podolák, 1967).

Kolektivizácia hospodárstva so sebou priniesla aj závažné ekologické problémy. Napríklad mnoho živočíchov prišlo o svoje prirodzené biotopy alebo intenzívne hnojenie malo neblahý vplyv na životné prostredie.

1.3.1 História pastierstva vo Východných Tatrách a podtatranskej oblasti na Slovensku

Bezprostredné okolie Vysokých Tatier bolo osídľované už v období paleolitu. Štítý Tatier mali na dohľad aj praobyvatelia gánovského Hrádku, miesta, kde sa našiel i významný odliatok mozgovne neandertálca, ktorý je v súčasnosti uložený v pražskom Národnom múzeu (Skupieň, 2008).

Chov oviec v blízkosti Tatier je doložený až z obdobia neolitu. Prítomnosť oviec v mladšej dobe kamennej bola doložená v Matejovciach pri Poprade, v nadmorskej výške 650 m. n. m. V Burbrichu pri Veľkej Lomnici sa našli prasleny z hlíny, ktoré sú dôkazom toho, že už pred vyše 2000 rokmi vtedajší podtatranský ľud dokázal spracovávať vlnu (alebo ľan). Našlo sa aj niekoľko hlinených plastík zobrazujúcich ovcu. Plastiky oviec boli najpočetnejšie, našli sa aj plastiky kravy, kozy, ošípanej, jeleňa a pod. (Zámečníková, 2008).

Ďalšie praveké osídlenia až po príchod Slovanov vykazujú podiel chovu zvierat: hovädzí dobytok, ovce, kozy, ošípané a hydina (Zámečníková, 2008).

Stredovekí obyvatelia boli často poháňaní materiálnymi pohnútkami. Snažili sa čo najviac z prírody získať, či už šlo o zvieratá, rastliny, bohatstvo ukryté v útrobach zeme, potoky, doliny, či tatranské pralesy. Takýto človek nebol hospodárom, ale konzumentom. Nepoznali dobre zákonitosti prírody a jej vývoj, preto mu unikalo, že niektoré zdroje sú vyčerpateľné. Ani ho nenapadlo, že by exploatáciou mohla byť narušená biologická rovnováha (Bohuš, 1977).

V období 13.-14. storočia sa začali odstraňovať veľké plochy lesov, väčšinou v ich spodných častiach. Hlavným zámerom obyvateľov, ale i kolonistov bolo získať čo najväčšie plochy pre pastvu a v nižších polohách aj pre pestovanie. V tom čase sa s drevom neobchodovalo, ale bolo primárnym stavebným materiálom. Kvôli týmto ťažbám z

tatranských lesov takmer vymizol vzácny tis, limby a ďalšie dreviny (Bohuš, 1977). V tomto období sa páslo predovšetkým v nižšie položených pasienkoch, no nevylučuje sa ani pastva na tatranských holiach (Zámečniková, 2008).

Nanešťastie sa medzi pastiermi našli i pytliači. Ozbrojení primitívnymi zbraňami poľovali na stáda kamzíkov, či svište, aby ich využili na mäso, kamzičie rožky sa dali využiť na výrobu prachovnic alebo bezoárove guľičky - vychýrený ľudový všeliek. Zo svištieho tuku zas vyrábali mercúňovu masť, skvelý prostriedok proti lámkovým bolestiam a pľúcny chorobám. Pastier Jonek Lysý z Javoriny pri súde priznal, že zabil približne 300 kamzíkov (dnes je ich celkový počet v Tatrách asi 1100 jedincov. Pozn. Ivana Bohušová). (Bohuš, 1977)

Na pastierstvo ako extenzívny chov dobytko mala najväčší vplyv valaská kolonizácia od 15. do 17. storočia. v 16. storočí sa trvalo osídľuje Javorina a Ždiar. Pastieri expandujú do vyšších nadmorských výšok. v 18. storočí sa páslo všade v Belianskych a Vysokých Tatrách, kde bol vhodný terén a porast (Zámečniková, 2008).

Vyššie položená oblasť Tatier bola ešte v 19. storočí takmer neobývaná. Navštevovali ju primárne drevorubači a pastieri. Prvou tatranskou osadou sa stal Starý Smokovec, kde roku 1793 dal gróf Štefan Csáky postaviť menší poľovnícky dom. Roku 1900 už mohli všetky tatranské osady ubytovať až 2300 hostí a postupne sa stali vyhľadávanými turistickými destináciami (Skupieň, 2008).

Vysokohorské formy salašníctva pastieri využívali pastieri na tatranských holiach v rôznej intenzite do polovice 20. storočia (Zámečniková, 2008). Pastierstvo bolo hospodárskou činnosťou, ktorá na najväčšej ploche, najdlhší čas a s najnegatívnejšími následkami pôsobila na tatranskú prírodu (Bohuš, 1994). Napríklad v medzivojnovom období sa v slovenských Tatrách páslo neuveriteľných 10 000 kusov oviec, 4 000 volov, 400 kráv a jalovic a 500 koní. Vypásaniu sa venovalo okolo 360 ľudí. Postavených bolo 100-180 salašov a iných pastierskych stavebných objektov (Grocholski, 2005).

1.3.2 Tatranská pastva v starých cestopisoch a itinerároch

Zmienky o pastieroch, ich zvykoch, praktikách, o salašoch, pasienkoch i o stádach nachádzame už v najstarších dielach tatranskej literatúry. Medzi takéto diela patria priekopnícke turistické itineráre, cestopisy zahraničných turistov, ktorí do Tatier často prichádzali z veľkých diaľok alebo v monografiách písaných domácimi bádateľmi Tatier.

V počiatkoch objavovania Tatier sa pastieri správali k návštevníkom rezervovane s určitou nedôverou. Nechápali ich zámery objavovania na oko tak nehostinných hôr a obávali sa možnej konkurencie. Postupne si na nich zvykli a dokonca nadviazali s návštevníkmi obojstranne užitočné kontakty. Pastieri ponúkali prístrešky i produkty, ktoré si vyrábali, väčšinou výmenou za tovar, ktorý bol pre nich ťažko dostupný.

Z roku 1654 pochádza prvé svedectvo o takomto vzájomnom pozitívnom stretnutí. Opisuje ho Daniel Speer, hudobník sliezskeho pôvodu, ktorý je známy aj pod pseudonymom *Simplicissimus*. Roku 1683 vydal cestopis, v ktorom opisuje v kapitole „*Ako Simplicissimus s piatimi študentmi a jedným sprievodcom popreliezal za tri dni Karpatské horstvo*“ túru z Kežmarku do Doliny Bielej vody a z nej výstup na Kežmarský štít vykonaný roku 1654. Súčasťou výletu bola aj návšteva salaša v tejto doline. Z uštipačného a vzájomného škádlenia medzi sprievodcom a bačom môžeme usúdiť, že sa už dôverne poznali. Bača s valaškou, puškou a psom urobil spočiatku na študentov zlý dojem. Svoju mienku zmenili po tom, čo ich bača štedro pohostil. „Keď prišiel s nami (z prilahlých pasienkov – pozn. Ivana Bohušová) k salašu, každému najprv podal ruku a privítal nás. Posadali sme si. Medzitým jeho honelníci zarezali jahňa a uvarili ho v kotle žinčice. Dve zadné stehná však opiekli a pripravili to tak dobre a rýchlo, že sme sa čudovali (Vlachovič, 1971).

Napokon nás poriadne núkal do jedenia a namiesto chleba nám dal mäkký vysušený ovčí syr, ktorý sme si však vzali so sebou a ujedali sme z nášho chleba. Bačovi a jeho honelníkom sme podarovali, podľa ponaučenia sprievodcu, niekoľko vekní (chleba, pozn. Ivana Bohušová), za čo veľmi ďakovali. Boli by sme radi k tomu pridali aj fľašku vína, ale ani bača ani sprievodca to nechceli pripustiť a vraveli, len aby sme si ho šetrili, lebo zajtra a pozajtra nám zvlášť príde vhod.“ (Vlachovič, 1971, s.71).

Kežmarský salaš stál určite aj v 20. rokoch 18. storočia na rovnakom, alebo na veľmi blízkom mieste ako roku 1654. Ale kežmarskí študenti chodili do Vysokých Tatier v tom čase už nielen sporadicky, individuálne, s písomným súhlasom rektora a pod dozorom školou akceptovaných externých sprievodcov ako to bolo doposiaľ. Evanjelické lýceum začalo organizovať aj pravidelné školské náučné exkurzie do hôr, pod vedením vlastných pedagógov. Juraj Buchholtz mladší (1688 – 1737), prírodovedec a rektor tejto školy, opísal dve takéto exkurzie vykonané v rokoch 1724 a 1726 vo vrocavskom zborníku *Annales physico-medicorum – Sammlung von Natur- und Medizin (1725, 1726)*. Z Kežmarku došli účastníci prvej exkurzie po mestský salaš na osedlaných koňoch. Na mieste sa občerstvili mliekom, uložili si tam prebytočné veci a nechali kone. Ďalej šli pešo a tri dni skúmali

prírodné zaujímavosti okolitých dolín. Dve noci strávili pod prírodnými prístreškami. Medzitým sa štyrom uviazaným koňom na pasienku akosi padarilo vyslobodiť a prešli zrejme do Zadných Meďodolov (podľa pôvodného textu do Poľska – „nach Polen“), ale „niekoľko známych sedliakov ich priviedlo naspäť“. V čase zvýšenej turistickej frekvencie si bačovia zrejme už natoľko nevážili návštevníkov na salaši a koňom nevenovali dostatočnú pozornosť. (Bohuš, 1988). Stretnutie s pastiermi spomína Buchholtz iba v tejto prvej správe.

Svoju pozornosť venoval pastierstvu v Tatrách anglický prírodovedec a cestovateľ Robert Townson (1762 – 1827) v diele *Travels in Hungary in the year 1793*. Navštívil kežmarský salaš v Doline Bielej vody a ako prvý podrobnejšie opísal prácu tatranských pastierov: „Je to malá drevená chata, postavená na švédsky spôsob, zo zrubov, ktorých konce sú na seba položené. Dlhá 6, široká 3 yardy, rozdelená na dve časti. V prvej býva bača, obyčajný a chudobný horal, ktorý vyrába syry. V druhej je sklad mlieka a syrov, kým ich raz za týždeň odvážajú do Kežmarku. Spôsob výroby mliečnych produktov je veľmi jednoduchý. Ovce sa tri razy počas dňa vháňajú do košiara na dojenie. Pastieri po každom dojení robia hneď syr, kým sa nevytvára maslo. Ešte do teplého mlieka dolievajú kvások z teľacieho žalúdka a ten spolu s mliekom sa ubíja. Potom bača rukami skúša hrudky usadlého mlieka. Hrudky tvoria veľkú hrudu, ktorú bača vkladá bez vytlačania do plátennej plachty a celé vešajú. Ostávajúce mlieko po prevarení zhustne a tvorí jedinú potravu pastierov po celú sezónu. Keď sa bača a jeho štyria, možno piati ľudia navečerali, vyšli z chaty a šli spať na košiare, medzi ovce. V noci bača vstával dva – tri razy a volal na nich, aby sa presvedčil, či daktorý bdie a stráži. Odpoveď vždy vzápätí dostal, čo mu potvrdilo, že si plnia svoje povinnosti (Townson, 1797).“

Viacj pozornosti venoval pastierom posledný zo zahraničných autorov klasických tatranských cestopisov, pruský geograf, topograf a dôstojník Albrecht Wilhelm Sydow (1799-1861). Na pár stranách svojho diela *Bemerkungen auf einer Reise im Jahre 1827 durch die Beskiden über Krakau ud Wieliczka nach den Central-Karpathen* píše:

„Dobytok slovenských roľníkov sa v jarnom čase spája do veľkých čried a zverujú ho určitým pastierskym rodinám (v orig. Hirtenfamilien). Tie sa potom starajú oň spočiatku na vyššom podhorí a v dolinách, ale akonáhle zavíta jar do samých hôr a horské pasienky pokryjú bohaté byliny, vystupujú so stádami vždy do vyšších polôh, kde stáda od mája až do konca júla prežívajú vlastne stálu jar. Koncom leta rovnakým spôsobom postupne schádzajú vždy do nižších polôh a všade tam nájde opäť čerstvú lúčnu pastvu. Posledný jesenný deň trávia už bezprostredne blízko k obciam, z ktorých pochádzajú. Na každom výšinnom stupni

má pastierska rodina svoj salaš (v orig. die Salasche), obyčajný doštený dom, do vnútra ktorého cez škáry voľne duje vietor. Užívajú si ho bez ďalšieho vybavenia, zariadenia, je fakticky prázdny. Zriekajú sa všetkého životného pohodlia, dokonca lavice či stola, spia muž, žena, mladí, starí, plne oblečení vedľa seba na holej zemi, okolo veľkého ohniska, ktoré horí uprostred chalupy, bez pece. Nad ohňom je na háku, napojenom cez priečnu tyč, zavesený mliečny kotol a interiér chaty, keďže oheň vlastne stále horí, je hrubo pokrytý lesknúcim sa popolčekom, ktorý robí drevo nehorľavým. Košele mužov a šaty žien dostávajú v stálom dyme čierny nádych a keď navštívime salaš, máme vlastne pocit, že máme pred sebou rodinu, ktorá páli drevné uhlie. Pred salašom je koliba (v orig. das Käsehaus, teda „syráreň“), kde sa sušia syry, stláčané do tvaru vo veľkosti malej detskej hlavy. V susedstve koliby je košiar (v orig. die Kolyba), kde stáda prežívajú noc. Na podhorských pasienkoch sa stáda z času na čas premiestňujú, aby sa ich pohnojením skypril trávny porast. Ovce a kravy sa trikrát za deň doja. Čerstvé mlieko sa vo veľkých kotloch hneď po zovretí kvasí a robia sa syry. Za každú ovcu je pastierska rodina jej majiteľom koncom leta povinná odovzdať 8 funtov syra (1 funt = približne 40 dkg, pozn. Ivana Bohušová). Ostatok tvorí jej odmenu. Ženy aj muži, strážiaci na pasienkoch stáda, robia ručné práce a majú z nich celkom slušný príjem. Počas jesene, keď sa vrátia domov, navštevujú okolité trhy a núkajú svoje diela. Syr je tiež veľmi žiadaný a dobre speňažiteľný obchodný artikel.

Ako jednoducho pastieri bývajú, tak sa aj stravujú. Mlieko, syr, zemiaky a lesné plody sú ich bežným jedlom, ale napriek tomu sú silní a zdraví, dobre naladení, najmä večer čulí, keď sa po pasení stretnú pri jednom zo salašov a jeden z pastierov hrá na fujare a ženy spievajú. V tichu neobývaných hôr je ďaleko počuť veselé šantenie pastierov, ktorí štedro odmenia každého, kto ich nevšímavo neobíde, ale pristaví sa na salaši, s pochopením pozoruje dianie a pochopí, ako málo potrebuje človek, aby mal radosť zo života. Každého cudzieho prišielca radi a priateľsky privítajú, počastujú syrom a žinčicou (v orig. Molken) v krásne vyrezávanom drevenom črpáku (v orig. Czerpok), ktorý mu darujú. Hoci som si uvedomil, že ten nápoj vznikol bezpochyby v kotloch, ktoré málokedy umývajú vodou, bol podľa mňa chutný a cenil som si, že mi ho tí dobromyseľní ľudia dožičili pred mojim výstupom na Kriváň (Sydow, 1830).“

Považujem za potrebné poznamenať, že kým jeho predchodcovia písali vždy o pastieroch spišských Nemcoch, Nemeč Sydow podal prvé informácie o tatranských pastieroch – Slovákoch (Slowaken) z bližšie neidentifikovanej hornoliptovskej dediny s tatranským

chotárom v oblasti Kriváňa. Zmienky klasických autorov o jedných i druhých sú v podstate pozitívne.

1.3.3 Tristo rokov po Simplicissimovi

V roku 1949 sa po dlhodobějších snahách podarilo uzákoniť Tatranský národný park (TANAP). Jeho vznik hral kľúčovú rolu v pasení vo Vysokých a Belianskych Tatrách, prijatím zákona totiž pastve v národnom parku odzvonilo. Aj keď bol zákon prijatý, pastierstvo sa nepodarilo odstrániť zo dňa na deň. Zaujímavý je článok z roku 1954 z časopisu Krásy Slovenska, ktorý vyjadruje rozpačité dojmy zo stretnutia Dr. Radka Roubala so stádom oviec po oficiálnom zákaze pastvy. V tom roku bolo 300. výročie výstupu kežmarského študenta Daniela Speera (Simplicissima) na Kežmarský štít. Dr. Roubal sa vybral na Kežmarskú chatu mysliac na Simplicissima a jeho vtedajšie zážitky. Veľa sa od tých čias zmenilo (Roubal, 1954).

V článku Dr. Roubal celkom podrobne opisuje svoje zážitky z výstupu. Ako tak kráčal lesnou tíšinou, potešila ho lesná idylka, ktorá sa mu naskytla. Starenka strážila dve kravy, ktoré sa pásli v lesnom poraste. Autor komentoval situáciu so slovami: „Možno mala povolenie od TANAPu, lebo, ako som dobre videl, na tom stĺpe pri hradskej bola aj zelená tabuľa so štátnym znakom a s čiernym nápisom 'Tatranský národný park'. Pretože nie som strážcom TANAPu, poprial som jej len 'dobrý deň' a putoval som ďalej (Roubal, 1954, s. 66).“

Ned'aleko od Kežmarskej chaty čakalo na Dr. Roubala ďalšie prekvapenie. „Pozriem na cestu a vidím – množstvo ovčích stôp a iných menej sympatických dôkazov ovčej prítomnosti! Tak teda je to pravda s tými ovcami! A na stretnutie s nimi som nemusel dlho čakať. Som občan, dbalý na zákony, a viem, že existuje zákon SNR o Tatranskom národnom parku a o ochrane tatranskej prírody, a preto som si musel sadnúť na kameň, keď som videl ísť proti sebe stádo oviec (pardon, boli to jarky, ako ma poučil honelník z Lendaku). Ej, reku, potrebujem aj autentické fotografie, dôkazový materiál, nuž som si ich aj vyfotografoval, raz s Kežmarským štítom v pozadí, raz s Belanskými Tatrami. Na povolenie TANAPu som sa ani nepýtal, lebo som vedel, že honelník ho nemá. Dozvedel som sa od neho, že v Predných med'odoloch sú tri košiare: kežmarský, belanský a rakúsky, ktoré majú spolu 1700 oviec, slovom jedentisíc sedemsto! V Zadných med'odoloch je ďalší, štvrtý košiar, ktorý má údajne 500 oviec. Spolu 2200, slovom dvetisíc dvesto ovčích tlám obžiera svahy Belanských Tatier

a okolie Kežmarskej chaty, 8800 ovčích nôh šliape po chránenej tatranskej kvetene a po zákone o Tatranskom národnom parku!!

Pritom som si spomenul, že som počul podobné chýry o Kôprovej a Tichej doline, kde zákon o Tatranskom národnom parku ako by bol rezervoval výbornú pastvu pre ovce a jalovinu z Važca a okolitých podtatranských dedín. Quo vadis, TANAP?!“ (Roubal, 1954, s. 66 - 67).

1.4 Tatranský národný park

Do akej miery mala antropogénna činnosť v minulosti vplyv na vývoj tatranskej prírody? Už v praveku zasahovali roľnícke a pastierske osídlenia na úpätie Tatier (hlavne zo spišskej strany), na západe zasiahli až do subalpínskeho vegetačného stupňa. To nás núti zamyslieť sa nad tým, do akej miery bolo samotné vnútro pohoria osídľované. Ľudská činnosť v subalpínskom vegetačnom pásme sa výraznejšie prejavila až v období stredoveku. Práve pastierska činnosť mala veľký vplyv na premenu prírodného rázu (Podolák, 1967).

Prvopočiatky bádania prírody Tatier siahajú do 16. storočia. O potrebe ochrany prírody sa začalo rozprávať na konci 19. storočia. V roku 1925 podpísali významní československí a poľskí biológovia a geografi tzv. „Krakovský protokol“, ktorý bol prvým pokusom o zriadenie Tatranského národného parku. Vo Vysokých Tatrách išlo predovšetkým o zachovanie práva severospišských podtatranských obcí, ktoré boli pričlenené k Poľsku, využívať dovtedajšie možnosti prenajímať si pasienky v oblasti Tatranskej Javoriny, teda na území ČSR. Zvieratá podliehali pred prekročením hraníc na letnú pastvu „přehlídce příslušným státním veterinářem, aby zjištěn byl jich zdravotní stav“. Obce, z ktorých prichádzali, museli byť „prosta slintavky a kulhavky a zvířata mohou být hnána z místa původu na pastviny pouze cestami nákazou neohroženými“. Pravidelné denné prekračovanie hranice na blízke pasienky bolo „dovoleno bez jakéhokoliv vysvědčení o zdravotním stavu zvířat“ (Krakovský protokol, 1925)

Komplexnejší návrh predložil po skončení druhej svetovej vojny docent Ján Futák, významný slovenský prírodovedec. Koncept sa ujal a Futák sa významne podieľal na tvorbe zákona o Tatranskom národnom parku (Skupieň, 2008).

Uzákonenie Tatranského národného parku (Zákon č. 11/ 1949 Zb. SNR zo dňa 18. decembra 1948) bolo významným krokom ochrany prírody v slovenskom ale i európskom meradle. Jeho vznik datujeme k 1.1. 1949 a je najstarším národným parkom na Slovensku.

Vybudovaním výskumnej stanice Tatranského národného parku (ďalej TANAP-u) v Tatranskej Lomnici roku 1952 začala nová etapa výskumov. Poslaním TANAP-u je zachovať prírodu Tatier so všetkou rozmanitosťou živej a neživej prírody (Dostupné z: <http://www.lesytanap.sk/sk/priroda-tanapu/>). UNESCO v roku 1993 vyhlásila Tatranský národný park a poľský Tatrzanski Park Narodowy za medzinárodnú biosferickú rezerváciu (Skupień, 2008).

TANAP sa nachádza v severnej časti Slovenska, je ohraničený súradnicami 49°05' – 49°20' severnej zemepisnej šírky a 19°35' – 20°25' východnej zemepisnej dĺžky. Susedí s Poľskom a spoločne zdieľajú hranicu dlhú zhruba 60 km. TANAP sa celkovo rozprestiera na rozlohe 1106,85 km² a zahrňuje Vysoké Tatry, Belianske Tatry i Západné Tatry (Dostupné z: <http://www.infoweby.sk/slovensko/tatry/505-tatransky-narodny-park-tanap>).

Oblasť národného parku a ochranného pásma patrí z geomorfologického hľadiska do provincie Karpát, subprovincie Západných Karpát. V rámci nich spadá do Fatransko-tatranskej oblasti s celkom Tatry a s celkom Podtatranská kotlina.

„Výškový stupeň 610-800 m zaberá prevažnú časť ochranného pásma a len menšiu časť vlastného územia národného parku. Výškový stupeň 800-1800 m pokrývajú lesné porasty vrátane kosodreviny vo vlastnom území národného parku. Polohy nad 1800 m zaberá hôľny a bralnatý reliéf.“ (Vološčuk, 1994, s. 12)

1.4.1 Právne úpravy týkajúce sa pastierstva v Tatranskom národnom parku na Slovensku

§ 2 zákona Slovenskej národnej rady č. 11 z 18. 12. 1948 o Tatranskom národnom parku poostáva z dvoch dôležitých bodov a to:

1. V Národnom parku treba podľa možností zachovať prírodné útvary v pôvodnej podobe a estetický ráz kraja, ďalej poskytnúť rastlinným a živočíšnym spoločenstvám ochranu a možnosť nerušeného života a vývin v pôvodnom prostredí.
2. Zbor povereníkov vydá nariadením všeobecné predpisy, potrebné na dosiahnutie cieľa uvedeného v ods. 1, pokiaľ nejde o úpravy, ktoré vyžaduje zákon (Zákon 11/1949, §2).

Nariadenie zboru Povereníkov č. 5 z 28. októbra 1952 o Tatranskom národnom parku sa vzťahuje na územie Tatranského národného parku, ktoré je uvedené v prílohe I. zákona č. 11/1948 Zb. SNR, prípadne na územie, ktoré bude vyhlásené za súčasť TANAP-u.

§ 1

Toto nariadenie upravuje v oblasti Tatranského národného parku všetky zásahy do prírody tak, aby sa zabezpečilo stále zlepšovanie a obohacovanie dnešného stavu prírody, aby sa zachovalo a rozmnožovalo pôvodné rastlinstvo a živočíšstvo, aby sa zachoval estetický ráz kraja, aby sa zaistilo využitie dlhodobého sledovania vývinu prírody pre rozvoj hospodárstva v horských oblastiach a aby sa sprístupnili a využili jedinečné prírodné krásy v prospech všetkého pracujúceho ľudu.

§ 13 Poľnohospodárska výroba

1. Poľnohospodárska výroba na území Tatranského národného parku sa musí zladit' s poslaním a úlohami Tatranského národného parku. Plánovanie poľnohospodárskej výroby na území Tatranského národného parku sa musí vykonávať v súčinnosti so Správou.

2. Pasenie v rezerváciách sa vylučuje. Pasenie v ochrannom pásme upraví Povereníctvo poľnohospodárstva v spolupráci s Povereníctvom lesov a drevárskeho priemyslu a po vypočutí Zboru.

3. Zriaďovanie maštal'ného hospodárstva pri horských chatách sa nedovoľuje.

4. Obhospodarovanie kultúrnych lúk v oblasti rezervácií sa upravuje tak, že sa dovoľuje len kosiť, v úplných rezerváciách sa vylučuje hnojenie a iné úpravy.

5. Využitie pastvy a lúk na ostatnom území Tatranského národného parku sa určí osobitnými prepismi Povereníctva poľnohospodárstva po dohode s Povereníctvom lesov a drevárskeho priemyslu a po vypočutí zboru.

1.5 Pastierstvo v Poľsku

Z neskoršej doby kamennej máme už viacero stôp o pobyte človeka v podtatranskej oblasti. Na konci doby kamennej naberal na význame nomádsky chov dobytky. Pastiersky ľud si začal na relatívne veľkom území strednej Európy zakladať na prelome 2. a 3. tisícročia krátkodobé táboriská pozostávajúce zo salašov a zemľaniek. Je pravdepodobné, že sa jednalo o Trákov, ktorí sa dostali aj na Podhalie a zanechali kultúrne dedičstvo vo forme markantného

druhu sezónneho pastierstva. Títo nomádi putovali v určitých obdobiach z východu na západ po hrebeni Karpat (Skupień, 2008).

Najstaršie osady, ktoré vznikali na sever od Tatier, boli postupne zakladané na základe poľského, nemeckého a napokon valaského práva (Skupień, 2008).

V období raného stredoveku nebola oblasť dnešného Podhalia, Spišského Zamaguria a Hornej Oravy takmer obývaná. Blízke okolie bolo naopak už husto osídlené.

Pastierstvo v poľských Tatrách má tak hlboké korene ako história osadníctva pod Tatrami. Ruka v ruke s primitívnym pastierstvom sa vyvíjal i rybolov a poľovníctvo. V 13. storočí sa páslo ešte len pod tatranskými končiarimi, v podtatranských oblastiach (Kolowca, 1962). Práve v 13. storočí bol založený Nový Targ. Časom sa stal dôležitým obchodným mestom, právom bol považovaný za historickú metropolu Podhalia. Horná Orava bola kolonizovaná pozvoľnejšie, do 15. storočia bola stále pustá a málo osídlená. Domovy tu malo iba pár pastierskych rodín (Kolowca, 1962).

Postupom času sa stali aj samotné Tatry predmetom záujmu hospodárov. V priebehu 15. až 17. storočia prišli na Spiš, Podhalie a Oravu valasi, ale boli už konglomerátom viacerých národností, ktorý bol ale spojený originálnou kultúrou založenou na sezónnom pasení oviec. Na osídlenie Spiša, Podhalia a Oravy ale nemali veľký vplyv. Z ich jazyka sa do nárečia poľských goralov dostalo len niekoľko slov. Gorali od valachov prijali takmer všetko, čo sa týkalo pastierstva, ale aj časť vnútorného kultúrneho špecifiká, ako boli napríklad kroje. Na rozdiel od obcí, ktoré boli zakladané na báze nemeckého a poľského práva, kde prevládalo hlavne poľnohospodárstvo, obyvatelia valaských dedín upriamovali svoju pozornosť primárne na chov oviec. Dôležité je spomenúť, že pomenovanie „valaský osadník“ nie je etnickou, ale spoločenskou kategóriou. Každého, kto sa usadil v dedine valaského práva, nazývali valachom (Skupień, 2008).

V dobách okolo 15. a 16. storočia boli určené úplne iné obmedzenia a povinnosti pre pastvu vyplývajúce zo zákona ako dnes. Vtedajšou hlavnou povinnosťou bolo odvádzať poplatky a dane kráľovskej doméne. Pastieri museli odovzdávať i časť vyrobených syrov, hrudiek a pod. Veľa dôvodov svedčí o tom, že valaské obyvateľstvo dodalo charakter podtatranským obciam. Jedným z nich sú názvy obcí ako Murzasichle, Olcza, Zubsuche. (TPN) Zachovali sa i názvy pastierskej výbavy ako „walaska“ (ciupaga), „bryndza“. Aj názvy štítov sú inšpirované pastierskym valaským životom, napríklad Wołoszyn štít (slovensky Vološin štít), či Kiczora (zarastená hora) (Kolowca, 1962).

Listina z roku 1564 je hmatateľným dôkazom toho, že ľudia žili v bezprostrednej blízkosti Tatier. V tejto tzv. Lustrácii novotargského starostovstva sa píše, že v horách so svojimi stádami bývajú dvaja pastieri. Na začiatku 17. storočia už vznikli v tesnej blízkosti Tatier osady Dzianisz a Ząb (Skupień, 2008).

Tatranské hole boli pôvodne kráľovským majetkom. V 16. a 17. storočí prešli do vlastníctva šoltýskych rodín. Šoltýsi, teda dediční richtári (Dostupné z: https://www.academia.edu/12909739/Mesto_a_dejiny_2_2014) prenajímali hole goralom. (Dostupné z: <http://www.jacekptak.nazwa.pl/pasterstwo.html>)

Viac-menej do 18. storočia nemala pastva ešte negatívny vplyv na prírodu. V druhej polovici 19. storočia sa situácia začala prudko meniť. V podtatranských osadách bola väčšia koncentrácia ľudí a práve tak i počet ovčích stád i v tatranských poliankach a pastvinách. Počty boli líčené na stovky hospodárstiev. V druhej polovici 19. storočia sa situácia hospodárenia v podtatranských obciach výrazne zhoršila. Pôdy v obciach, ktoré boli do roku 1868 chránené právom nedeliteľnosti sa začali prudkým tempom rozdeľovať. Často vznikali záhony nezmyselných rozlôh, napr. s dĺžkou 1,5 km a šírkou ledva 2-3 m. Toto právo sa nevyhlo ani pastierskym hospodárstvám v Tatrách. Stovky rodín začalo prejavovať záujem o pastviny aj vo vyšších polohách. Rozdelenie vlastníctva pastvín do viacerých častí zapríčinilo, že došlo k dezorientácii a ťažko sa určovalo, komu aká časť pozemku prislúcha. Mnoho bolo takých majiteľov, ktorí mali právo chovať iba jednu ovcu za 4 roky (Kolowca, 1962).

Najväčšia expanzia pastierstva v poľských Tatrách nastala po druhej svetovej vojne. Páslo sa tam okolo 30 000 oviec, 3000 kráv a jalovic. A až neuveriteľných 800 pastierov sa angažovalo v pastierskom hospodárení. Salašov a iných pastierskych stavebných objektov bolo 3x viac ako na slovenskej časti Východných Tatier (Grocholski, 2005).

Pastierstvo tu nabralo veľké rozmery, čo bolo príčinou vzniku rôznych škôd, ako tomu bolo obdobne i na slovenskej strane. Rada Ministrów vyhlásila zákon o Tatrzańskom Parku Narodowom s účinnosťou od 1.1. 1955. Roku 1960 rozhodla vláda prijať zákon, ktorý interpretoval úplný zákaz pastierstva na území národného parku. Za následok to malo i úpadok goralskej kultúry (Smialowska, 1962).

Poľský národný park - Tatrzański Park Narodowy (ďalej len TPN) bol uzákonený 1. januára 1955. Kľúčovou myšlienkou pri formovaní TPN bolo, že ľudské aktivity, ale i ekonomické rozmery, ich charakter, rozsah a spôsob realizácie musia byť prísne adaptované potrebám ochrany prírody a byť zhodné s jej potrebami (Smialowska, 1962).

Ako píše Marek Grocholski: „Veľa kilogramov papiera obetovali prírodovedci textom o škodlivosti pastierstva na flóru i faunu. Problémom je chyba v rozmeroch a zručnosti sebaovládania sa. Počas dlhého času sa pastieri pozorovali, aby nadmerne nevyexploatovali tatranskú prírodu (Grocholski, 2005, s. 47).“

V roku 1981 sa Poliakom podarilo v Poľsku presadiť túžbu a potrebu prinavrátania pastvy do oblasti Tatier v podobe tzv. „kultúrneho výpasu“. Bolo to hlavne zásluhou Solidarity, ktorá vznikla ako nezávislé odbory roku 1980 a tiež reprezentovala spoločenské hnutie vo vtedajšom komunistickom Poľsku. Ich heslom sa stalo „ovca sa musí vrátiť do Tatier“ (Kitkowski, 2014). V súčasnosti sú poľské pozemky väčšinou v osobnom vlastníctve. 25 Poliakov sa nedotkla kolektivizácia ako obyvateľov na Slovensku. Bolo to v tej dobe nezvyčajné, pretože súkromný sektor mal prevahu okrem Poľska len v Juhoslávii (Podolák, 1967).

Kultúrny výpas musí byť realizovaný za prísnych podmienok. Najdôležitejšie je, aby nedochádzalo k poškodzovaniu prírody. Zásady kultúrneho výpasu sú zmluvne uzatvorené medzi riaditeľom TPN a kvalifikovanými bačami. Bača musí mať absolvovaný bačovský kurz (Kitkowski, 2014). Limitovaná je veľkosť stád i pasienkov, košiare sa presúvajú, ovce sa nepásu celý čas na jednom mieste. pásť sa môže iba počas pastierskej sezóny, ktorá je zahájená 23. apríla, na svätého Vojtecha. Pri tejto príležitosti redyku oviec sa robia veľké slávnosti. Sezóna končí sa na sv. Michaela archanjela, t.j. 29. septembra. Pri kultúrnom výpase sa hľadá i na tradíciu – bačovia a pastieri musia byť oblečení v tradičnom odev². <http://www.tatry-przewodnik.com.pl/blog/?id=sydr7zgi> Takýto tradične odetý goral musí mať vzorom zdobené nohavice, krpce, bielu košeľu, vrchný teplý odev (*cucha*), klobúk, opasok, sponu, valašku a tašvicu (Skawiński, 2014).

V súčasnosti majú bačovia k dispozícii v oblasti TPN približne 150 ha pastvín. Roku 2008 sa páslo na týchto pastvinách 1000-1250 oviec a kráv (Kitkowski, 2014). Pastierskym životom žije Rusinowa Polana, Kopieniec, Wielka Polana Kuźnicka, Kalatówki, Wyżnia Kira Miętusia, Huty Lejowe a Chochołowska Polana (Ładygin, 2008).

Podľa ľudí žijúcich pod Tatrami má pastierstvo hlavne ekonomický význam. Známe je goralské príslovie „*kto mo owce, ten mo co fce*“ (*kto má ovce, ten má, čo chce*). Pastierstvo pre nich tvorí i významnú materiálnu kultúru v podobe salašov, náradia, náčinia, odevov, zdobenia, umenia a pod. Celé špecifikum materiálnej i duchovnej pastierskej kultúry podtatranských goralov vyplynulo z pastierskej ekonomiky, ale i faktu, že sa zapodievali

² Tradičné odievanie neprišlo do módy hneď po valašskej kolonizácii. Pastieri sa do krojov začali obliekať až v 19. storočí (Zámečnicková, 2008).

výpasom oviec v ťažkých horských podmienkach. Dôležitá je i emocionálna spojitosť horalov s horami. Často by mali vhodné podmienky pre pastvu i v nižších polohách, ale čaro tatranských dolín na nich pôsobilo rovnako pozitívne ako na turistov, či horolezcov. (Grocholski, 2005)

1.5.1 Redyk Karpatsky

Poľskí pastieri vykonávajú svoje pastierske remeslo čo najlepšie a s veľkým zápalom. Dôkazom toho je účasť na rumunskom pochode cez Karpaty, ktorý nesie oficiálny názov Redyk Karpatsky. Je organizovaný nadáciou „Pasterstwo Transhumancyjne“. Roku 2013 sa Redyku Karpatského „Transhumance 2013“ zúčastnil poľský pastier Piotr Kohut z Koniakowa. Piotrek nie je len pastierom, ktorý rád zachováva tradície, ale je i muzikantom, regionalistom, zaujíma sa o etnografiu a dokonca s kolegami organizuje konferencie týkajúce sa valaského dedičstva v Karpatoch. Týmto prechodom Karpatským oblúkom chcel zdôrazniť potrebu zachovania tradícií a vzdať hold svojim predkom (Baluk, 2013).

Cestu po stopách valachov absolvoval v spoločnosti dvoch rumunských pastierov. Svoje putovanie započali v rumunskom Rotbave v Sedmohradsku. Čakalo ich zdolať vyše 1200 km cez Rumunsko, Ukrajinu, Slovensko a Českú Republiku, kde ukončili svoj pochod v oblasti Moravskej brány. Redyk sa začal 11. mája 2013 a do cieľa dorazili 14. septembra. Denne prešli okolo 10 až 15 km. Dohromady mali 900 oviec podelených na 3 stáda po 300 kusov. S prvou tristovkou prešli rumunskými horami, s druhou cez ukrajinské Karpaty a s poslednou zdolali posledný úsek cez Beskydy a Podhalie až na Moravu. Sprevádzali ich osle, kone a psy (Baluk, 2013).

Hlavným cieľom Redyku Karpatskeho bola prezentácia regionálnych produktov, kultúry i pastierskych tradícií, upozorniť na prírodné i kultúrne hodnoty Karpat, iniciatíva spolupráce medzi miestnymi samosprávami, či vytvorenie malých pastierskych komunít (Kowalski, 2013).

Pre Piotra bol najväčší zážitok z cesty „ako zachované je pastierstvo a salašníctvo v Rumunsku – ako to u nás fungovalo skorej, tak to tam funguje doposiaľ. I s použitím rôznych viac či menej moderných technológií. Ďalším veľkým zážitkom bolo samotné trasovanie – chodili sme po pôvodných pastierskych cestách. Prechod národnými parkmi. Ulica Krupówki v Zakopanem (jedna z najznámejších ulíc v Poľsku). No a tiež pastierska vatra v Zakopanem (Dostupné z: <http://hudba.proglas.cz/detail-clanku/karpatsky-redyk-2013.html>).“

Štyri mesiace Redyku priniesli pastierom mnoho zážitkov, ale zároveň ich naučili aj väčšej trpezlivosti a pokore.

Transhumánna podoba pastierstva sa v Tatrách nevyskytuje, celkovo je v Európe na ústupe. Horské oblasti sa pomaly vyľudňujú a mladí ľudia sa sťahujú do miest. V Rumunsku sa však dochováva, tiež ako súčasť tradície.³ Poľský redyk považujeme za relikť transhumánej pastvy (Kowalski, 2013).

1.6. Pastierske lokality vo Východných Tatrách

Tichá dolina je najzápadnejšou dolinou Vysokých Tatier. Jej časť rozpreztierajúca sa od Tichého potoka prislúcha už Západným Tatrám (Bohuš, 2005).

Práve Tichá dolina bola najviac exploitovaná pastierskou činnosťou, ktorá po sebe zanechala výrazné stopy. Našťastie vďaka Uhorskému karpatskému spolku (ďalej UKS), prvej turistickej organizácii na Slovensku tu bola pastva na niekoľko sezón úplne zakázaná. V roku 1889, šesťnásť rokov po založení UKS, uverejnil v ročenke spolku František Dénes: "Pasenie tu zakázali, keď po stáročia poškodzovalo lesné bohatstvá týchto krásnych hôr a po spustošení malebných límb stlačilo hornú hranicu lesného porastu o tristo metrov nadol (Bohuš, 2005, s. 8)."

Keď Dénes vystúpil na hrebeň, naskytl sa mu pohľad na doliny a svahy poľských Tatier, ktoré boli husto osadené salašmi a košiarmi. Dolinou sa rozliehal psí štekot. Pôda bola pokrytá len chabou vegetáciou, čo bolo zapríčinené raticami oviec a následnou vodnou eróziou. Turistov od hrebeňovej túry dokonca odradil nepríjemný zápach z okolitých dolín.

Nanešťastie bol zákaz pastvy často porušovaný, pretože výška pokút bola len symbolická. Pastierom sa podarilo vydobýť si aspoň striedavé sprístupnenie určitých miest pre pastvu (Bohuš, 2005).

Najvyššie položené salaše stáli v nadmorskej výške okolo 1 420 m n. m. V každom salaši bol prítomný bača, aspoň traja valasi a honelník. Chovali nielen ovce, ale aj kone, voly a jalovice. Každý týždeň si prišli majitelia stáda vyzdvihnúť syr, ktorý bol uskladňovaný a sušený v tzv. "syrníkoch" so slamenými striškami. Ovce boli však z chovaných zvierat najviac zastúpené, bolo ich minimálne tisíc. Ešte 4 roky po zriadení TANAP-u sa v Zadnej Tichej doline páslo 470 oviec a v Tomanovej doline 490 oviec (Bohuš, 2005).

³ Dostupné z: http://valassky.denik.cz/zpravy_region/karpatsky-redyk-zacal-v-rumunsku-cil-maji-v-roznove-doskanzenu-dorazi-v-zari-20.html

Neuveriteľné je, že už "len" 200 kusov rožného dobytká v Španej doline dokázalo roku 1953 zdevastovať 12 000 sadeníc stromčekov. Pastieri k tomu spotrebovali 60 m³ dreva na kúrenie. Pastierom nestačili ani hole Tichej doliny a tak horné časti lesa ničili ohňom a sekerami, len aby získali viac pasienkov. Paseniu v Tichej doline odzvonilo roku 1956, kedy boli za finančnej pomoci TANAP-u zvyšné stáda presunuté do Nízkych Tatier. Dodnes je však Tichá dolina ohrozovaná silnými vetrami a lavínami. Oslabené lesy nie sú schopné odolávať silným vetrom a lavínam (Bohuš, 2005).

Za Tichou dolinou sa rozprestiera 11 km dlhá **Kôprová dolina**. Rozmach pastierstva v tejto malebnej doline nastal v 16. storočí, zapríčinený vplyvom valaskej kolonizácie. Situácia bola podobná ako v Tichej doline, pastieri rozširovali pasienky na úkor kosodreviny a lesa. Horná hranica lesa poklesla na niektorých miestach až o 300 m (Bohuš, 2005).

Ako posledný tu zanikol príbylinský salaš na Garajovej poľane, 4 roky po vzniku TANAP-u. Dodnes na miestach, kde stáli salaše nájdeme rásť štiav alpínsky, ktorý aj samotní pastieri nazývali barbarom. Štiav vytlačal pôvodnú, bohatšiu vegetáciu a obľuboval práve stádami rozdupanú pôdu, ktorá bola presýtená čpavkom a inými dusíkatými zlúčeninami.

V Kôprovej doline ešte pred pastierskou expanziou rástli krásne lesy. V polovici 19. storočia boli už veľmi preriedené alebo na niektorých miestach úplne vyrúbané (Bohuš, 2005).

Do polovice 19. storočia stál na hornom okraji Prostrednej Mengusovskej poľany salaš. Pasienky sa tiahli aj do vyšších nadmorských výšok. V nadmorskej výške asi 1560 m. n. m. stálo známe ohnisko, tzv. Ignáčova skala, ktorá slúžila ako prístrešok pre štyri osoby. Okrem prítomnosti oviec v **Mengusovskej doline** sa zo starých prameňov dozvedáme aj o prítomnosti volov, ktoré sa pásli powyše Hyncových plies (Bohuš, 2005).

Barón František Mariássy (1835-1905) bol majiteľom Mengusovskej doliny. V druhej polovici 19. storočia občasne zakazoval pastvu, aby chránil kamzičiu zver. Alebo sám si neželal byť rušený pri poľovačkách (Bohuš, 2005).

V 70. rokoch 19. storočia sa v doline spustila kamenná lavína a vzala život stovkám oviec a ich pastierov (Bohuš, 2005).

Z **Velickej doliny** sa nám dochovala len skromná evidencia o prítomnosti pastierov. Vieme však, že v 80. rokoch 19. storočia si Uhorský karpatský spolok prenajal Kvetnicu len preto, aby ju uchránil pred pastierskou exploataciou.

Majerníci Berzeviczyovcov v druhej polovici 13. storočia vyhánali svoje stáda na úbočia Lomnického štítu, snáď až do *Lomnickej doliny*, nad *Lomnické pleso*.

Ťažko povedať na koľko je dôveryhodná informácia o náleze stredovekého kravského zvonca pod Lomnickým sedlom, ktorý údajne našli turisti. O zvonci sa dozvedáme len z krátkej novinovej správy (Bohuš, 2005).

Dnes poznáme Lomnickú dolinu pod názvom **Skalnatá dolina**. Kedysi to bola dolina s bohatou vegetáciou a väčším množstvom vody v plese ako dnes. Pastierska exploatacia bola veľmi intenzívna a zanechala v doline veľké škody. Hádám nie je ťažké si domyslieť prečo sa z Lomnickej doliny stala dolina Skalnatá. Chýba tu rastlinný kryt, ktorý by reguloval vlahu a to ma na svedomí i vysychanie Skalnatého plesa. (Bohuš, 1977)

Sedemstoročný výpas v **Doline Bielej vody** zapríčinil veľké straty na pôdnom i rastlinnom kryte. Na Rakúskej poľane a na Pastvinách sa pásli najpočetnejšie stáda, ale najväčšími škodami utrpeli trávnaté úbočia Belianskych Tatier. Pastierske objekty stáli na pasienkoch v Predných Meďodoloch, nad Veľkým Bielym plesom, na Folvarskej poľane, Kežmarskej poľane (Pokryvníku⁴) a Vyšnej voliarni. Na Koniarkach sa pásli kone do 19. storočia (Bohuš, 2005).

Na severe ústi **Javorová dolina**. Z orograficky pravej strany ju ohraničujú Belianske Tatry. Kompletne pastiersky využívanú Javorovú dolinu poznali pastieri ako Javorové alebo javorové sady. Pochádzalo odtiaľ najvzácnejšie javorové drevo na výrobu hudobných nástrojov, črpákov, nábytku, riadov a pod. (Bohuš, 2005).

V 16. storočí stálo v Javorovej doline už niekoľko salašov - na Poľane pod Muráňom, na Javorinskej poľane, v lese nad severným koncom Javorovej poľany a na Javorovej lúke nad hornou hranicou kosodreviny. Jurgovskí a čiernohorskí bačovia si salaše stavali na Širokej poľane, na Kubalovej, Michalčinej a Suchej poľane. Pastierom sa podarilo preniknúť až do nadmorskej výšky okolo 2000 m. n. m. (Bohuš, 2005).

Dôkazom toho, že pastieri chceli využiť každú vhodnú spásateľnú časť, svedčí využívanie vrcholovej plošiny Muráňa pre pastvu. Dostať sa na Muráň je samo o sebe nejednoduché. Pastieri údajne pomocou lán a rebríkov prenášali ovce po jednom kuse na trávnatý plochý vrchol až 60-100 kusov oviec. Ovce sa tam pásli bez dozoru niekoľko týždňov. Nuž všelijaká mentalita oviec zapríčinila, že tu i tam sa našla ovca, ktorá si zmyslela, že sa pokúsi nájsť cestu z Muráňa naspäť do doliny. Aj keď si ovca zvolila najľahšiu možnú cestu, po ktorej ju vynášali, jej osud skončil väčšinou tragickým pádom. To prinútilo pastierov vysadiť na Muráni kosodrevinu. Zistili, že aj napriek tomu sa veľkosť stáda

⁴ Kežmarská dolina sa k názvu Pokryvník dostala po pastierskej exploatacii a znehodnotení pôvodného trávnatého porastu. Zahltala ju dovlečená burina.

zmenšuje. Po čase vypátrali dedinčania príčinu - bol ňou veľký orol, ktorého nakoniec chytil známy pytliak Jonek Lysý (Bohuš, 2005).

Medzi ďalšie, pastiermi využívané doliny patrila aj Mlynická dolina, Veľká Studená dolina, Malá Studená dolina, Bielovodská dolina (Bohuš, 2005).

1. 7 Zemepisné názvy pastierskeho pôvodu

Trvalou pamiatkou na niekdajšiu pastvu dobytka a oviec v Tatrách sú mnohé zemepisné názvy pastierskeho pôvodu a obsahu.

Najstaršie a najčastejšie boli názvy polian a častí dolín podľa priezvisk ich vlastníkov, zmluvných exploatátorov, zriedkavejšie aj konkrétnych populárnych bačov. Najväčšia koncentrácia takých názvov je v oblasti Tatranskej Javoriny, kde sa v komplexe Javorovej a Bielovodskej doliny okrem stád „javorinského panstva“ na základe rôznych dohôd podieľali na využívaní pasienkov aj obyvatelia niektorých severospišských, dnes už do Poľska začlenených dedín. Dodnes sa tam zachovali názvy ako Gombošova, Valkova, Kašinova, Mackova, Glutova, Kubalova poľana či Michalčiná, hoci dávno stratili svoj historický význam. Pôdorys polian sa tiež postupne mení, eventuálne zaniká vďaka obnoveným kosodrevinovým a lesným porastom. Napríklad názov Garajova poľana patrí dnes lesom zarastajúcemu pasienku v oblasti Kôprovej doliny. Vlastnícky charakter mali aj pomenovania Mengusovskej, Folvarskej, Kežmarskej, Rakúskej poľany a ďalších, podľa podtatranských obcí a miest, ktoré ich pastiersky exploatovali. O najkvalitnejšie a najrozsiahlejšie teritórium Pastvín (v názvosloví spišských Nemcov Weidenau či Weidau) sa od 16. storočia medzi sebou – aj v krvavých incidentoch – uchádzali zemepáni na rozhraní Vysokých a Belianskych Tatier, mestá Spišská Belá a Kežmarok aj so svojou poddanskou dedinou Rakúsy. Spor ukončil roku 1702 „šalamúnsky“ súdny výrok, ktorý im dal právo a povinnosť rovnomerne a spoločne hospodársky využívať túto lokalitu a prikázal označiť ju skalou s vyrytými iniciálkami K.R.B. (Kežmarok – Rakúsy – Belá), troch oprávnených vlastníkov. Zachoval sa dodnes. V poľskom názvosloví dostali postupne zarastajúce Pastviny po súdnom verdikte názov Wspólna Pastwa, teda Spoločná pastva (Bohuš, 1996).

Málokto dnes pozná, čo sa skrýva za názvom lesu Črchla, ktorý sa nachádza pod spoločným ústím Tichej a Kôprovej doliny nad Cestou slobody. Slovo „črchlit“ prišlo k nám s valaskou kolonizáciou a znamenalo klčovanie lesov v súvislosti s potrebou získania

pasienkov. Charakter pasienkov v Tichej doline vyjadrujú Úbohé poľany. Spôsob pastierskeho využitia iných polian je zašifrovaný v názvoch Salašisko, Košarisko, Stádlo a Vyšná voliareň (Bohuš, 1996).

Pastiersky pôvod má aj názov jednej z osád mesta Vysoké Tatry – Kežmarských Žľabov. Súvisí s historickou pastvou mestských stád Kežmarku v okolí terajšej rekreačno-lesníckej osady a s umelými drevenými napájadlami (tzv. monoxily, pozn. Ivana Bohušová), ktoré tu niekedy na rozhraní 18. a 19. storočia pre stáda postavili (Bohuš, 1996).

Pastieri dávali mená celým dolinám, v ktorých pôsobili. Valentkova dolina nesie meno známeho pastiera Valentku, ktorý tam pôsobil. V kobylej doline, v rázsoche Kôprovej doliny sa pásli kone. Bolo to v tatranských podmienkach veľmi neobvyklé. Aj podľa pasúcich sa volov na úpätí sú pomenované dva horské masívy – Volí chrbát, ktorého súčasťou je výrazná Volia veža a druhým je Volovec nad Mengusovskou dolinou. Poblíž sa nachádza i Volovcovo sedlo (Bohuš, 1996).

V 17. storočí bola Bielovodská dolina už veľmi intenzívne exploatovaná, preto pastieri boli nútení svoje stáda vyháňať do ťažko prístupnej doliny pod zrazmi Vysokej. Práve pre jej ťažkú prístupnosť ju nazvali Ťažkou dolinou, presnejšie v spišskom dialekte „češkou“ a v goralskom dialekte foneticky „čenškou“. Nemecký dôstojník a cestovateľ Albert Sydow uverejnil v svojom diele (Bemerkungen auf einer Reise im Jahre 1827) prvú známu správu o tejto doline, avšak význam slova zle pochopil a preložil ho do nemčiny ako Česká dolina (Böhmisches Tal). Od Sydowa tento názov nekriticky preberali aj mnohí ďalší autori, až sa napokon aj v slovenskom a českom názvosloví stala z Ťažkej doliny Česká dolina. Ani jeden názov však dlho nebol právne upravený a vyvolával rôzne spory. Až 1.6. 2006 sa stal platný pôvodný názov Ťažká dolina (ale aj pleso a štít) vďaka vydaniu rozhodnutia Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky (Bohuš, 1996).

Pastiersky pôvod končiarov a sediel s prívlastkom kozí, capí alebo baraní je iba zdanlivý. V skutočnosti tak nazývali pytliaci kamzíkov (Bohuš, 1996).

Ďalšie názvy, ktoré vypovedajú o prítomnosti pastierov sú Koniarčisko, Starý salaš, Košiar. Neďaleko od Soliska, v priľahlej Mlynickej doline mali zas pastieri solisko pre ovce a kravy. Bujačí vrch v Belianskych Tatrách pomenovali pastieri zo Spišskej Belej. Od nich pochádzajú aj pomenovania Predné a Zadné jatky, pretože sa často na ich strmých južných svahoch zabíjali najmä ťažké voly (Bohuš, 1996).

1.8 Podmienky pre pastvu v Tatrách

Celková kultúrna a hospodárska úroveň sa odrazila i v procese premeny lesných plôch na poľnohospodársku pôdu a v spôsoboch hospodárenia na vyklčovaných pozemkoch (Podolák, 1967).

Na zameranie poľnohospodárstva nemali vplyv len prírodné podmienky, ale aj faktory ako úroveň vzdelania a poľnohospodárskej osvety, vžitá tradícia, či celkový stupeň hospodárskeho vývoja konkrétnej dediny (Podolák, 1967).

Prírodné podmienky v oblasti Vysokých Tatier sú vhodné pre chov hospodárskych zvierat, najmä oviec a hovädzieho dobytku. (20) Oblasť Tatier je vhodnejšia pre pastvu ako pre pestovanie obilnín (Podolák, 1967) Je potrebné podotknúť, že charakter hospodárenie bol už aj v časoch valaskej kolonizácie roľnícko-chovateľský. Vychádza to z faktu, že samotná pastva by ľudí neuživila. Pastierstvo a roľníctvo sa súčasne vzájomne doplňovali a podmieňovali (Zuskinová, 2008).

Letné pasenie oviec na podhorských pasienkoch, lesných rúbaniskách, úhorových poliach i na plochách s neúrodnou pôdou existoval v podtatranskej oblasti už od počiatkov osídlenia tohto kraja. Pastierstvo v údolí Popradu existovalo už od 12. storočia (Podolák, 1967).

Základom pre vznik pastierstva v horských oblastiach bol dostatok pasienkových plôch. Na pasienkoch sa stáda pásli od jari do jesene. Rozsah zimného chovu dobytku je závislý na stave zásob sena z miestnej produkcie (Podolák, 1967). V zime sa ovce pôvodne ponechávali na horských zimoviskách. Odtiaľ sa každý deň vyhánali na výpas do lesov, kfmili sa najmä ihličnatými vetvami a sušenou letninou. V Liptove alebo na Horehroní sa zachovali zvyšky zimovísk v niektorých lokalitách až do polovice 20. storočia. Po tom, čo sa pastieri trvale usadili, zimoviská zanikli a vystriedali ich ovčiarne, kde boli ovce cez zimu ustajňované (Zuskinová, 2008).

Ťažisko hospodárenia sa po zániku tradičného vysokohorského pastierstva presunulo do valaských dedín a zameralo sa hlavne na chov hovädzieho dobytku. Väčšia pozornosť sa kládla na lúčne hospodárenie a zaobstarávanie krmovín na zimu. Dediny v podtatranskej oblasti boli tiež súčasťou tohto procesu (Podolák, 1967).

V nížinách boli hlavnými plochami pre pastvu úhory, pre podhorské a horské oblasti boli charakteristické trávnaté plochy. Trávnaté plochy môžeme ešte rozčleniť na pasienky, lúky a prielohy. Ich funkcia nemusela byť stála, napríklad niektoré pasienky sa prechodne kosili a tým plnili funkciu lúk, alebo naopak sa niektoré lúky pri nedostatku pasienkov

nekosili a tým spĺňali funkciu pasienkov. Vysokohorské pasienky začali byť využívané počas valaskej kolonizácie - pastieri začali vyhľadávať pre pastvu dovedy hospodársky nevyužívané vysokohorské pasienky. Hole sa nijako špeciálne neudržiavali, ani sa nehnojili (Podolák, 1967).

Horské pasienky sú výsledkom ľudskej exploatacie do lesnej prírody. Rozlišuje sa niekoľko druhov horských pasienkov, spravidla podľa výškovej polohy, v ktorej sa nachádzajú. Na hranici poľnohospodárskej a lesnej pôdy, čiže pod dolným okrajom lesného pásma vznikali najstaršie umelo vytvorené pasienkové plochy. Tieto pasienky vznikali klčovaním lesov a čistením menej úrodných miest na odľahlejších častiach chotára. O umelé pasienky sa na rozdiel od prirodzených bolo treba starať - klčovali sa porasty, odstraňovali sa povrchové kamene, odvádzala sa voda, košarovalo sa a pod. V dôsledku týchto zásahov sa začala znižovať horná hranica lesa (Podolák, 1967).

Práve pasienky v horských oblastiach poskytovali najlepšie podmienky pre letné pasenie oviec. Hole predstavovali najrozľahlejšie pasienkové plochy. Spočiatku sa pojmom hoľa označoval prirodzený pasienok nad lesným pásmom. Neskôr však začal i človek umelo rozširovať plochy hôľ na úkor lesov a kosodrevinových porastov (Podolák, 1967)..

Prirodzené pasienky nad lesným pásmom sa nachádzajú napríklad v pohoriach Veľkej a Malej Fatry, Nízkych Tatrách, Západných Tatrách a Belianskych Tatrách (Podolák, 1967).

Prirodzené pasienky sa v liptovskej časti Tatier objavovali približne do výšky 2000 m. n. m. V Belianskych Tatrách o čosi nižšie, asi do výšky 1650 m. n. m. Najväčšie plochy pasienkov boli na slovenskom území Tatier v severovýchodnej časti Vysokých Tatier a v Belanských Tatrách (Podolák, 1967).

Dovedna okolo 80 km² plochy pasienkov sa rozprestierali v hornej časti Bielovodskej doliny, Javorovej doliny a v doline Zadných Meďodolov. Obec Spišská Belá bola najväčším vlastníkom vysokohorských pasienkov v Belianskych Tatrách a severovýchodných Vysokých Tatrách. Menšie plochy vlastnil Kežmarok a potom Rakúsy (Podolák, 1967).

Vážec vlastnil najrozľahlejšie plochy pasienkov na južných a juhovýchodných svahoch Vysokých Tatier, menšie plochy na tomto území mala vo vlastníctve Mlynica (7,73 km²), Veľká Lomnica, Veľký Slavkov, Gerlachov, taktiež dediny Stráne pod Tatrami, Malý Slavkov, Huncovce, atď. Na území Liptovských Tatier najrozľahlejšími pasienkami disponovala Pribylina (okolo 100 km²) (Podolák, 1967).

Väčšina pasienkov sa rozprestiera pod zalesnenými svahmi a v spodných častiach rozšírených tatranských dolín. Z hornej strany býva pásmo pasienkov ohraničené pásmom

lesov. Na spodných častiach splýva s oráčinami a lúkami. Podhorské pasienky sú väčšinou na rozsiahlych koherentných plochách. Ich úrodnejšie časti sa hnoja košarovaním. Ponechávajú sa i vo funkcii kosienky - tým miznú rozdiely medzi pasienkami a lúkami. V Mengusovciach kosia takéto plochy väčšinou raz za tri roky, preto sú tieto pasienky známe aj pod názvom tretjački (Podolák, 1967).

Rozširovanie pasienkových plôch bolo závislé od hospodárskych potrieb jednotlivých dedín, vlastníckych foriem a možností odlesňovania (Podolák, 1967).

Z obdobia predmníchovskej Československej republiky pochádza niekoľko základných foriem vlastníctva pozemkov. Je to vlastníctvo štátne, obecné, spoločností bývalých urbarialistov, komposesorátov, lesných veľkostatkárov a vlastníctvo individuálne hospodáriacich roľníkov (Podolák, 1967).

Najdlhšie sa traduje štátne vlastníctvo v oblasti Tichej a Kôprovej doliny. Prirodzené pasienky rozprestierajúce sa na východ od Kôprovej doliny, ktoré siahali až po chotáre obcí Spišská Belá a Kežmarok boli tiež vo vlastníctve štátu. Výnimku tvorilo niekoľko enkláv, ktoré boli vo vlastníctve veľkostatkov, obcí, či jednotlivcov. Štát prenajímal hole podtatranským dedinám, ktoré ich využívali na pasenie oviec a mladého hovädzieho dobytku. Boli to napríklad pasienky v oblasti Tichej a Kôprovej doliny, ktoré sa tiahli od hrebeňa Veľkej Kamenistej po Kriváň a Hlinskú Vežu. Správa štátnych lesov ich každoročne prenajíkala Liptovskej Kokave, Východnej a Pribyline (Podolák, 1967).

Súkromný lesný veľkostatok vlastnil v minulosti najmä vysokohorské pasienky v oblasti Bielovodskej a Javorovej doliny. Jeho poslednými súkromnými majiteľmi pred kúpou československým lesným erárom (1928) boli pruské kniežatá Kristián a od roku 1926 August Hohenlohe. Hospodárske využívanie pasienkov v týchto lokalitách bolo vo sfére slovenských horalských dedín na poľskom Spiši, t.j. v Jurgówe, Czarnej Góre, Bukovine, Rzepisku. Po ich pričlenení k Poľsku po prvej svetovej vojne vznikli pre pastierov z týchto obcí značné problémy. Situáciu sčasti vyriešila krakovská dohoda z roku 1924, ktorá dovoľovala pastierom z poľskej strany naďalej využívať československé pasienky v dovtedajšom rozsahu (Podolák, 1967).

Obce vlastnili predovšetkým vysokohorské pasienky v severovýchodnej časti Vysokých Tatier. Väčšinou to bolo na pôvodnom katastrálnom území Spišskej Belej a Kežmarku. Rozprestierali sa najmä v oblasti horných tokov Bielej Vody a Čiernej Vody. V obecnom vlastníctve Spišskej belej boli okrem toho aj pasienky v Belianskych Tatrách. Hospodárske inštitúcie vlastníckych obcí mali na starosti určovanie podmienok pastvy v týchto oblastiach,

napríklad koľko kusov dobytku sa môže na pasienku pásť, na akých plochách a pod. (Podolák, 1967).

Spoločnosti bývalých urbarialistov boli ďalšou významnou skupinou vlastníkov pasienkových plôch. Na území Vysokých Tatier patrili väčšie urbárske pasienky k obciam Važec, Štrba, Mengusovce, Štôla, Batizovce, Gerlachov, Veľký Slavkov, Mlynica, Veľká Lomnica, Huncovce, Malý Slavkov, Stráne pod Tatrami a Rakúsy. Hospodárenie urbárskych spoločností bolo v každej obci vedené urbárskym výborom na čele s predsedom. Výbor sa okrem pasienkov staral aj o urbárske lúky a lesy. Formou spoločného hospodárenia boli urbarialistom podobné komposesoráty a pasienkové spoločnosti. Komposesorátom sa rozumie majetkové spoločenstvo šľachty (hlavne lesov, lúk a pasienkov), ktoré bolo založené na dobovom feudálnom uhorskom práve. Roľníci si od komposesorátov mohli prenajímať pasienky i klčoviská (Dostupné z: <http://www.ludovakultura.sk/index.php?id=5744>).

Jednotlivci vlastnili pasienky v oblasti Tatier, ale hlavne v oblasti Spišskej Magury. Pasienky v individuálnom vlastníctve sú charakteristické primárne pre dediny, ktoré majú rozdelený chotár na tzv. zárubky. Každý chotár takýchto horalských obcí (Ždiar, Osturňa, Malá Franková, Jezerské) bol rovnomerne rozdelený do časti, ktoré sa tiahli od jedného chotára po druhý. Každý osadník vlastnil jednu časť (Podolák, 1967).

„Údržba pasienkových plôch závisela od druhu a polohy pasienkov, od ich funkcie v hospodárení kolektívov i jednotlivcov, od charakteru vlastníctva pôdy a od celkovej úrovne poľnohospodárstva v príslušných lokalitách (Podolák, 1967, s. 30).“ Vysokohorské pasienky sa neudržovali, vyberali sa také, o ktoré sa nemuseli pastieri starať. Pastieri si akurát vybuďovali stavebné objekty a prípadne upravili miesta pri prameňoch pre získanie pitnej vody. Pasenie zvyklo byť obmedzované na miestach, kde bol ničený lesný porast. Podhorské pasienky sa vyvíjali iným spôsobom. Boli využívané hlavne po prvej svetovej vojne. Každoročne sa na týchto plochách konalo čistenie plôch, klčovanie kríkov, vypaľovanie trávy, rozkopávanie kopcov, odstraňovanie kameňov, upravovanie napájadiel pre zvieratá, odvodňovanie močaristých plôch, hnojenie umelými hnojivami, košarovaním a pod. Tieto práce boli povinné. Môžeme konštatovať, že vlastníci sa v oblasti Vysokých Tatier o pasienky usilovne starali. To sa zmenilo po vyvlastnení pasienkov socialistickými výrobnými organizáciami. Je to i jednou z príčin prechodného úpadku dobytkárstva v tejto oblasti (Podolák, 1967).

Negatívny vplyv na hospodárstvo podtatranských obcí mal zákaz pasenia v oblasti Liptovských, Vysokých a Belianskych Tatrách (Podolák, 1967).

1.9 Vplyv pastierstva na prírodu

Krajinu tvorí synergia prírodných a antropogénnych činiteľov. Analýze zmien v krajine sa pripisuje veľký význam z hľadiska posúdenia prírodných ale i spoločensko-ekonomických procesov, ich dynamiky, príčin a stability momentálneho stavu, ale hlavne pravdepodobných tendencií ďalšieho vývoja (Boltižiar, 2000). Človek v priebehu dejín, ale i dnes po sebe zanecháva množstvo stôp, ktoré podliehajú rôzne rýchlym procesom zániku.

V súčasnosti v súvislosti s priklonením niektorých prírodovedcov (najmä ekologicky zameraných) k sociálne teoretickým a filozofickým smerom sa čoraz častejšie objavujú koncepcie, ktoré sa zameriavajú na tzv. sociálne- či antropoekologické výskumy, ktoré krajinu chápu ako fenomén s vnútornou dynamikou, štruktúrou a pamäťou, ako životnú sústavu. Citát historika F. W. Maitlanda z 19. storočia „krajina je kúzelný palimpsest, zápisník histórie, v ktorom sa napísané slová prekrývajú, ale napriek tomu môžu byť rozlúštené“ vyjadruje skutočnosť, že kultúrna krajina skrýva vo svojom povrchovom a podpovrchovom horizonte hĺbinu časových vrstiev, ale tiež to, že za určitých podmienok je nám umožnené do vzájomne neusporiadaných prejavov týchto vrstiev podzemného archívu nahliadnuť, zdokumentovať ich a pokúsiť sa ich rozlúštiť. Teda Maitland prirovnaním ku stredovekému pergamenovému rukopisu, ktorého stránky boli najprv popísané a po nejakom čase zas vymazané a znovu opatrené novými zápismi vystihol fakt, že kultúrne krajiny nie sú ničím iným než mnohokrát prepisovanými stránkami histórie ľudstva (Gojda, 2000).

Zásah človeka neminul ani vysokohorskú krajinu Vysokých Tatier. Prostredie nad hornou hranicou lesa bolo v minulosti využívané v rozličných hospodárskych činnostiach, napríklad pre pastvu, výrobu dreveného uhlia, vyklčovanie kosodreviny pre získavanie tanínového oleja alebo v baníctve. Zmienené činnosti boli pozastavené vyhlásením Tatranského národného parku (Boltižiar, 2000).

Krajinná štruktúra je tvorená krajinnými prvkami. Prvky sa vyčleňujú na základe spôsobu využitia zeme, v prípade vysokohorskej krajiny hlavne na základe jej charakteristickej tvárnosti (Boltižiar, 2000).

Zaujímavé výsledky pochádzajú z výskumu mapovania a evaluácie zmien krajinej štruktúry vysokohorskej krajiny vo vybranej časti Doliny Predných Meďodolov v Belianskych Tatrách, ktorá je súčasťou TANAP-u. Táto časť Tatier bola v minulosti využívaná pre salašníctvo. Výskumníci použili k výskumu zmeny dynamiky sledovaného územia letecké snímky z dvoch časových horizontov, z roku 1949 a 1998. (483) V roku 1949 bolo československou armádou realizované snímanie Slovenska. Mapy Tatier sú nasnímané

v podobe veľkomierkových panchromatických leteckých snímok a boli fotografované z nadmorskej výšky zhruba 4500 m v mierke 1:10 000. Vďaka technickému pokroku a progresu geoinformačných technológií, ktorých súčasťou sú diaľkový prieskum zeme (DPZ) a geografické informačné systémy (GIS) vieme efektívnejšie mapovať, pozorovať zmeny v krajine, či už na lokálnej alebo globálnej úrovni. Snímky z roku 1998 realizovala firma EUROSENSE, s.r.o. Sú to vertikálne infračervené letecké snímky fotené z výšky približne 5200 m v mierke 1:10 000 až 1:15 000 (Boltižiar, 2000).

Už od počiatkov vykonávania pastvy dochádzalo k výrazným premenám v usporiadaní krajiny štruktúry a rozlohy jej prvkov. V salašoch sa nechovali len ovce a dobytok, ale i ošípané a kone. Za účelom získavania nových pasienkov sa realizovalo odlesňovanie, klčovanie a dokonca vypaľovanie kosodreviny. Bolo potrebné i vybudovanie chodníkov a priehonov. Pokles kosodrevinových porastov zapríčiniť vznik nových deštruovaných areálov a urýchlila sa erózia. V zimnom období sa v dôsledku týchto ľudských zásahov začali aj častejšie spúšťať lavíny. Vplyvom pasenia sa zmenila druhová skladba travinno-bylinných porastov. Vznikali i prte, čiže úzke chodníky vyšliapané chovanými zvieratami (Boltižiar, 2000).

Z analyzovaných fotografických podkladov vybraného územia Doliny Predných Meďodolov v Belianskych Tatrách z roku 1949 vyplynuli výsledky, že najväčší podiel dosahovali areály travinno-bylinných porastov (až 69%), kosodrevinové porasty a ich zvyšky zaberali 22%. Pod 10% boli zastúpené bralá a deštruované areály. Najmenej zastúpené boli sutiny, tvorili iba necelé 2% celkovej rozlohy (Boltižiar, 2000).

Po ukončení pastvy v roku 1954 sa začali porasty regenerovať prirodzenou sukcesiou, ale i výsadbou porastov a prinavracat' sa k pôvodným spoločenstvám. Dochádza tak ku zvyšovaniu ekologickej stability krajinného systému (Boltižiar, 2000).

Skúmané územie v roku 1998 zahŕňalo 30,2 ha kosodrevinových porastov. Oproti roku 1949 jej rozloha narástla o 13 ha. Bylinno-trávnaté porasty sa naopak zmenšili o 10 ha, teda roku 1998 zaujímali 56% celkového porastu. Sutinový pokryv sa vďaka prirodzenej sukcesii zmenšil o 0,1 ha. Najstabilnejším prvkom sledovaného územia boli bralné útvary, ktorých rozloha ostala nezmenená. Najpozitívnejšou zmenou je zníženie rozlohy poničených areálov (pastva, turistika) (Boltižiar, 2000).

Je potrebné akcentovať skutočnosť, že krajinná štruktúra nie je ani v súčasnosti stála. Najviac ju ovplyvňujú geomorfologické procesy, ktoré majú dlhodobý i krátkodobý charakter.

Krajina sa nachádza v stave dynamickej rovnováhy, teda je objektom dvoch proti sebe idúcich síl - vývoja a disturbancie (Boltižiar, 2000).

1.9.1 Lúky a pasienky

Lúky a pasienky tvorili dôležitú súčasť mimolesnej vegetácie. Úbytok lesov, ktorý bol zapríčinený antropogénnou činnosťou pre získanie poľnohospodárskych plôch zapríčinil i to, že z lesov sa na tieto plochy začali šíriť druhy, ktoré nemali v lese dostatok priestoru. Vznikali nové stanovišťa, nové rastlinné zoskupenia a tým sa zvýšila biodiverzita územia (Halada, Mirek, Ružičková, 2010).

Ničenie rastlinného krytu intenzívnou a nadmernou pastvou a disturbancia plytkej vrstvy pôdy na strmých svahoch raticami zvierat zapríčinili splavovanie svahov vodnými prívalmi a ďalší ústup vegetácie (Bohuš, 1977).

V priebehu dejín sa rastlinné spoločenstvá vyvíjali, adaptovali sa nielen na podmienky stanovišť, ale i na istý typ a intenzitu využívania človekom. Variabilita prírodných podmienok zapríčinila zrodzenie pestrej mozaiky rastlinných spoločenstiev. Mezofilné lúky a pasienky sa striedali s vlhkými, slatinými a rašelinnými lúkami (Halada, Mirek, Ružičková, 2010).

Mezofilné lúky vyšších polôh nájdeme na živných substrátoch v oblastiach s najhumidnejšou klímou (vysoké zrážky a dlhotrvajúca snehová pokrývka) v oblasti Javoriny, Podspádov, Ždiaru a v Belianskych Tatrách, zriedka v okolí Podbanského. V dnešnej dobe sa obhospodarujú do nadmorskej výšky 1100 m. n. m. (Halada, Mirek, Ružičková, 2010).

V blízkosti obcí boli lúky viac hnojené ako v menej prístupných lokalitách. Vzdialenejšie lúky boli menej živné. Kosili sa striedavo, alebo ich spásali ovce a dobytok, ktoré ich zároveň hnojili, či košarovali (Halada, Mirek, Ružičková, 2010).

Koncu poloprírodným kvetnatým lúkam odzvonil nástup kolektivizácie a intenzifikácie poľnohospodárstva. Zmena využívania sa ostro dotkla trávnych porastov a ich druhového zloženia. Najviac sa zmenil spôsob obhospodarovania lúk, ktoré boli vo väčšine prípadov rekultivované. Vzdialené alebo ťažko prístupné lúky zostali ležať úhorom a postupne zarastali drevinami, alebo sa určili do lesného pôdneho fondu. Súčasťou rekultivácie lúk bolo ich odvodňovanie. Tento proces zapríčinil zánik mnohých mokradí, hlavne vlhkých lúk a slatín. Malo to neblahý vplyv i na susediace plochy, kde sa zmenili niektoré rastlinné spoločenstvá alebo došlo k ich ruderalizácii (v porastoch začali prevládať vysoké druhy tráv a na živiny

náročné byliny⁵). S rekultiváciou a intenzifikáciou lúk bola spojená i regulácia terénu, preoranie, vápnenie, či výsev vysokoprodukčných kultivarov tráv a d'atelín, čím sa zvýšil výnos sena. Naopak, biologická i krajinárska diverzita sa celkovo znížila (Halada, Mirek, Ružičková, 2010).

Poľské podtatranské hospodárstva nikdy nepodľahli kolektivizácii. Vďaka zachovaniu tradičného kosno-pasienkového hospodárstva sa udržali i bohaté lúčne ekosystémy. V 80. a 90. rokoch 20. storočia sa situácia radikálne zmenila. Nerentabilnosť oviec mala na svedomí zanechanie tradičného hospodárenia, čím sa aj na poľských lúkach a pasienkoch zmenilo druhové zloženie ekosystémov. V Tatrzańskom Parku Narodowom sa situácia vyvíjala odlišným spôsobom, pretože na prelome 60. a 70. rokov sa vylúčila pastva z vyše 70% lúk. Nevyužívané lokality začali postupne zarastať lesom (Halada, Mirek, Ružičková, 2010).

Roku 1956 študovala trojica autorov L. Odložilíková, J. Lazebníček a J. Šmarda škody, ktoré napáchali obhryzovaním pasúce sa stáda oviec v území Na pastvinách v Predných Međodoloch (Belianske Tatry, približne 1500 m. n. m.). Ešte v roku 1954 po uzákonení TANAP-u sa zriedkavo na tomto území páslo. Autori zdôrazňujú „neradostné stopy“, ktoré pastva i po jej úplnom zániku zanechala a považujú za nutné ich odstrániť alebo eliminovať ako to bude najviac možné. Hlavne išlo o rozsiahle plochy, ktoré boli pastiermi vypaľované a vyklčované, aby sa zbavili nežiaducej kosodreviny. V tom dôsledku sa pôda okyslila a zarastala smlzom chlpkatým (*Calamagrostis villosa Gmel.*), čučoriedkou (*Vaccinium myrtillus L.*), metlicou krivolakou (*Deschampsia flexuosa Trin.*) a pod. Ďalšie plochy, ktoré boli pastvou nežiaduco pozmenené boli vlhkejšie miesta zarastené alchemilkou (*Alchemilletum*), psicou tuhou (*Nardus stricta*). V tesnej blízkosti salašov a košiarov sa objavila žihľava (*Urticetum*) a štiav kľbkatý (*Rumicetum conglomerati*) s ďalšími nitrofilnými druhmi. Na smrekoch a kosodrevine boli viditeľné stopy po ohrýzaní ovcami (Odložilíková, Lazebníček, Šmarda, 1957).

„Obhryzané formy drevín (smreku a kosodreviny) vznikajú obhryzovaním letorastov dobytkom, čím dochádza k prebudeniu vedľajších pukov a k rozmnoženiu vetvičiek pri celkovom menšom vzraste jedincov. Vetvičky rastúce z konca ohrýzaných vetiev nedosahujú nikdy rozmery pôvodnej materskej vetvy: majú oveľa menší dĺžkový i hrúbkový prírastok, ihličie je menšie, pričom obhryzované vetvy sú celkom bez ihličia. Tým i celková asimilačná plocha a vitalita jedinca je veľmi zmenšená. (Odložilíková, Lazebníček, Šmarda, 1957, s. 51)“

⁵Dostupné z:

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:N_L7dQ1qh4AJ:opr.zf.jcu.cz/docs/predmety/-1ba14f6fce.doc+&cd=5&hl=sk&ct=clnk&gl=sk

Ak by sme ku škodám, ktoré boli spôsobené obhryzávaním ovcami pripočítali škody antropogénneho pôvodu, teda klčovanie a vypaľovanie, výsledkom by boli nesmierne straty v exponovaných horských polohách. Nejedná sa len o stratu dreva, ale aj o porušenie hydrologickej funkcie kosodrevinových a smrekových porastov v takých polohách, kde je zadržovanie vody veľmi podstatné. „Plochy zbavené ochranného krytu drevín sú vystavené erozívnym účinkom vetra a vody, striedavým účinkom tepla a zimy – ľahko erodujú a podliehajú zmývaniu a odnosu (Odložilíková, Lazebníček, Šmarda, 1957, s. 54).“ Autori uvádzajú i niekoľko konkrétnych príkladov na pozorovaných drevinách. Jeden prípad skúmali na dvoch 17-ročných vetvách z toho istého kra, pričom jeden bol normálny a druhý obhryzaný. Normálna vetva bola asi 3x dlhšia ako obhryzaná. Autori odporučili regeneráciu poškodených porastov neustále sledovať (Odložilíková, Lazebníček, Šmarda, 1957).

Zákaz pastvy mal blahodarné účinky i na kvalitu trávnatých porastov. Vymizla predovšetkým psica tuhá. Už názov napovedá, že ide o trávnu s tuhými, tvrdými stebkami. Rastie v trsoch a môže dosahovať výšku až 30 cm (Dostupné z: <http://botany.cz/cs/nardus-stricta/>). Po úplnom skončení pastvy psica začala strácať vitalitu, degenerovala sa a ustupovala. Trsy so zhoršenou vitalitou prejavovali znaky menšieho vzrastu a listom chýbala prirodzená tuhosť. „Vysvetľujeme si to tým, že ide o vápencovú oblasť, o trávnaté porasty na dne širokej doliny, ktorá je obohacovaná vápenitými soľami a dostatočne zavlažovaná. Len čo sa tu prestalo pásť, prestal pôsobiť dôležitý činiteľ – udupávanie trávy, ktoré umožňovalo psici šíriť sa na úkor ostatných travín.“ (Šmarda, 1956, s. 57) Časom sa začali intenzívnejšie objavovať ušľachtilé druhy tráv (napr. kostrava sfarbená alebo timotejka švajčiarska) a psica bola na ústupe (Odložilíková, Lazebníček, Šmarda, 1957).

1.9.2 Lesné hospodárske plány

O lesnej pastve nájdeme bohaté informácie v Lesných hospodárskych plánoch (ďalej len LHP). Prvé vznikli pre väčšie hospodárske celky a to v 60. rokoch 18. storočia (Bohuš, 1979).

„V spišskej časti Vysokých Tatier a v Belianskych Tatrách, kde pre vývoj lesného hospodárstva podáva najcennejšie informácie archív Lesníckeho podvýboru Verejnosprávneho výboru Spišskej župy vo fondoch Štátneho oblastného archívu v Levoči, rozbiehali sa taxačné práce a príprava lesných hospodárskych plánov len veľmi pomaly. Majitelia lesov, na ktoré bol uvalený štátny lesný dozor, teda v tatranskej oblasti konkrétne

všetky bývalé urbárske obce, mestá, spolupodielnici lesných spoločností a cirkevné obce, ako aj všetci majitelia ochranných lesov pri hornej hranici lesa a parkových lesov v sfére klimatických stredísk, boli podľa § 17 lesného zákona z roku 1879 zaviazaní dať si do päť rokov vyhotoviť a úradne schváliť hospodárske plány, ktorými sa mali potom striktne riadiť v lesohospodárskej aktivite (Bohuš, 1979, s. 8).“

Lesná pastva hrala na prelome 19. a 20. storočia najdôležitejšiu úlohu zo všetkých vedľajších úžitkov lesnej hospodárskej činnosti podtatranských obcí (Bohuš, 1979).

Po zavedení štátneho lesného dozoru sa až do vypracovania finálnych LHP stanovili provízorne obmedzenia bez jednotnejšieho systému. Neboli všade rovnako prísne kontrolované, ani presne dodržiavané. Dňa 2.1. 1882 vydal podvýbor verejnosprávneho výboru Spišskej župy rámcovo uznesenie o zákaze pasenia v mladinách, ktoré „neprerástli povyššie úst pasúcich sa stád“, resp. na plochách, kde bola plánovaná ťažba v nasledujúcich 2-5 rokoch. Stádam sa uzavreli i ochranné lesy (Bohuš, 1979).

Roku 1893 sa na väčšine LHP ešte len pracovalo, ale Spišská župa vyvolala propagačnú akciu v prospech ochrany tatranských lesov pred pasením nielen v zmysle platného lesného zákona, ale aj s rešpektovaním ich kultúrnych hodnôt, t.j. rekreačného a turistického významu. Bethlen, uhorský minister pôdohospodárstva, formálne súhlasil s týmto návrhom, no zároveň prikazoval rešpektovať aj ekonomické kritériá a požiadavky majiteľov (Bohuš, 1979).

Otázkou pasenia sa zaoberá samostatne každý LHP. K diktovaným obmedzeniam však možno postrádať údaj o náhradných pasienkových plochách (Bohuš, 1979).

Pred uvalením štátneho lesného dozoru batizovskí urbárnici pásli pravidelne dobytok a ovce pri „šetrení mladín“. Jednalo sa o spásanie plôch s minimálne 10-ročnými porastmi. LHP sa rozhodli sprísniť toto opatrenie tým, že povolili len priehon stád cez porasty, ktoré boli staršie ako 10 až 15 rokov. Priehony boli tiež časovo obmedzené, mohli sa vykonávať raz za každý augustový a septembrový týždeň. Na porasty staršie ako 16 rokov sa toto obmedzovanie už nevzťahovalo. Plány z roku 1894 dokonca vylúčili batizovskej lesnej spoločnosti pastvu na niektorých územiach úplne. Šlo aj o územie nad cestou Slobody. Ministerstvo nariadilo roku 1905 každoročné prejednanie priehonu a jeho následné odsúhlasenie. Ak by však boli objavené akékoľvek stopy devastácie, pastva by bola na postihnutom území bezodkladne zakázaná (Bohuš, 1979).

Situácie boli rôzne, napríklad na pozemok, ktorý kúpila v batizovskom chotári nižnošuňavská spoločnosť, sa vzťahoval od roku 1884 úplný zákaz pasenia. Majitelia zákaz porušovali a platili priestupkové pokuty (Bohuš, 1979).

Gerlachovskí urbárnici obdržali prvú úradnú úpravu ohľadom pastierskej exploatacie lesov roku 1888. Pravdepodobne s ňou neboli spokojní – opakovane sa voči nej prehrešovali. Jediné plochy, kde bolo dovolené spásat' boli poniže cesty Slobody, ale boli znehodnotené predchádzajúcim požiarom, tak pastva v nich neprichádzala do úvahy (Bohuš, 1979).

Nájomcom Sliezskeho domu bol povolený výpas ich malého stáda pri Velickom potoku, v oblasti ochranného lesa Pavla Wesztera. Bola to výnimka, iná lesná pastierska exploatacia nebola povolená (Bohuš, 1979).

Pravidlo javorinských a ždiarskych lesov, ktoré vlastnil významný knieža Hohenlohe znelo, že „hoci pasenie by tu teoreticky bolo možné, zakazuje sa so zreteľom na poľovnícky význam teritória. Keby sa však majiteľ rozhodol pre pastiersku exploataciu, treba ju umožniť s predchádzajúcim úradným súhlasom Lesníckeho podvýboru Verejnosprávneho výboru Spišskej župy.“ O právo pasenia Hohenlohe nežiadal (Bohuš, 1979).

LHP pre Kežmarok z roku 1883 uvádzajú, že „pasenie možno povoliť iba tam, kde stáda nemôžu poškodiť porasty, a preto sa zakazuje pásť v mladinách do veku 15 rokov a na miestach, kde sú v najbližších piatich rokoch plánované ťažby.“ V súvislosti so zhotovovaním definitívneho LHP žiadal mestský lesník Karol Lilge, aby sa mohol vytvoriť priehon stád do doliny Bielej vody holorubom. Odôvodnil to tým, že stáda dostatočne neregistrujú priehon s tak nízkou hustotou a prechádzajú potom do okolitých lesov. Ministerstvo žiadosť zamietlo s odôvodnením, že výsek by otváral cestu veterným kalamitám. Stáda by bolo možné namiesto toho odvrátiť od vstupu do lesa vhodnými zábranami, napríklad vysadením krov (Bohuš, 1979).

Maloslavkovský les bol 25.11. 1899 župnou direktívou vyhlásený za pasienkový les.

LHP urbánikov Mengusoviec z roku 1894 určoval tiež 20-ročnú ochranu kultúr. Z revíznej správy z rokov 1894-1903 môžeme vydedukovať, že keď sadenice na starých rúbaniskách vytlačala bujná tráva, mohli sa ju pokúsiť odstrániť pasením. Zistilo sa však, že tento spôsob je neblahý pre mladé stromčeky (Bohuš, 1979).

Roku 1889 ministerstvo vyčlenilo mlynickým urbárnikom tzv. Kroviská (Busch, Posch) na dolnom okraji lesa ako pasienok, kde mali byť ponechané iba jednotlivé stromy alebo skupiny stromov. Súčasne sa im však zakázalo pásť v tzv. Vyšnom lese (Oberwald). Reakcia urbánikov bola taká, že požiadali o to, aby im až do konečnej úpravy Krovísk na

pasienky bola umožnená pastva na dovtedajších plochách. To mohlo trvať aj 12 rokov. Nadriadené lesnícke orgány uznali okamžitú spôsobilosť Krovísk na pastierske využitie. S poukazom na vážnu situáciu, ktorú vznetilo pastierske využívanie lesov nad Starým Smokovcom, zamietlo taktizovanie urbárikov (Bohuš, 1979).

O 7 rokov neskôr sa podarilo Mlyničanom vydobýť súhlas s obmedzenou pastvou od júna do augusta v cípe medzi potokom z Piatich prameňov a veľkoslavkovským chotárom, pričom pozdĺž chodníka zo Smokovca cez Jakubkovu lúku do Velickej doliny mali predpísaný neutrálny pás, aby sa turisti nedostávali do kontaktu so stádami. Priehonové miesta označené tabuľkami „Marhacsapás“ mohli pastieri používať len v dobách pauzujúcej turistickej frekvencie. Podobné pravidlá platili pre priehon stád cez terajšiu cestu Slobody. Ani v tomto prípade pastieri nedodržiavali pokyny a urbárikovia boli opakovane finančne stíhaní (Bohuš, 1979).

Novolesnianskí urbárikovia neraz prekročili stanovené medze. Obhajovali sa tvrdením, že im neboli poskytnuté žiadne náhradne pastierske plochy. Najmä v rokoch 1886-1889 boli novolesnianske stáda viackrát pristihnuté na rúbaniskách medzi Starým a Dolným Smokovcom. Ministerstvo zamietalo všetky žiadosti o povolenie pastvy v týchto lokalitách a odpustenie pokút. Úplné zakázanie pastvy vo všetkých hospodárskych skupinách vošlo do platnosti roku 1893, bolo obhájené tvrdením, že sa ňou „poškodzuje koreňový systém mladých stromkov a tie potom hnijú“. Zo zákazu bolo znovu vynechaných pár výnimiek, medzi nimi aj cesta na Hrebienok. Priechod cez cestu na Hrebienok bol možný len pod dozorom lesníckych orgánov a v čase mimo používania turistami. Ani v tomto prípade sa to neobišlo bez porušovania pravidiel, ale urbárikovia občas šikovne hádzali vinu na stáda okolitých chatárov (Bohuš, 1979).

Spišskej Belej dočasné LHP z roku 1883 povoľovalo pasenie na miestach, kde nemohlo spôsobovať škody na porastoch. Presnejšie sa jednalo o dolné hranice lesa. Vo vyšších polohách bolo úplne zakázané kvôli škodám, ktoré kvôli paseniu vznikli. Špeciálnou výnimkou bol krátkodobý únik stád z pasienkov na horských holiach cez zakázané pásmo v prípade nepriaznivého počasia (Bohuš, 1979).

Definitívne LHP z roku 1887 zakazovala pastvu už úplne. Výnimka pasenia vlastných stád bola udelená iba lesníckemu personálu, nájomcovi reštaurácie v Tatranskej Kotline a krčmárovi zo Ždiaru (Bohuš, 1979).

V Tatranskej Lomnici sa páslo iba do roku 1891, kedy boli lesy vo vlastníctve Szelényiovcov. Potom sa stali erárnymi a pastva sa vylúčila (Bohuš, 1979).

Nemilá situácia nastala v Ždiari. Vtedajší farár bol parkrát trestne stíhaný za nelegálnu pastvu v lesoch, dokonca v mladinách. Prvý krát sa tak odohralo ešte 2 roky pred vznikom LHP, ktorý prišiel do platnosti roku 1895 (Bohuš, 1979).

1.9.3 Pastierstvo a kosodrevina

Kosodrevina, čiže borovica horská (*Pinus mugo*) je významná drevina rastúca nad hornou hranicou lesa, kde vytvára kosodrevinový stupeň. Rastie ako ker. Má veľmi pružné konáre, ktoré sú schopné odolávať veľkému zaťaženiu, či už silnému vetru, ťažkej snehovej pokrývke, kamennej sutine alebo ľadu (Naša Príroda, 2000).

V minulosti bola kosodrevina z hľadiska ochrany prírody ignorovaná. Na rozdiel od ostatných lesných stromov neposkytovala človeku priamy úžitok. V lesníckych mapách by sme márne hľadali zakreslené kosodrevinové porasty, boli totiž zaznačené ako pasienky. Primárne negatívny postoj ku kosodrevine prejavovali pastieri. Pri pastve im prekážala, ovce sa zvykli do nej zatúlať. „Aj valach keď sa v nej zatára, za pol dňa z nej nevyjde; a keď vyjde, kus dobrej háby na ňom niet – všetko samý zdrap.“ Kosodrevina pre vysoký obsah živice dobre horela a pastieri ju pre uľahčenie situácie vypaľovali. Z transylvánskych a balkánskych hôr si pastieri osvojili metódu, kde vyrúbali niekoľko pravidelných kruhových oblastí kosodreviny, ktoré naskladali na jednu kopy a nechali vysušiť. Ďalší rok sa tieto kopy zapálili a vietor dopomohol k rozšíreniu ohňa a zničeniu ďalších kosodrevinových porastov. Zhruba 500 rokov trvalo toto neohľaduplné devastovanie významných zásobárni vody. Vnútro prsti pod kosodrevinou je ako špongia. Korene a konáre zadržujú podrast a prst, konáre ochraňujú zásobáreň vody pred vetrom a slnečným žiarením. Zachytáva veľké množstvo vody aj v horúcich letných dňoch. Korene kosodreviny si ponechávajú iba množstvo, ktoré potrebujú nevyhnutne pre svoju existenciu, ostatok sa distribuuje medzi potoky, pramene, spodné vody v ďalekých rovinách. Takto je ovplyvňovaný život a existencia organizmov širokého okolia (Hudec, Oktavec, 1956).

Vo vysokohorských polohách nešlo o cieľavedomé ani systematické odlesňovanie. Šlo o postupné znižovanie hornej hranice lesa v lokalitách, kde bola najväčšia hustota dobytky v letnom období a kde stáli prístrešia pre pastierov a ohrady pre dobytok. Pokles lesa závisel od potrieb dreva na vykurovanie v prístreškoch pastierov a na samotné budovanie stavebných

objektov na pasienkoch. V takýchto prípadoch sa pastierstvo ukázalo ako negatívny činiteľ v lesnom hospodárstve (Podolák, 1967)

Pastierov neodradilo, že si spustošili prirodzené hole. Naopak začali si vytvárať umelé pasienky výrubom a palením kosodreviny. Horná hranica lesa sa v tomto dôsledku začala znižovať. Pod Zeleným plesom nepriamo pomohli zväčšovať pasienky i dččínsky podnikatelia, Schönberg a Stegemann, ktorí z kosodreviny destilovali éterické oleje (Bohuš, 1977).

Umelé pasienky v oblasti kontinuálneho lesného pásma vznikali a rozširovali sa rúbaním a vypaľovaním lesov, tiež klčovaním odlesnenej plochy. Tieto zásahy vyplývali z obligátnej potreby obyvateľstva zaobstarat' si dostatok obživy (Bohuš, 1977).

V 19. storočí začal dobytok z hôľ ustupovať, stáda boli čoraz menšie a tým dochádzalo k menšiemu poškodzovaniu lesných porastov. V Poľsku bolo ničenie tatranskej prírody vo väčšej miere a teda radikálnejšie zásahy proti pastve mali svoj racionálny dôvod (Podolák, 1967).

Možné je, že nedostatok vody, ktorý začal v 30. rokoch 20. storočia v tatranských kúpeľných osadách bol zapríčinený práve úbytkom veľkých plôch kosodreviny (Hudec, Oktavec, 1956).

Dnešný stav kosodreviny predstavuje len časť pôvodných súvislých a bujarých kosodrevinových porastov. Najviac utrpela kosodrevina v blízkosti niekdajších salašov. V oblasti Litvorového žľabu pod širokou boli dlho viditeľné ovčie chodníčky a skeletované pôdy (štrkovité, kamenité sutiny) (Hudec, Oktavec, 1956).

Salaš pod Košiarom v závere Javorovej doliny zanechal najzreteľnejšie stopy v znížení hornej hranice lesa a roztrhaní súvislého pásma kosodreviny. V tejto oblasti sa zmenila i skladba vegetácie. Objavila sa nezvyčajná vegetácia šľavu alpínskeho a žihľavy zapríčinená prehnojenou pôdou (Hudec, Oktavec, 1956).

Najviac postihnuté miesta pastvou boli Belianske Tatry a Podbanské (Hudec, Oktavec, 1956).

Bolo by však nespravodlivé obviňovať len pastierov z ubúdania kosodreviny. V Predných Medod'oloch údajne kedysi stála tanínová továreň a v Zadných Medod'oloch pod Jahňacím štítom malá továreň na výrobu limbového a kosodrevinového oleja. Ďalšími prípadmi ubúdania kosodreviny boli náhodné požiare zapríčinené turistami alebo výstavby zjazdoviek (Hudec, Oktavec, 1956).

Nie je neznáme, že valasi a pastieri si bokom dobre privyrábali predávaním vzácnych plesnivcov (Hudec, Oktavec, 1956).

Pastierstvo zanechalo na niektorých miestach rany, ktoré sa ťažko a pomaly hoja. Spôsobilo však i rany také, ktoré sa ani plynutím času nezacelia.

1.10 Salašníctvo v ľudovej kultúre

Salašníctvo na Slovensku treba chápať ako jeden z komponentov slovenskej ľudovej kultúry, na základe ktorých sa formovala národná kultúra (Zuskinová, 2008).

Významný vplyv na ľudovú kultúru v podtatranskej slovenskej i poľskej oblasti mala valaská kolonizácia. Na tomto území je nazývaná ako roľnícko-pastierska kultúra. So spôsobom života je úzko spätý i kultúrny život ľudu. „Ľudová kultúra je súhrn produktov ľudu (materiálnych i nemateriálnych), ktoré sa udržiavali a predávali z generácie na generáciu. Materiálna kultúra skúma zamestnanie ľudu a s nim spojené produkty. Delíme ju do niekoľkých celkov – ľudové staviteľstvo, ľudový odev, ľudová strava, ľudové výtvarné umenie. Všetky súvisia so spracovaním prírodných surovín. Duchovná kultúra zahŕňa zvyky a obrady, vieru a vedomosti ľudu, folklór. (Skupieň, 2008)“

1.10.1 Hudba

Neodmysliteľnou súčasťou pastierskeho života je aj hudba. Piesne pastierskej kultúry sa najviac rozvíjali v 14.-18. storočí. Pastierska piesňová vrstva tvorí až 30% slovenských zapísaných i reprodukovaných piesní (Filová, Mjartan, 1975).

So životom pastiera sa spájali i niektoré hudobné nástroje. Pastieri dobytka využívajú pastiersku trúbu, ktorá je zhotovená zo zahnutých volských rohov. Ráno ňou signalizovali svoj príchod na pastvisko, večer odchod. Tiež ju používali na zvolávanie dobytka. Dodnes sa zachovala na južnom a severnom Slovensku. Na estetike jej zvyknú pridávať rôzne ornamentálne maľby alebo rytiny (Filová, Mjartan, 1975).

Fujara trombita, tzv. bačovská trúba je našim najväčším hudobným nástrojom. Jej dĺžka môže dosahovať až 5,5 m. Zhotovuje sa z jedľového alebo smrekového dreva. Je signálnym nástrojom horských pastierov. Okrem zvolávania valachov so stádami sa s ňou dávali na zreteľ správy o chorobe, o prepadnutí medveďom alebo inej zveri. Zvuk trúby bol účinným nástrojom na odháňanie diviakov a inej dravej zveri. Jej tóny majú veľkú rezonančnú schopnosť. Dokáže vylúdiť harmonický tónový rád (Filová, Mjartan, 1975).

Typickým nástrojom horských pastierov je fujara. Jej zvuk je možné počuť aj na vzdialenosť 10 km. Pastieri ju nevyužívajú na žiadny konkrétny účel ako tomu bolo pri vyššie zmienených nástrojoch, len si hraním na nej spríjemňujú chvíle pri pastve (Filová, Mjartan, 1975).

Ďalšími zaujímavými nástrojmi na ktoré si pastieri vyhrávali boli pastierske píšťaly (ale aj iné druhy píšťal), flautičky, gajdy, basy, husle, cimbaly a pod. A ani tanec nebol pastierom vzdialený (Filová, Mjartan, 1975).

1.10.2 Výtvarné umenie

Výtvarné umenie ľudu bolo hlboko zrástené so svetom myšlienok a celým životným prostredím ľudu, ale aj jeho praktickými potrebami. Výtvarné umenie bolo súčasťou úžitkových predmetov (architektúra, riady, textilie, keramika a pod.), ale aj výrobkov, ktoré mali zvykoslovnú, magickú alebo ochrannú funkciu (veľkonočné vajíčka, masky, náboženské obrazy a plastiky a pod.) (Filová, Mjartan, 1975).

V súčasnosti je ručná výroba silno vytláčaná priemyselnými výrobkami. Našťastie sa v mnohých častiach Slovenska stále zachováva záujem o uchovanie ručnej výroby tradičnými spôsobmi a dekorovaním. Na vysokej úrovni sa udržiava čipkárstvo, výšivkárstvo, výroba dreveného a keramického riadu pre domácnosť a salaše. Ešte aj dnes sa preferuje ručná výroba zvoncov pre dobytok pred továrenskou. Ručne vyrobené zvonce sa vyladujú do rovnakých tónov, aby sa podľa zvuku poznalo, ktorému stádu dobytok prislúcha (Filová, Mjartan, 1975).

Vysoký estetický účinok majú bačovské riady, črpáky, formy na oštiepky, nádoby, lyžice. Obdivuhodná je harmonická spojenosť účelovosti, dokonalého technického spracovania a umeleckého stvárnenia. Veľmi často tieto predmety vyrábajú samotní bačovia. Vyrezávané výrobky sú jedinečné, môžeme povedať, že sa v nich skrýva vlastná signatúra baču, jeho vlastný štýl zdobenia. Konkrétne si môžeme toto zdobenie povšimnúť napríklad na rukoväti lyžíc alebo na uchách od črpákov (Filová, Mjartan, 1975).

Pastierstvo sa stalo aj častým motívom výtvarných umelcov (maliar Hála, fotograf Plicka a i.)

1.10.3. Stavby na salaši

V tatranskej a podtatranskej oblasti bola potreba stavania obydlí a prístreškov zvlášť podstatná hlavne kvôli nehostinným klimatickým podmienkam. Materiál, ktorý človek využíval na stavbu obydlí závisel od možností, ktoré mu okolitá príroda poskytovala. V podhorskej oblasti Poľska i Slovenska sa najviac využívalo na stavenie smrekové drevo (Skupieň, 2008).

V oblasti stredoslovenských nárečí sa slovom salaš označuje súhrn všetkých stavebných objektov ovčej farmy. Do terminológie slovenských pastierov sa toto slovo dostalo až po valaskej kolonizácii (Skupieň, 2008).

Pastierska koliba bola hlavným objektom salaša. Koliby boli jednou z prvých foriem ľudového staviteľstva. Stavali sa na holiach, ešte pred príchodom prvých tatranských osadníkov. Jednalo sa o jednoduché drevené stavby so silnou konštrukciou. V interiéri nechýbalo ohnisko, stôl, lavice, pričňa na spanie, police na riad, háky na vešanie odevu a vrecúšiek so syrom. Sú spojené s polokočovným spôsobom pastierstva (Skupieň, 2008).

V Tatrách sa okrem drevených kolíb stavali ešte začiatkom 20. storočia aj kamenné koliby. Takéto koliby stáli v Tichej doline, v Mengusovskej doline, pri Temnosmrečianskych plesách, či v doline Zlomísk, v Poľsku sa dochoval v Doline piatich stavov. Zvonku pripomínali kamenné salaše hromadu kameňov, zvnútra boli však hladké (Zamečniková, 2008).

Košiar alebo tiež košár, je ohrada na pasienku, lúke alebo oráčine, kde sa zatváral dobytok. Najstaršie košiare boli lesné a zhotovovali sa z narúbaných, voľne poukladaných smrekov alebo kosodreviny. Pôvodné pasienkové košiare boli neprenosné a stavali sa vedľa kolíb. Pre potreby košarovania vznikli i prenosné košiare, kde sa na noc zatváralo stádo oviec. Na ovčích salašoch mal jeden z dielcov košiara viacero otvorov, tzv. strungár (viď ďalej strunga). Bol súčasťou strungy a bol prispôbený na organizáciu dojenia. Prenosné košiare boli obdĺžnikového tvaru a väčšinou boli rozdelené na dva priestory. Do jedného sa zatvárali ovce pred dojením (honelnica) a do druhého zatvárali podojené ovce aj na noc (dojčiarka). Zvláštny priestor košiara nazývaný "baraniarka" slúžil na zatváranie osobitného stáda baranov a mladých oviec - jariek. Miesto, kde košiar stál, sa nazývalo košarisko (Podolák, 1982).

Strunga, tiež strunka alebo stronga je priestor na salaši, kde sa dojili ovce. Umiestnený býval v blízkosti košiara. Strungu tvorila upravená, zvyčajne drevom vydláždená plocha zakrytá striedkou. Do strungy vchádzali ovce cez tzv. honelnicu. Po každom dojení sa strunga

vyčistila od blata a hnoja. Pastieri pri dojení sedeli na jednoduchých stolčekom alebo drevených klátikoch (Podolák 1982).

Často na salaši nechýbali ani rozličné ohrady napríklad pre husi, kravy, či kone. Psom sa budy zväčša nestavali (Zámečniková, 2008). Nesmeli chýbať napájadlá pre zvieratá.

1.11 Produkcia ovčích výrobkov

Vo všeobecnosti bol chov oviec v procese celého trvania na Slovensku zameraný na všeobecnú úžitkovosť, vlnu, mlieko, mäso a kožušiny. V každej oblasti Slovenska sa akcentovala iná úžitkovosť, dosť to záviselo od klimatických podmienok (Keresteš, 2008).

Mliečna produkcia bola najviac charakteristická pre oblasti karpatského salašnického horského ovčiarstva, ktorému najviac zodpovedalo plemeno ovce valaška.

Dôkazy o konzumácii ovčieho **mäsa** pochádzajú už z obdobia neolitu. Eviduje nám to početnosť osteologických materiálov, ktoré sa našli v hodových jamách alebo pochádzajú z miest rezania, či drvenia. Neolitickí obyvatelia okrem spotrebovania mäsa využívali aj kosti zvierat na výrobu nástrojov pre každodenné používanie. Vyrábali napríklad ihly, harpúny na lovenie, strelky šípov, hudobné nástroje a pod. (Keresteš, 2008).

Konzumácia ovčieho mäsa Slovanmi bola veľmi intenzívna. Oblúbené bolo mäso z mladých jahniat (Keresteš, 2008).

Ani zemepáni z neskorších dôb nepohrdli ovčím mäsom. Zdroj mäsa im zabezpečovali vlastné chovy, ale aj povinné dávky jahniat, baranov a bahníc, ktoré získali z povinných desiatkov poddaných, ale aj od ovčiarov, ktorí zakladali chovy na šoltýskom i valaskom práve (Keresteš, 2008).

Mäso sa jedlo čerstvé, varilo sa alebo pieklo. Ovčie vnútornosti sa zvykli používať na prípravu polievky. Na salašoch sa často zviera opekalo na ražni, alebo sa varilo v žinčici.

Nutrične je ovčie mäso veľmi bohaté. Je ľahko stráviteľné, preto je vhodné i pre ľudí chorých na črevá, často je podávané v nemocniciach (Keresteš, 2008).

V severných oblastiach Slovenska sa počas priemyselnej revolúcie veľmi darilo **syrárstvu**. Na Liptove, Orave, Zvolensku, Novohrade a Gemeri sa vo veľkej miere rozvinula výroba bryndze, ktorá bola i oblúbeným artiklom na vývoz do zahraničia (Keresteš, 2008). Už od dávna sa **bryndza** plnila do tzv. geliet – drevených nádob, ktoré slúžili na jej uskladnenie a prepravu. (Tatr a podtat oblast) Liptovská bryndza získala dokonca už roku 1872 prvé tri ocenenia na výstave mliečnych výrobkov v Budapešti (Keresteš, 2008).

Slovenský a poľský oštiepok je tradičný polotvrdý polotučný, parený alebo neparený, údený alebo neúdený syr v tvare veľkého vajca alebo šišky. Oštiepky zvyknú byť kásne zdobené jednoduchšími ornamentami, pretože sa zatvárajú do drevených foriem, aby sa z nich vytlačila srvátka. V konečnej fáze výroby sa nechali 5-6 dni údiť do dymu z vatry, aby sa im sprevnila kôrka (Dostupné z: <http://www.ludovakultura.sk/index.php?id=1590>).

Hoci bolo Uhorsko v tom čase významným producentom kvalitnej ovčej **vlny**, spracovávalo sa jej stále nedostatok. Veľká časť bola expedovaná do viedenských alebo moravských súkeniek (Keresteš, 2008).

Ovčie **kože** a ich techniky spracovania boli známe už starým Slovanom. Výrazne sa rozšírili počiatkami valaského ovčiarstva. Popri súkne z vlny to bolo najdôležitejšie šatstvo pre valaské obyvateľstvo, konkrétne používané ako vrchný odev. Pastieri a roľníci si často tieto odevy zhotovovali sami (Zuskinová, 1999). Najvhodnejšie sú pre získanie dobrých ovčích koží mladé ovce. Ovčie kože sa delia na kože s jemnou vlnou, polojemnou vlnou a hrubou vlnou (Keresteš, 2008).

V podhorských oblastiach Slovenska sa primárne na produkciu kožušín chovalo plemeno cigajka (cigája). Nebolo chované však len kvôli kožušinám, ale aj mlieku, mäsu a vlnu (Keresteš, 2008).

2 METODOLÓGIA VÝSKUMU

V teoretickej časti som sa snažila podať čo najkomplexnejší pohľad na tematiku pastierstva na území národných parkov vo Východných Tatrách. Oprela som sa hlavne o environmentálnu históriu, ekológiu a teóriu územnej a druhovej ochrany prírody a krajiny. V práci som sa pokúsila zozbierať čo najkomplexnejšie informácie o tom, aký ma pastierstvo vplyv na prírodu, hlavne aké dopady malo v minulosti, keď sa páslo vo veľkej miere. V empirickej časti ma zaujíma, či by bolo možné pastierstvo prinavrátiť do oblasti Tatranského národného parku a aké by boli jeho prírodné a spoločenské dopady.

Pre vypracovanie empirickej časti som si zvolila kvalitatívny výskum. „Kvalitatívny výskum je proces hľadania porozumenia založený na rôznych metodologických tradíciách skúmania daného sociálneho alebo ľudského problému. Výskumník vytvára komplexný, holistický obraz, analyzuje rôzne typy textov, informuje o názoroch účastníkov výskumu a prevádza skúmanie v prirodzených podmienkach (Hendl, 2005, str. 50).“ Výhodou kvalitatívneho výskumu je získanie hĺbkovej deskripcie prípadu.

Pri realizácii výskumu som vyhľadávala a analyzovala akékoľvek informácie, ktoré prispievajú k osvetlení výskumných otázok, snažila som sa previesť deduktívne a induktívne závery. Veľmi dôležitú základnú informáciu predstavujú poznatky, ktoré sú interpretované v teoretickej časti práce. Pomocou literárnej rešerše som sa snažila získať čo najviac informácií o pastierstve na skúmanom území z minulosti, ale aj súčasnosti.

V empirickej časti som ako hlavný nástroj získavania dát zvolila formu pološtrukturovaných rozhovorov. Tento typ rozhovorov sa vyznačuje definovaným účelom, určitou osnovou a veľkou pružnosťou celého procesu získavania informácií. Významne prispel k doplneniu doterajších informácií z ekologického pohľadu, ale aj kultúrneho. Nevieť si predstaviť vhodnejšie vybranú metódu pre môj výskum. V praktickej časti využívam doslovný prepis rozhovorov. Ich znenie som sa snažila čo najmenej upravovať, aby sa nevytratila ich autenticita a slovný prejav jednotlivca.

2.1 Priebeh výskumu

V počiatočnej fáze výskumu som sa rozhodovala, ktorých respondentov bude najlepšie osloviť. Spočiatku som plánovala osloviť zhruba 4 poľských a 4 slovenských odborníkov na pastierstvo a rovnaký počet i pomer laikov. Niektorých respondentov som mala vytypovaných

ešte pred zahájením výskumu. Oslovovala som ich predovšetkým prostredníctvom e-mailu, alebo osobne. Prekvapil ma veľmi dobrý prístup respondentov, potešila ma ich ochota a radosť zo spolupráce. Iba v niektorých prípadoch respondent odmietol svoju participáciu na rozhovore. Výborné boli ďalšie typy na respondentov, ktoré mi sprostredkovali mnou oslovení ľudia. Začala som prehodnocovať svoj pomer respondentov a rozhodla som sa venovať viac priestoru odborníkom z rôznych oblastí. Nakoniec sa mi podarilo uskutočniť dohromady 15 rozhovorov, z toho bolo 10 odborných a 5 laických.

K dokumentácii som občas využila aj fotoaparát, najmä k zachyteniu života na salašoch, zbierok v múzeách, alebo pre získanie lepšej predstavy miesta, alebo situácie.

Využila som aj metódu pozorovania a na základe toho som si značila poznámky do denníka.

2.2. Etika výskumu

Pred zahájením rozhovorov som každého respondenta stručne oboznámila s obsahom mojej diplomovej práce a cieľom výskumu. Vysvetlila som ako by mal rozhovor prebiehať - nech najprv k téme samostatne povedia všetky informácie, ktoré budú mať na mysli a potom sa ich budem pýtať doplňujúce otázky. Samozrejme som si vypýtala ústny súhlas k nahrávaniu celého priebehu rozhovoru na diktafón a následnému použitiu akejkolvek jeho časti do mojej práce. Uistila som ich o svojej diskretnosti, to znamená, že získané dáta nebudú nijako zneužitú, v práci budem používať iba krstné mená respondentov s uvedením roku narodenia v zátvorke za nim pre zaistenie anonymity. Rozhovory a dáta nebudem poskytovať ďalej bez ich súhlasu.

Pri rozhovoroch nebola prítomná žiadna tretia osoba. Pri realizácii rozhovorov som využila 4 piliere etiky v sociálnych vedách, ktorými sú: princíp dobrovoľnej participácie (respondentovi som v úvode povedala, že svoju účasť na výskume môže kedykoľvek ukončiť, ak by tak chcel učiniť) princíp dôveryhodnosti, princíp neublížovania, princíp správnosti a integrity (ppt Novotná)

2.3 Priebeh rozhovorov

Pred zahájením každého rozhovoru som ešte raz stručne respondentovi predstavila obsah a cieľ práce (prvý krát som ich o tom informovala v prvej e-mailovej alebo osobnej

komunikácii, pri oslovení a požiadaní o participáciu na výskume). Snažila som sa v niektorých prípadoch prelomiť počiatočnú nervozitu krátkym neformálnym rozhovorom.

Potom som nechala respondenta voľne rozprávať, vo výpovedi som ho neprerušovala.

Respondenti mali možnosť sa voľne vyjadriť k danej problematike, čo bolo veľmi prínosné – neboli nijako ovplyvňovaní vopred striktne danými otázkami a tak sa v rozhovore vynorili nové podnety k premýšľaniu a ďalšej diskusii. Keď respondentom došli slová, tak som im kládla doplňujúce otázky, ktoré ich vo väčšine prípadoch ešte podnietili k ďalším myšlienkam.

Dňa 22.11. 2015 sa mi podarilo dohodnúť v Tatranskej Lomnici v jednom penzióne svoj prvý rozhovor s respondentkou, turistkou Zuzanou (*1964) z Bratislavy. Zuzanu som oslovila osobne deň pred realizáciou rozhovoru. Ochotne súhlasila sa ho zúčastniť, i keď priznala, že veľa o pastierstve v Tatrách nevie. Nakoniec sa rozhovorila a poskytla zaujímavé informácie.

V ten istý deň som sa po rozhovore so Zuzanou porozprávala s turistom Danielom, ktorý navštevuje nielen slovenské Tatry, ale aj poľské. Daniel (*1963) má veľmi dobré znalosti a široký rozhľad. Daniel súhlasil s nahraním rozhovoru, dokonca ešte v ten istý večer. Daniel sa rozhovril a veľmi dobre sa jeho výpoveď počúvala. Daniel vedel toho o pasení v Tatrách naozaj nemálo, až ťažko považovať tento rozhovor za laický.

Nasledujúci deň som mala vopred dohodnutý rozhovor s odborníkom Mariánom (*1951) zo Štátnych lesov TANAP-u v Tatranskej Lomnici. E-mailový kontakt na Mariána mi poskytla odborníčka Zuzana, ktorá sa na rozhovor veľmi necítila. Som jej však vďačná za poskytnutie viacerých typov, nielen na respondentov, ale i múzeá, ktoré by bolo vhodné navštíviť. Marián ochotne s rozhovorom súhlasil, veľmi jednoducho a rýchlo sme sa vedeli dohodnúť na mieste a čase realizácie rozhovoru. Marián vo výživnom rozhovore poskytol množstvo užitočných informácií a názorov.

Dňa 25.11. som sa po telefonickom kontakte stretla v miestnej reštaurácii s Františkom (*1980), ktorý pôsobí na mestskom úrade v Starom Smokovci. Františkova výpoveď nebola síce plná odborných informácií, ale veľmi sa mi páčila emocionálna stránka výpovede. František má veľmi pozitívny vzťah k prírode, čo sa odrazilo na znení rozhovoru.

26.11. som navštívila mesto Liptovský Hrádok. Najprv som si pozrela miestne múzeum s ovčiarskou expozíciou na ktorej sa významne podieľala moja respondentka Iveta (*1950). Múzeum disponuje bohatou zbierkou pastierskych krojov, náradí, riadov, praciek, opaskov, hudobných nástrojov, črpákov, foriem na syr atď. Navyše mi zamestnanci po prehliadke

umožnili nahliadnuť do publikácií súvisiacich s pastierstvom. Z múzea som pokračovala do kaviarne, kde sme sa stretli s Ivetou. Iveta je výborná etnologička, táto téma pastierstva je jej blízka. Dostala som na Ivetu odporúčanie, ktoré som nevedela odmietnuť a bola som veľmi rada, keď súhlasila so stretnutím v Liptovskom Hrádku, odkiaľ pochádza. Od Ivety som sa dozvedela množstvo zaujímavých informácií a zaujalo ma s akým nadšením o téme pastierstva rozprávala.

Eva (*1969), obyvateľka Tatranskej Lomnice bola mojou ďalšou respondentkou. Oslovila som ju osobne a po malom zaváhaní sa rozhodla, že rozhovor zrealizujeme. Zrealizovali sme ho u Evy doma. Zo začiatku mala Eva mierne trému, ale potom sa rozhovorila a mala výborné poznámky a reakcie. Ešte po ukončení rozhovoru jej napadli príklady zo zahraničia, ktoré zažila na vlastnej koži, tak sme ich dodatočne ešte zaznamenali.

Rozhodla som sa o téme pastierstva porozprávať aj s uznávaným tatranským historikom a muzeológom Ivanom (*1924) z Tatranskej Lomnice. Ivan si vopred starostlivo pripravil osnovu, podľa ktorej pútavo rozprával. Na rozhovore sme sa dohodli osobne. Ivan si ešte na pasienie v Tatrách pamätá z detstva.

Vo februári 2016 som sa stretla s Daliborom (*1977), ktorý sa snaží o podnikateľskú činnosť vo Vysokých Tatrách. Dalibora sa mi podarilo stretnúť a osloviť osobne. Mal tiež pozoruhodné skúsenosti a názory a veľmi bystré postrehy, ktoré v rozhovore vyjadril.

Zbigniew (*1954) bol mojim prvým poľským respondentom. Urobil si cestu do Tatranskej Lomnice zo Zakopaného primárne kvôli nášmu rozhovoru, ktorý sme si dojednali cez e-mail. Stretli sme sa u nás doma vo februári. Zbigniew spolupracuje s TPN a venuje sa publikačnej činnosti. Medzi témami, ktoré spracovával patrilo aj pastierstvo v poľských Tatrách. Zbigniew mal pôvodne zavítať do našich končín aj s kolegom, ktorý mal tiež participovať na rozhovore, ale nanešťastie to odvolal kvôli zdravotným problémom. Zbigniew sa snažil v svojich výpovediach občas používať aj slovenské výrazy. Dozvedela som sa o pastierstve z trochu iného pohľadu, najmä o tom, ako to funguje v Poľsku.

Rozhovor s botaničkou Blaženou (*1959) sme uskutočnili v apríli v Tatranskej Javorine, kde Blažena býva. Spojili sme sa cez e-mail a potešila ma Blažkina ochota spolupracovať. Blažena mi veľmi zrozumiteľne tému pastierstva objasnila hlavne z botanického hľadiska.

Zo všetkých respondentov bolo najzložitejšie spojiť sa s bačami. Málokedy sa mi podarilo dohľadať na nich kontakt. Boli i prípady, že som bačovi mail písala, ale dodnes som nedostala odpoveď. Prvého baču som navštívila v salaši pod Šarpancom, pod Tatranskou

Kotlinou. Bača Pavol (*1981), ktorý sa o tento salaš a ovce stará súhlasil so zaznamenaním rozhovoru, i keď mal prácu – akurát varil žinčicu. Nahrávali sme pred salašom, vonku bolo príjemne, ale pofukoval vietor, ktorý je trochu rušivým elementom záznamu. Občas sme museli diktafón pozastaviť, pretože niekoľko ľudí si prišlo kúpiť syr. Z Pavla som mala trochu rozpačité pocity, často si nekládol servítku pred ústa a život na salaši opisoval dosť negatívne.

Väčšinu poľských rozhovorov som zrealizovala v pondelok 2.5. 2016. V tento deň mali Poliaci sviatok a v dedinke Koniaków, kde som vycestovala, sa konala významná udalosť rediku oviec. V Poľsku oslavujú rediky v oveľa intenzívnejšej miere ako na Slovensku. Tesne pred príchodom do Centra pastierstva v Koniakówe som zazrela dôstojne pôsobiaceho baču odetého do tradičného odevu a plášťu z ovčej kožušiny. Oslovila som ho, predstavila som sa a povedala mu o svojej diplomovej práci. Nadšene mi po krátkom rozhovore prikývol na moju prosbu o zaznamenanie rozhovoru. Bača Józef veľmi peknou poľštinou občas zmiešanou so slovenčinou podal výpoveď o tom, ako sa na pastierstvo pozerá a porovnal situáciu so Slovenskom. Pre Józefa je veľmi dôležitá cezhraničná spolupráca s ďalšími bačami. Rozhovor nebol veľmi dlhý, ale Józef mi poskytol dostatok informácií. Nadšene som za rozhovor poďakovala, ale to som netušila, že nadšenie bude obojstranné a dokonca som od Józefa dostala krásnu bohato ilustrovanú knihu Pasterstwo w Karpatach, kde napísal menšiu kapitolu a má uverejnených niekoľko fotografií. Ochotne mi odporučil ďalších rediku prítomných ľudí, ktorých by som mohla osloviť. Počas dňa sme sa ešte dali pár krát do reči a bola som mierne zaskočená diametrálnym rozdielom vnímania bačovskej profesie v podaní Pavla zo Slovenska a Józefa.

František (*1971), môj ďalší respondent mi v Koniakówe prezradil, aké sú jeho podnikateľské zámery spojené s pastierstvom. Pochádza z Oravskej Polhory, kde prevádzkuje penzión a pri ňom chová ovce a ponúka produkty. Bolo to tiež obohacujúce interview, dozvedela som sa hlavne o konkrétnych podnikateľských cieľoch a predstavách, čo by sa dalo aplikovať aj na naše územie.

Významné bolo pre mňa stretnutie s Andrzejom (*1952), ktorý sa aktívne zapája v politickom dianí, má nemalé zásluhy na rozvoji mesta Zakopane, kde aj žije. Je aj zanietým goralom, jeho otec bol vychýreným umeleckým kováčom, dokonca kul i pre pápeža Jána Pavla II. Andrzej pokračuje v goralskej osvete a je dokonca patronom Redyku Karpackiego Transhumance 2013. S Andrzejom sme si dobre porozumeli a bola som rada, že súhlasil s nahrávaním rozhovoru. Dokonca sme si vymenili svoje adresy a nedávno mi prišiel

poštou informátor spoločensko-regionálny – Owce i ludzie. Andzrej nebol jediný z Poliakov, koho nadchlo, že sa tejto téme venujem.

Zlatý kliniec na záver bol rozhovor s bačom Piotrom (*1976), organizátorom rediku v Koniakówe. Už keď som dávnejšie o Piotrovi čítala v časopise Tatry, veľmi ma jeho osobnosť zaujala. Svoje bačovské povolanie vykonáva s láskou a zaniatením. Dôkazom toho je aj jeho pôsobenie v Centre pastierstva, či účasť na Redyku Karpackom (Transhumance 2013). S Piotrom sa mi podarilo spojiť prostredníctvom e-mailu. Najprv nebolo isté, či bude priestor na rozhovor v deň rediku. Našťastie Piotr bol veľmi ústretový a sľúbil, že si aj napriek náročnému dňu na mňa čas nájde. Porozprával mi primárne o užitočnosti pastierstva a vykonávaní bačovskej profesie.

Počas celého výskumu som sa snažila osloviť širokú škálu ľudí, ktorých profesia je úzko spätá aj s pastierskou tematikou vo Východných Tatrách, ale aj laikov, ktorí však v okolí Tatier žijú alebo Tatry s láskou navštevujú. Okrem toho, že som sa dozvedela od skvelých respondentov prínosné informácie, tak som v teréne mala možnosť spoznať nemálo zaujímavých ľudí. Veľmi som všetkým vďačná za každú informáciu a názory a ochotu spolupracovať.

2.4 Vyhodnotenie dát pomocou rámcovej analýzy

Pre analýzu získaných kvalitatívnych dát som si zvolila rámcovú analýzu. Výhodou tohto druhu analýzy je uľahčenie systematického skúmania dát. Vychádzam z toho, že v prvom kroku práce s materiálom je jeho organizácia, kde si zredukujem a roztriedim dáta. V druhom kroku prejdem k vlastnej interpretácii dát, ktorá vedie k popisnej alebo explanatornej správe o skúmanej oblasti.

Postup vyhodnocovania je založený na tabuľkovej metóde. Vychádza z odhalených tém a kategórií, ktoré uľahčujú organizáciu a klasifikáciu dát. „Každá jednotlivá štúdia má vlastný tematický rámec, ktorý sa skladá z množiny hlavných tém, ktoré sú rozdelené na podtémy. Témy a podtémy sa navrhujú v priebehu zoznamovania sa s dátami, pri klasifikácii jednotlivých častí dátového materiálu.“ Po navrhnutí hlavných tém a podtém som si pre každú hlavnú tému navrhla samostatnú tabuľku, ktorá obsahovala jednotlivé prípady a dátové jednotky výskytu. Každý podtému je v tabuľke venovaný jeden stĺpec (Hendl, 2005). Tabuľky som si pre lepšiu prehľadnosť zostrojila na papier.

Rámcová analýza sa realizuje štruktúrovanejšie ako je v kvalitatívnom výskume zvykom. Analytický postup má explicitnejší charakter a môžeme ho zhrnúť do nasledujúcich krokov:

- Prvé zoznamovanie – Preniknutie do textov s cieľom zostaviť zoznam základných tém
- Identifikácia tematického rámca – dospieť k podrobnému zoznamu, ktorý nám slúži k označovaniu segmentov dát, aby sme ich mohli neskôr lepšie identifikovať
- Označovanie – Systematická aplikácia tematického rámca na dáta v textovej podobe, označujeme vybrané časti textu číslícovými alebo textovými indexmi. Jednej časti textu môže byť priradených aj viac indexov.
- Tabuľky – slúžia pre porovnanie prípadov pre daný tematický okruh. V tabuľke sú vpísané redukované názory a skúsenosti respondentov.
- Zobrazenie a interpretácia – Na základe vytvorených tabuliek vytvárame typológie, hľadáme asociácie medzi témami a hľadáme vysvetlenie náhodností. Proces usmerňujeme prostredníctvom zadaných cieľov výskumu a otázkami, ktoré sa vynorili počas celého procesu. V závere vytvoríme zhrnutie o celej množine článkov (Hendl, 2005).

2.5 Hypotézy

- Vplyv pastierstva v Poľsku nemá väčšie dopady na prírodu.
- Pasenie by bolo za určitých podmienok možné aj na Slovensku na území TANAP-u.

2.6 Výskumné otázky

- Prečo sa v Poľsku doposiaľ pasie? Jedná sa o tradíciu alebo o zatraktívnenie krajiny? Sú dôvody ekologické alebo ekonomické?
- Mal by návrat pastierstva v slovenských Východných Tatrách pozitívny dopad na prírodu, turistický ruch, ekonomickú situáciu, alebo negatívny?
- Bolo by možné prinavrátiť pastierstvo na územie národného parku vo Východných Tatrách na Slovensku? Ak áno, tak za akých podmienok?

3 PRAKTICKÁ ČASŤ

V empirickej časti výskumu budem interpretovať výsledky výskumu, ktoré som získala z rozhovorov, z odbornej literatúry, ale aj pozorovaním v teréne.

V poľských Tatrách fenomén pastierstva prežil dodnes. Po druhej svetovej vojne bola príroda exploatovaná do veľkej miery, preto sa pastva po vzniku TPN zakázala. Ovce sa na silné podnety ľudí do Tatier v roku 1981 vrátili, ale za prísne regulovaných podmienok, v podobe tzv. kultúrneho výpasu. Zaujímalo ma, či v Poľsku zaznamenávajú nejaké negatíva pastvy na skúmanom území a aké sú hlavné dôvody toho, že sa pastva na územie poľských Tatier prinavrátila.

Na Slovensku sa po vzniku Tatranského národného parku pastva presunula do nižších polôh, mimo hranice národného parku. Môj výskum má za cieľ odhaliť, či by sa pastva na územie národného parku mohla znovu vrátiť, ak áno, tak za akých podmienok a aký by to malo dopad komplexne – na prírodu, spoločnosť, ekonomiku a pod.

3.1 Pastierstvo v poľských Tatrách

Tradícia pastierstva je neodmysliteľnou súčasťou poľských Tatier a okolia. Kým na slovenskej strane Východných Tatier bolo pastierstvo degradované, niekoľko poľských dolín dodnes žije pastierskym životom. Počas návštev poľských salašov mi v hlave ležala otázka, ako je možné, že Poliaci dokázali udržať tak bohatú tradíciu, ktorá sa teší úspechu a na slovenskej strane Východných Tatier úplne zanikla. Trebárs poľská Rusinowa poľana, ktorá sa rozprestiera na území TPN, ponúka turistom bohatý zážitok - či už od esteticky pôsobiacej scenérie pasúcich sa oviec, tradične postaveného salaša, baču v tradičnom odeve, až po možnosť zakúpenia ovčích produktov priamo na mieste. Veľká návštevnosť poľany len dokazuje záujem turistov o takýto druh činnosti v tatranskom prostredí.

V minulosti boli obidve strany Tatier zasiahnuté valašskou kolonizáciou. Najväčšia expanzia pastierstva nastala tesne po druhej svetovej vojne. S myšlienkami pri formovaní tatranských národných parkov prišli aj návrhy na odstránenie pastvy z ich územia. Ako je možné, že Poliakom sa podarilo pastierstvo vo Východných Tatrách oživiť a Slovákom nie?

Prvým dôležitým faktorom bol rozličný politický vývoj na obidvoch územiach. Na Slovensku vládol od roku 1948 prísny komunizmus, začali vznikať družstvá. Do družstiev sa

presunulo ťažisko chovu a živočišnej produkcie. Dokonca ani po zániku družstiev sa neapelovalo na prinavrátenie pastvy na územie Východných Tatier a ani v niektorých dedinách pastierstvo po ich zániku znovu neobnovili.

V porovnaní s inými sovietskymi zemami si Poľsko zachovalo zvláštne postavenie. Bol to silne katolícky štát, v ktorom sa nepodarilo znárodniť poľnohospodárstvo. Poľsko sa stalo príkladom pre viaceré zeme stredovýchodnej Európy po vzniku Solidarity v roku 1980, prvého odborového zväzu za železnou oponou. Solidarita sa stala symbolom opozície a mala silu čeliť komunizmu.

Aj napriek zákazu pastierstva v poľských Tatrách v roku 1960 hlas ľudu neutíchol a cieľavedome sa snažili o prinavrátenie pastierstva do hôr. Zbigniew (*1954) hovorí o tomto období: *„Po politických zmenách na prelome 70. a 80. rokov, vtedy to (pastierstvo, pozn. Ivana Bohušová) bolo veľmi kontroverzné, vtedy to bolo veľmi diskutované. Z jednej strany ochranári protestovali proti tomu a na druhej strane boli veľké tlaky na prinavrátenie tzv. kultúrneho výpasu.“*

Andrzej (*1952) sa ako študent aktívne podieľal na tom, aby sa pasenie do Tatier znovu vrátilo. *„Ako mladí študenti, tiež som bol študentom, sme písali goralské básne, že chceme ovce, hole naspäť. Náš profesor Józef Tischner, filozof, veľmi známy vo svete, vravel: „Určite prejdeš, len nestráť ducha.“ Ani naši goralí nestratili ducha. Bojovali sme všetci - aj študenti, aj hospodári, aj ľudia, gazdiné, všetci, aby tie ovce boli, pretože pastierstvo a tiež kultúra pastierska je fundamentom kultúry goralskej. Aby nebola kultúra iba na scéne a naživo už nie. Tak ako? Chceme kultúru vidieť na scéne a naživo už nie?“*

V ľuďoch bola veľká sila a odhodlanie. Bača Józef vraví: *„Celý čas sa držali tých oviec, tiež už sa zdalo, že to zanikne, ale tá sila bola taká mocná v tých ľuďoch, že napriek tomu, že ovce z Tatier vyhнали, tak celý čas mysleli na to, ako by ich vrátili naspäť do národného parku. Taktiež parky uznali, aby sa ovce vrátili.“* Zbigniew (*1954) hovorí, že Poliaci prežívali doslova eufóriu, keď sa ovce podarilo prinavrátiť naspäť do Tatier.

V Poľsku sú užšie spätí s pastierskou kultúrou a tradíciou ako u nás. Významný je aj fakt, že v Poľsku sa bačovské povolanie odovzdávalo z otca na syna. Aj Józef s Piotrom mi prezradili, že ich predkovia sa venovali pastierstvu. Poznatky si odovzdávali z generácie na generáciu už 60 rokov a Piotr tiež zapája svoje deti do aktivít spojených s pastierstvom a odovzdáva im to, čo mu samému zanechali jeho predkovia. Piotr má zamestnaných 20-30 ľudí, ktorí vedia dojiť, učí ich aj košarovať, či liečiť.

U nás túto niť odovzdávania pastierskych poznatkov pretrhla veľká migrácia obyvateľstva a vznik JRD. Tým pádom sme k tomu stratili cit a museli by sme sa nanovo učiť ako toto remeslo vykonávať. Aj slovenský bača Pavol (*1981) sa musel učiť sám. K povolaniu baču prišiel úplne náhodou – jeho otec mal firmu na drevovýrobu. V košickej ZOO mali zákazku na výrobu drevených šindľov, ale zmenil sa riaditeľ a zákazku nevyplatil finančne, namiesto toho od ZOO dostali 2 huculské kone a poníka. Vtedy bol Paľov osud spečatený. Od mesta si prenajali lúky pod Šarpancom, kde pôsobí dodnes.

Na počiatku prírodovedci tvrdili, že pastva má negatívny vplyv na prírodu, ale časom zmenili stanovisko o čom hovorí Zbigniew (*1954): *„Zanechanie výpasu v 50., 60., 70. rokoch spôsobilo, že krajina a príroda sa začali meniť. To, že ovce spásali trávu spôsobilo, že boli zachované poľany v takom stave, aké boli pred desiatkami rokov (...). Na tých poľanách, ktoré boli vypásané pribúdali rastliny, začali rásť krókusy - ale nie toľko, rastliny, zvieratá“* je podstatné, aby pastva *„neprekračovala možnosti vypásaného terénu“*.

Andrzej (*1952) tiež spomína na obdobie, kedy sa presadzoval zákaz pasenia: *„Uvažovali, že ovce zjedia Tatry. Ale nemôže ich byť veľké množstvo. Ale môže sa na hektári pásť tak 5 oviec.“* Pasenie oviec spôsobuje zmenu biotopov. Zmeny sú viditeľné v zmene rastlinnej skladby a tiež s tým súvisiacim živočíšnym zložením. Ak by sa pastierstvo odstránilo úplne, v tom prípade by nastúpila prirodzená sukcesia a po čase by sa na týchto miestach objavila fauna typická pre lesné biotopy. Andrzej podobne ako Zbigniew spomenul situáciu v 60. rokoch, kedy bola biodiverzita kvôli neprítomnosti oviec znížená. Ovce sú podľa neho dobré aj z dôvodu regulácie kosodreviny, ktorá má schopnosť sa relatívne rýchlo rozrastať.

Bača Piotr kritizuje národné parky za to, že z niektorých lokalít odstránili pastvu úplne: *„To, čo spravili parky „krajobrazové“, alebo parky národné, je na jednej strane veľmi dobré, že zabrzdili betónové výstavby alebo spomalili vývoj takej turistiky. Pastierstvo je staršie, bolo tu veľa. (...) Z druhej strany, čo urobili národné parky, to zabraňuje pásť na niektorých miestach, to je najväčší blud, aký spravila politika, lebo oni chránia niečo, čo urobili pastieri. Čo chcú chrániť, to vytvorili pastieri počas vekov ľudia s ovcami. Nebolo by pekných hôľ, terénov, rastlínstva, zvierat, ekosystémov...“*

Samozrejme, je potrebné zmýšľať racionálne a najdôležitejšie je zamerať sa na celý ekosystém a udržať ho v čo najlepšom stave. Poliáci si zvolili pastierstvo regulované, ktoré sa osvedčilo a funguje bez akýchkoľvek badateľných problémov. Potvrdili mi to aj moji respondenti.

„S tými negatívami je to tak, že cez vojnu, keď toho bolo veľa, došlo k degradácii. Ale teraz sa to z veľkej časti skultúrnilo, čo prospelo ľuďom aj prírode. Nieto žiadnej negatívnej stránky, ak človek žije v zhode s prírodou.“ Tvrdí bača Józef.

Zbigniew (*1954) tiež zastáva názor, že pastierstvo je prírodné a v regulovanej forme nemá žiadne negatívne vplyvy na prírodu. Práve naopak, vytvára svojbytnú krajinu, ktorú treba chrániť. V dnešnej dobe tiež nepotrebuje tak veľa salašov a oviec ako v minulosti.

Pre Andrzeja (*1952) je dôležité, aby človek nestratil spojenie s prírodou. K tomu sú potrebné aj ovce. Karpaty by mali byť podľa neho rôznorodé z kultúrneho ale i prírodného hľadiska.

Obdivuhodná je i angažovanosť Poliakov v rozličných projektoch, stratégiách. Dôležitá je pre nich medzinárodná spolupráca.

Karpatská stratégia sa v súčasnosti stala veľmi podstatnou pre poľskú vládu. Má nadnárodný charakter a má byť pomocou v oblastiach regionálneho rozvoja, cezhraničných projektov či spoločného finančného mechanizmu. Andrzej (*1952) mi vysvetlil, že cieľom je zjednotenie Karpát, pretože máme spoločnú goralskú kultúru a preto by mala byť dôležitá spolupráca. Slovensko zatiaľ neprejavilo záujem na jej participácii.

Andrzej vyzdvihol i Produkt górsky, ktorý podporuje miestne a tradičné produkty. Organizujú sa aj dni produktu górskeho, kde výrobcovia prezentujú svoje výrobky a stretávajú sa.

Pasterske programy edukacyjne (pastierske vzdelávacie programy) šíria pastiersku osvetu medzi deti i dospelých vo forme prednášok, workshopov. Môžu sa naučiť o dôležitosti pastierstva, ale aj naučiť sa spracovávať ovčie produkty.

Józef náš rozhovor začal spomenutím týchto rôznorodých programov a ich prospešnosti. *„Máme také rozmanité programy, ktoré chránia naše poľské salaše. Salaše tu máme od Szloncka, Živieckeho, potom na Podhalí v Tatrách, v Gorcach, na Sondeckom v Pieninách a v Beskydách. Tak robíme predovšetkým propagáciu pastierstvu, čo je dobré pre prírodu, pre zachovanie tradícií a pre budovanie komunit obcí. Bolo by veľmi dobre, keby mala každá dedina svoj salaš. Keď je salaš, tak sú aj regionálne produkty, tiež sa zachová kultúrne dedičstvo a tiež je možnosť tie produkty vyrábať, predávať a mať z nich prospech. Ale najdôležitejšia je spoločná aktivita, nie? To, že ľudia sa sami k tomu hlásia, zachovávajú pastierske zvyky a tradície.“*

Okrem zachovania tradičných spôsobov spracovania produktov, odevu, stavebných objektov na salaši a pod. Poliaci oslavujú veľa tradičných udalostí spojených s pastierstvom.

Najväčšou slávnosťou je redik, udalosť usporiadaná k jarnému vyhánaniu stáda na pasienky. Redik, ktorého som sa zúčastnila sa konal v Koniakówe. Redik organizoval bača Piotr (*1976) s manželkou Mariou v Centre pastierstva, kde pôsobia. Už pred začiatkom programu sa v centre pohybovalo dosť nadšencov, bačov, turistov a obyvateľov Koniakówa. Vzduchom sa niesla vôňa grilovaných oštiepkov a oku ulahodili rozličné ľudové výrobky, ktoré remeselníci predávali. Pri hlavnej budove centra, v prerobenej maštali boli vystavené tematické fotografie z významných udalostí, stretnutí a projektov. Na poschodí bola nainštalovaná pútava výstava venovaná pastierstvu a spracovaniu vlny. Oficiálny program začal príhovormi a symbolickým zapálením ohňa v kolibe. Nasledovalo aj pár hudobných vložiek. Po úvode pokračovala pre mňa najzaujímavejšia časť programu – samotný redik oviec. 1000 kusov oviec na čele s pastierom bežalo dolu ulicou pomedzi autá a ľudí. Ďalší proces, ktorý prebehol sa nazýva „miešanie oviec“. Je to odvodené od starého zvyku, kedy gazdovia prišli v stanovenom dni k bačovi, kde stál pripravený košiar, aby tam svoje ovce na sezónu odovzdali. Každý gazda si svoje ovce označil, aby bolo jasné, že to stádo prináleží jemu. Zvyklo sa narezat' každej ovci ucho, alebo jej vypáliť značku na kožu, označiť ju farbou a pod. Dôležité bolo počítanie stáda na ruženci. Každý odrátaný desiatok bača zaznačil zárezom na špeciálnej palici. Po zhromaždení oviec zavolať bača majiteľov oviec a pastierov na hostinu, ktorá prebiehala celú noc. Po miešaní oviec v Koniakówe nasledovala spoločná modlitba a posvätenie stáda. Po tomto rituáli sa s ovcami „redikovalo“ na kopec, kde bol postavený košiar. Vládla dobrá a priateľská atmosféra a v čase pred dojením nás bača pohostil oštiepkom a pálenkou. Dojenia sa zúčastnil bača Pieter so svojimi piatimi pastiermi. Nadojené mlieko sa prinieslo naspäť do centra, kde z neho vyrábali syr. To bola bodka oficiálneho programu, ale ešte nasledovala voľná zábava. Tiež som bola pozvaná ku stolu, kde som mala možnosť diskutovať s rôznymi zaujímavými ľuďmi, nie len s odborníkmi, ale aj s obyvateľmi, či turistami. Všetci si tradíciu pastierstva veľmi vážili, dokázali o tom diskutovať s enormným nadšením a ako o neoddeliteľnej súčasť života.

Józef moje slová potvrdzuje, hovorí že pre tamojších ľudí je prítomnosť pastierstva veľmi dôležitá.. *„Je to tiež kultúra. Je to isté vnímanie sveta. Je to veľká moc a je potrebné to zachovať. Bolo by najdôležitejšie, aby sa zachoval tradičný salaš, čiže nie ako družstvo, ale aby by bol bača, salašníci, aby tam boli ovčiari, aby sa robili kľagané syry, oštiepky, bryndza a to je život tých ľudí, ktorý sa musí zachovať. Nie že sa tomu venujú všetci, ale tak ako to je u nás v Koniakówe – stačí jeden salaš, ľudia sem s radosťou prichádzajú, zúčastňujú sa jeho života a spoznávajú goralskú kultúru.“*

3.2 Pastierstvo vo Východných Tatrách na Slovensku – áno alebo nie?

3.2.1 Vplyv pastierstva na prírodu

Oživenie pastierstva na slovenskej strane Východných Tatier by bolo bezpochybné veľmi zaujímavé, už len z dôvodu zachovania kontinuity pastierskych lokalít Karpatskej sústavy z čias valašskej kolonizácie a súčasného obnovenia spolupráce medzi nimi.

Na začiatku stojí najväznejšia otázka vplyvu pastierstva na tatranskú prírodu. Z minulosti sme sa naučili, že tisíce oviec v tatranských dolinách napáchali viac škôd ako úžitku. Odborník Marián (*1951) na to reaguje slovami: *„Nemôžeme, trúfam si povedať, že nemôžeme, až by bolo nedôstojné vytýkať našim prapredchodcom, teda tým ľuďom, čo žili z pastierstva - obviňovať ich z poškodzovania prírody. Bol to vtedajší spôsob života, pôvodné obyvateľstvo podľa vtedajších prameňov páslo predovšetkým v podhorí, ale pomocou valachov, teda valaskej kolonizácie si aj domáce obyvateľstvo uvedomilo, že sa dá pásť aj vyššie. Čiže vtedajší spôsob života alebo zdroje pre obživu boli limitované. Ten les a príroda okolitá bol hlavný zdroj obživy a preto logicky hľadali takúto možnosť aj v dostupných častiach hôr.“* Vtedajší obyvatelia nemali ani také poznatky o ekológii a ochrane prírody, aké máme dnes. Možno človeku v počiatkoch pastierstva v Tatrách ani nenapadlo, že by o niekoľko storočí neskôr mohlo prebiehať v tak intenzívnej forme.

Pozoruhodné sú spomienky historika Ivana (*1924), ktorý v mladosti navštevoval s rodinou salaše v Mengusovskej doline a v doline Bielej vody a jej vetvách. Vo svojej výpovedi si spomenul aj na niekoľko negatív, ktoré ochranári v tej dobe predložili k zastaveniu pastvy pri formovaní Tatranského národného parku: *„Ochranári vyčítali pastierom niekoľko „negatív“, ktoré potom viedli k tomu, že pastierstvo aj s ostatnými hospodárskymi aktivitami na území Vysokých a Belianskych Tatier, neskôršie aj Západných Tatier bolo zákonom fakticky zlikvidované, zrušené. Išlo predovšetkým o eróziu. No ale tu nie všade spôsobili ovce, resp. pasúce sa stáda. Veľmi často boli prvými hriešnikmi snehové lavíny alebo zosuvy zvetrávajúcich skalných stien a ochranári aj tieto radi pripisovali pasúcim stádam, aby boli ich požiadavky oprávnenejšie. Tvrdili aj to, že pastierske psy rušili kamzíky. Ale sám som bol svedkom toho, že si vzájomne na seba veľmi dobre zvykli a, že fakticky veľmi často som videl pasúce sa stádo chránené psíkmi a kamzíky neboli tak vzdialené, že by na nich bolo vidieť nejaké prejavy strachu z toho, čo sa deje na spodku doliny. Tiež sa pastierom pripisovalo pytliactvo, konkrétne aj na kamzíky. No ale pastieri*

sami tvrdili, že kamzičie mäso nie je dobré, že je tvrdé, šlachovité. Viem, že radšej potajomky zarezali nejakú tú ovečku a pripísali ju na úkor medveďa alebo pytliakov a skonsumovali tú.“

Ochranárom sa podarilo presadiť si svoje myšlienky, ktoré definitívne pastvu odstránili. Najhoršia bola koncentrácia početných stád na relatívne malom území Tatier, ktoré spôsobili nenávratné škody. Ale bolo nutné pastierstvo zakázať úplne? Podľa Botaničky Blaženy (*1959) by bolo nezmyselné znovu prinavrátiť pastierstvo do najvyšších polôh Tatier. *„Podľa môjho názoru, a myslím si, že aj názoru odborníkov v najvyšších polohách netreba nič robiť, netreba kosiť ani pásť, pretože je tam množstvo bylinožravcov, ktoré to zariadia samé. Sú to kamzíky, svište, medvede. A podľa mňa aj počet kamzíkov v Belianskych Tatrách teraz stačí na to, aby boli tieto plochy dostatočne obhospodarované.“* Podľa Blaženy by nebolo vhodné miešanie oviec s týmito prirodzene vyskytujúcimi sa živočíchmi.

V alpínskom pásme je tiež prítomná vzácna vegetácia, pozostávajúca z endemických druhov, arkoalpínskych druhov, glaciálnych relikto. Prítomnosť ovčích stád spôsobovala výskyt a prevládanie nitrofilnej vysokobylinnej vegetácie. To je zároveň ďalší dôležitý argument pre to, aby sa o pastve v alpínskom pásme ani neuvažovalo. Erózie spôsobené pasením veľmi negatívne vplývali aj na hornú hranicu lesa – spôsobili jej zníženie. Nielen odborníci, ale aj laici si uvedomujú fakt, že erózia je závažným problémom. Turistka Zuzana (*1964) vyjadrila svoj názor, že by na pasenie bolo lepšie *„možno vyberať lokality menej strmé, kde erózia nehrozí. Aj keď napr. v tých Belianskych Tatrách tam veľa spôsobili tú eróziu a narušenie tej pôdy, ale keby sa to možno v nižších častiach, kde ten svah nie je taký strmý a ten sklon nie je taký ostrý, tak by sa to dalo.“* Turista Daniel (*1963) si tiež uvedomuje problém erózie najmä pri početných stádach, ale tvrdí, že by sa mohli jednoducho regulovať: *„(...) je to absolútne regulovateľné z tohto pohľadu, takže tam by tiež pri normálnom prístupe a zdravý sedliacky rozum už veľí aká početnosť a to už nielen oviec, ale aj hovädzieho dobytky by bola možná na istú plochu, takže myslím si, že pri zdravom rozume sa to dá tak regulovať.“*

Poliaci tento problém vyriešili na území TPN limitovaným počtom oviec na stanovenej ploche. Nemôže sa pásť ani vo vyšších nadmorských výškach. Košiare nie sú stabilné, aby nedochádzalo k poškodeniu pôdy, či už udupávaním (čo môže mať na svedomí erózie) alebo eutrofizáciou – preniknutím exkrementov do pôdy. Veľmi prehnojené pôdy môžu viesť k ruderalizácii pastviny. Indikátorom príliš prehnojených pôd je napríklad výskyt štiavca a iných r-stratégov, ktoré sa potom ťažko odstraňujú.

Bača Pavol (*1981) o vplyve pastierstva na prírodu povedal: „Vplyv pastierstva na prírodu nie je žiadny. Jedine, že možno predusičnite pôdu, keď ten košiar, kde sú tie ovce necháte 3 dni dlhšie, ale to sú také malé množstvá. A jedine, tam môže byť nejaké také, že príde búrka, že tie výkaly spláchne niekde a zabije nejakého živočícha, tu dajaká mihuľa potočná, alebo dajaký ojedinelý druh, možno nejaký botanik tu niečo nájde. Ale tým, že ovca prejde, ona v tej ratke prenesie to semiačko ďalej a ďalej a všade, kde bol ten košiar, bolo vyhodnocované, že je tá tráva 100% lepšia ako bola predtým.“

Botanička Blažena (*1959) konštatuje, že v niektorých subalpínskych polohách by bolo dokonca veľmi vhodné občas nechať prejsť stádo, čím by sa diverzita rastlín zvýšila. Dokonca za ideálne pre pastvu považuje horské kosné lúky: „kosné horské lúky, sú to lúky, ktoré pozostávajú z pestrej diverzity vegetácie, ale nielen vegetácie, ale aj živočíchov. Na týchto lúkach v súčasnosti sa nepasie, niektoré sa kosia, väčšina tých lúk sa mulčuje, mulčuje s tým, že ten mulč zostáva na území a, že sa nezberá preč, čo je veľmi negatívny systém, pretože na týchto lúkach badáme pokles diverzity, úplne sa strácajú niektoré druhy z čelade stavačovitých a lúky ostávajú monotónne a zarastajú trebárs machom. To už máme tak vysledované, nie sú to tie klasické zakvitnuté lúky. Napríklad horské kosné lúky nad Ždiarom, Ždiar, pod Spišskou Magurou aj z druhej strany, sú to lúky ktoré sa kosia, pravidelne sa kosia niekoľko rokov a keď tam príde človek, sú to úžasné lúky, úžasné polia, ta diverzita je tam obrovská, je to zakvitnuté, je to pestré a aj keď sa nepasie, keď už ľudia nemajú vzťah k tomu, aby ten dobytok chovali, alebo sa nenájdu tí farmári, ktorí by ten dobytok chovali a pásli, tak aspoň týmto spôsobom sa robí ten manažment a týmto spôsobom sa zachovávajú tie plochy, čo sa týka tej diverzity. Tam napríklad nie je problém, keď príde človek, tak počuje chrapkáča, čo je vlastne druh európskeho významu, kvôli ktorému sa vyhlasujú územia a nakoľko jeho úbytok bol tak značný tým kosením, nehospodárnym kosením, veľmi zavčasu a nie tak ako by mal, lebo to je vták, ktorý hniezdi na zemi, tak jemu sa mláďatá a všetko skosilo. Takže to nebolo dobré, najlepšie teda je, keď sa pasie.“ Blažena tiež znovu zdôraznila pri pasení potrebu košarovania a zároveň aby v stáde nebol veľký počet oviec. Pre spásanie považuje ovcu za vhodnejšiu ako kozu – ovca narobí menšie škody na porastoch.

Respondenti sa konsenzuálne zhodli na definitívnom odstránení pastvy z najvyšších polôh Tatier. Tiež by nesúhlasili s prítomnosťou väčších stád. Pre toto zistenie sa nebudem ďalej venovať myšlienke pastvy nad hornou hranicou kosodreviny.

3.2.2 Pozitívne názory na pastierstvo a obnovenie tradície

Celkovo môžem povedať, že respondenti majú pozitívny názor na pastierstvo ako také. Väčšinou som sa konkrétne na pozitíva pastierstva respondenta pýtať nemusela a začal o nich rozprávať spontánne sám. Zaujímalo ma, či by prinavrátenie pastierstva do oblasti Východných Tatier na územie TANAP-u zároveň znamenalo oživenie zaniknutej tradície.

„Pastierstvo a potom s tým súvisiace aj tie výrobky, môže to byť nejaká ekoturistika alebo nejaké také to vhodné pre návštevníkov, alebo môžu to ponúkať ako nejaké tie produkty, čiže je to súčasť tej prírody alebo ekoturistiky, alebo ako by som to nazvala. Čiže ak to bude v súlade s tou krajinou a nebude to zasahovať do tej prírody, tak si myslím, že by to mohlo mať aj význam, ale samozrejme malo by to asi byť nejakým regulované a v súlade s tou prírodou.“ Také sú pozitíva pre turistku Zuzanu, ktoré by mohli z pastierstva vyplývať. Odpoveď na otázku, či by to pre ňu znamenalo aj obnovenie tradície znela: *„Áno, určite áno, lebo pastierstvo na Slovensku má asi bohaté tradície, čiže môže to byť súčasť nejakej takej širšej globálnej ponuky turistiky typickej pre Slovensko. Keď sa to dá aj v poľskej časti, tak by sa to dalo aj tu.“*

Daniel (*1963) sa zamýšľa: *„A dokonca si myslím, že by to mohol byť aj veľmi zaujímavý produkt cestovného ruchu, čo je ďalší aspekt, že cestovný ruch by sa mal predovšetkým orientovať na také tradície a zvyky a na tom stavať“.*

František (*1980) sa vyjadril, že: *„Pasenie ovčiek mi príde také prirodzené, ale v takej rozumnej miere. Myslím si, že agroturistika je dnes populárna a ľudia chodia radi za zvieratkami a dúfam, že väčšina ľudí nechodí do Tatier za lanovkami a za kadejakými, ako ja to nazývam, lunaparkovými aktivitami, ale práve za tými výhľadmi, za tým pokojom, a možno za tými zvieratami, ktoré sú pre nás špecifické a typické, ale samozrejme toto by mohlo oživiť ten podhorský región. Dokonca viem, že sa robia nejaké terapie, keď sú nejaké problémy zdravotné, či už s koníkmi alebo inými zvieratkami, tak možno toto zase pre deti a tak.“*

Myslím si, že tradície sú - ja mám rád pokrok, ale myslím si, že tradície sú veľmi dôležité, pretože nám dávajú odkaz ako naši predkovia postupovali v nejakých veciach a mali by sme si z toho brať príklad, aby sme sa nemuseli popáliť a myslím si, že dnešný človek sa môže popáliť veľmi ľahko, pretože máme tak vyspelú techniku, že čokoľvek urobíme, môže mať oveľa väčšie následky ako človek z minulosti s jeho technikou a jeho možnosťami a preto vlastne tie tradície by bolo treba zachovávať a hovorím, brať si príklad. Ja tomu niekedy hovorím, že taká zlatá drevorubačská logika, že niekedy to dnešnému človeku chýba brať si príklad z minulosti alebo z jednoduchých vecí, a aplikovať ich v bežnom živote. A duplom v

dnešnej dobe stresu v ktorom sa žije, kedy nemáme čas na seba, tak vlastne by zrejme toto bolo ešte dôležitejšie.“ Františkovi sa veľmi páči poľská Rusinowa poľana, kde sa dodnes pasie, označuje ju za magické miesto s ovcami, krásnymi výhľadmi, človek si tam môže zakúpiť aj ovčie produkty. Poľský model regulovanej pastvy považuje za rozumný, je podľa neho prospešné, keď je ochrana prírody a cestovný ruch v rovnováhe.

Eva (*1969) rada navštevuje salaše a podporuje miestne produkty. Radšej si kúpi takýto „bio“ syr na salaši ako v supermarkete. Návštevu salaša považuje aj za veľký relax a pasúce stáda sú pre ňu „*pekné na oko*“. Eva by si vedela predstaviť, že ľudia by na salaš mohli prilákať rôzne akcie, víkendy na salaši, kde by si človek sám mohol vyskúšať prácu bačov a pastierov. Eva navštívila aj salaše v Taliansku a veľmi ocenila vľúdne, tradične zariadené exteriéry ale aj interiéry salašov, bohatý výber jedál, ktoré mohla ochutnať a prívetivý personál v tradičnom odevu.

Ivan (*1924) príjemne spomína na časy, kedy chodieval s rodičmi do Tatier na nenáročné výlety, často práve s cieľom návštevy tatranského salaša, kde sa občerstvili žinčicou a jeho rodičia si podebatovali s miestnym bačom. Okrem prínosnej ekonomickej stránky pastierstva Ivan zdôrazňuje jej estetickú stránku a tradíciu.

Dalibor (*1977) tvrdí, že je rozumnejšie vypásť lúky ako ich kosiť. Aj Andrzej (*1952) zastáva názor, že ovca je lepšia ako kosačka. Hlavne, ovca neprodukuje spaliny na rozdiel od mechanickej kosačky.

Najmä Poliaci apelujú na turistický produkt v podobe syrov, oštiepkov. Bača Piotr (*1976) zdôrazňuje, že je veľmi užitočné, keď sa ovca pasie v horských oblastiach. Ovca tam má k dispozícii bohatšiu vegetáciu a to sa odráža aj na kvalite produktov, ktoré potom konzumujeme.

Blažena o tradícii hovorí: *„Na Slovensku zanikla určite, alebo v tejto oblasti. Len čo prejdeme za hranice, v Poľsku, máme košiare, ovce, ktoré sa tam pasú, tam je salaš, ľudia si tam môžu posedieť a veľmi radi tam chodia. Viem, že tam chodia veľké davy ľudí, lebo im je to aj vzácne, aj je to vhodné, je to na vhodnom mieste. To isté by sa dalo robiť aj na Slovensku, určite, že hej. Ja myslím, alebo môj názor je taký, že toto by bolo vhodné, tento spôsob aby sa obnovil a aby sa táto tradícia udržala znova alebo dala do pohybu trošku.“*

Etnologička Iveta (*1950) veľmi silne apeluje na prinavrátenie pastvy a zároveň tradície do oblasti Východných Tatier. Vyjadrila sa, že valašská kolonizácia prešla mnohými krajinami, ale najvýraznejšie stopy má u nás. Silne poznamenala kultúru ľudí: stravu, folklór,

rozličné unikátne šperky, prstene, ktoré by sa mohli stať i zaujímavou inšpiráciou pre suveníry.

Podnikateľ František začal chovať roku 2008 ovce pri penzióne, ktorý prenajíma v Oravskej Polhore. Vďaka tomu pritiahol oveľa viac návštevníkov. Chová okolo 350 oviec a taktiež predáva ovčie produkty. Priznal, že realizácia bola veľmi zložitá, bolo potrebné to dostať do povedomia ľudí. Mnoho ľudí bralo jeho aktivity spočiatku negatívne, tak bolo treba šíriť medzi nich osvetu. Ľudia vďaka nej zmenili názor, Františkovi sa stále darí a medzi návštevníkmi vládne spokojnosť.

Odborník Marián dodáva: *„Tak ako lyžovanie a turistika tu boli v minulosti, sú, tak dúfam, že pastierstvo v nejakej podobe tu bude. Nielen ako atrakcia, ale aj to podhorie bude takým prostredím, kde nebudú vznikať apartmány, ale budú sa pásť ovce a kravy, to je efektívnejšie využitie krajiny ako všetko zastavať. Na to aj bola ani nie zonácia, ale už pri vzniku národného parku vlastné územie a ochranné pásmo. Čiže aj pastva bola vytesňovaná z vlastného územia, nie z ochranného pásma. A ochranné pásmo malo, a aj dúfam, že aj má, a bude slúžiť na také ľudské aktivity, ktoré sú logické a tvorilo by to zároveň sito, aby také aktivity, ktoré v tých údoliach sú logické, aby neatakovali vyššie priestory. Totiž tá naša hrboľatá krajina, samá dolina, samý kopec - Slovensko je nádherne - čím ideme vyššie, tým je to prostredie labilnejšie. Hrebene hôr sú najlabilnejšími ekosystémami, ale z hľadiska hodnôt možno najhodnotnejšie. A to, čo urobíme na hrebeni, to sa objaví aj dole.“*

3.2.3 Negatíva pastvy

O negatívnych vplyvoch pastierstva na prírodu som sa už zmieňovala. V tejto podkapitole by som rada spomenula ďalšie negatíva, o ktorých sa vyjadrili moji respondenti.

Často sa objavujú názory, že stádo by mohli ohrozovať vlci alebo medvede. Bača Pavol (*1981) mi prezradil, že za tých takmer 20 rokov, čo pôsobí na salaši, tak nikdy sa žiadna ovca nestala obeťou tejto zveri. Vie, že medvede sa pohybujú v okolí salaša, ale nikdy žiadnej ovci ani neublížili. Viac ho momentálne trápi prítomnosť parazitických kliešťov. Denne ich vyberá svojim psom niekoľko. Bojí sa, aby sa ovce nenakazili a nákaza by sa tak mohla dostať aj do mlieka. Pavol hovorí, že kliešte v Tatrách nikdy predtým neboli. Začína to byť problém posledných rokov, kedy sa klíma začala otepľovať.

Bača Pavol považuje svoju prácu za veľmi namáhavú a málo výnosnú. Sťažuje sa, že každým rokom to je horšie a horšie. Na salaši trávi každý deň, nemá sviatky, či nedele. Tvrdí, že ovce sú dnes veľmi náročné na chov.

Zbigniewa (*1954) trápí, že je čím ďalej, tým menej kvalifikovaných bačov. A to nie len u nás, ale aj v Poľsku.

Dalibor (*1977) ako dieťa strávil prázdniny na salaši. S kamarátmi si vyskúšali, čo znamená pastierska práca. Dalibor to aj napriek náročnej práci považuje za svoje najlepšie prázdniny. Všimol si niekoľko negatív, napríklad zničené chodníky od ratic alebo zdevastované okolie napájadiel. Okolo oviec sa zoskupovalo veľké množstvo hmyzu. Spomenul aj negatívum spojené s vypaľovaním a vyklčovaním kosodreviny, čo sa v minulosti v Tatrách vo veľkom dialo.

Pri jednom neoficiálnom rozhovore som sa stretla s názorom, že dotyčnému by prekážal zápach z oviec. Nedalo mi to a spýtala som sa na to niektorých svojich respondentov. Zuzana (*1964) zastáva názor, že jej by to nevadilo a, že to dokonca patrí k tej prírode. Blažena (*1956) tvrdí, že: *„Zápach to nie je negatívum. Určite nie. To keď prechádzaš celými Alpami, ten zápach je všade, aj keď sa ubytuješ v penzióne, tak aj tam je ten zápach. A to nie je negatívum, to je len to, že sme si odvykli od takého niečoho. Ľudia sme rôzni a niekto to znesie a niekto nie, možno je mu to horšie keď to cíti, ako ja neviem dym po aute alebo po čom. Ale to je vyslovene civilizačná vlastnosť, takže ono je to zasa len návrat k tej prírode a k tomu prirodzenému spôsobu života. To je len o tom. A v tom je základ. V ničom inom. Len v tom návrate. Lebo tá príroda vie si svoje odhadnúť a vie si svoje zadržať, dodržať, to je niečo nevšedné a podľa toho by sme sa mali riadiť.“*

3.2.4 Pozitíva a negatíva vyplývajúce z pastvy – súhrnná tabuľka

Tabuľka 1: Na základe teoretických poznatkov a výpovedí respondentov som sa pokúsila zostaviť tabuľku pozitív a negatív vyplývajúcich z pastvy. Pozitíva aj negatíva sa môžu prejaviť v rôznej intenzite, oboje nie sú stabilné a závisia od mnohých faktorov.

Pozitíva	Negatíva
Živočíšna produkcia – mlieko, mäso, vlna, kožušiny	Zmena rastlinnej skladby – objavujú sa nitrofilné rastliny (r-stratégovia). Dá sa regulovať správnym košarovaním a veľkosťou stáda
Podpora miestnych produktov a ekonomiky	Môže dôjsť k spásaniu vzácnych rastlín alebo mladých stromčekov
Zatraktívnenie krajiny	Erózie – tiež k nim pri regulovanej pastve nemusí dochádzať
Agroturistika/ ekoturistika	Dravce a parazity ohrozujúce stáda

Obnovenie tradície	Spotreba dreva na stavbu objektov a kúrenie, varenie
Zvyšovanie biodiverzity pastvín	Invázia nových druhov, napr. mäkkýšov
„Eko“ kosenie	Dlhodobé košarovanie na jednom mieste
Pastierske umenie	Nedostatok kvalifikovaných bačov
Možná medzinárodná spolupráca bačov	Časová a finančná náročnosť
Súčasť prírody	Vypaľovanie a vyklčovanie kosodreviny v minulosti
Možný zdroj obživy pre miestnych ľudí	
Možnosť organizovať workshopy, prednášky, ukážky produkcie na salaši, programy pre deti, environmentálna výchova a pod.	

3.2.5 Vhodné lokality pre pastvu podľa respondentov

Nadviažem na lokality, kde by si moji respondenti vedeli predstaviť, že by teoreticky mohla pastva v Tatrách prebiehať. Treba si uvedomiť však jeden podstatný fakt – Tatry sa rozprestierajú na relatívne malom území. Marián (* 1951) v rozhovore viackrát zdôraznil, že *„je dosť zložitá, keď sa porovnávajú Tatry s Alpami. Mňa to vie až vytočiť – v Alpách sa môže, tak prečo sa to nemôže v Tatrách. Lebo Tatry nie sú Alpy! Keď niekto chce porovnávať Alpy, tak nech ich porovnáva s Karpatmi, aj rozlohou. A potom v Karpatoch celých nájdeme miesta, kde sa ekonomicky ťaží drevo, kde sa pasie, kde sa neviem čo robiť, ale aj lyžuje. V Karpatoch! Aj v Alpách sú veľké územia, kde je vylúčené všetko to, čo aj tu. Je zase aj pri tom dôležité si uvedomiť, že keď už máme hory, tak nech ich človek využíva.“* Marián by si osobne hypoteticky vedel pasenie predstaviť v nasledujúcich lokalitách: *„Sú možno aj priestory ako príklad tie lúky v Bielovodskej doline, v Zadných Meďodoloch, možno údolia Tichej, Kôprovej doliny, to skorej je ale hypotetická otázka. Ale to pasenie nesúvisí priamo s tým, ako kalamita zvalila ten les. Lebo tie priestory alebo porasty lesné, ktoré vietor vyvalil, nezničil les. Lebo les je už aj v iniciálnom štádiu. Je to les. Čiže keď by sa chcelo ísť možno tým poľským modelom, aby boli tie nivy údolné, ktoré sú stabilnejšie ako to montánne pásmo alebo vysokohorské prostredie, tak to by v rámci tej diskusie sa muselo uvažovať, či tie lúky zväčšiť nejako alebo len tie malé, ktoré sa zachovali, užívať. Na území TANAP-u je spolu niekoľko 100 hektárov lúk, ale sú rozptýlené, nie sú tak koncentrované, okrem ždiarskej oblasti Príslopu, Strednice, tam kde sa aj lyžuje. To je jediný priestor, kde je dohromady*

niekoľko 100 hektárov lúk v národnom parku. Všetky ostatné sú pomerne malé a teoreticky aj na tých malých by sa dalo pásť, ale 2-3 ovce kto bude pásť dnes.“

Daniel (*1963) by bol naklonený predstave: *„Pre turistu by bolo mimoriadne zaujímavé, keď pri trase, čo ja viem, Bielovodskou alebo Javorovou dolinou zablúdi alebo sa zastaví na salaši, kde ochutná z miestnych špecialít miesto toho, aby sme mu vytvárali nejaké parky, niečo umelé, nejaké lunaparky alebo nejakú lanovú dráhu ako moderne vydobýť cestovný ruch.“* Pokračuje v uvedení ďalších lokalít: *„V podhorí Vysokých Tatier by boli mimoriadne vhodné. No a vôbec celé južné úpätia Vysokých Tatier sú. Čiže medzi tou obcou a vlastne cestou Slobody, čiže medzi obcou ako je čo ja viem Gerlachov, Batizovce, to sú všetko krásne priestory, kde by sa takáto forma hospodárenia mohla rozvíjať a práve na to by sa dali nadviazať aj ďalšie ľudské aktivity a aj formy pohybu, to znamená že aj pre tých cyklistov by bola zaujímavá vyčlenená cyklistická trasa, kde by vedeli, že jedna zo zastávok by bol salaš, kde sa môžu občerstviť a kde môžu dostať nejaký ten produkt hospodárenia.“*

Blažena (*1959) tvrdí: *“ A ja keby som mala do toho zasiahnuť, určite by som povolila pasenie na Zadných Meďodoloch, pasenie na všetkých lúkach tu v okolí, Bielovodská dolina celá by sa pásala, samozrejme, že už nie hore, len tie lúky, ktoré sú tu v dosahu a ktoré sú čo najbližšie, aby predsa to nebolo zas obtiažné, lebo aj tie klimatické podmienky sú tu dosť také zlé a tí ľudia z histórie keď pásli, tak určite pásli aj preto, lebo boli nútení, lebo to bol jediný zdroj ich obživy, takže aj toto bolo, že boli donútení.“*

Iveta (*1950) nespomína konkrétne miesto, ale menšie stádo oviec si v Tatrách predstaviť vie: *„Bolo by to dobré v takom území, kde chodí veľa turistov, kde to nie je ani také prísne, ani ťažké, kde tí turisti majú skôr takú vychádzku. Niečo také, čo by bolo také odpočinkové, tam by mohla byť tá koliba, tam by mohol byť ako sme povedali ten chodník (náučný).“*

Eva (*1969) považuje zjazdovky za teoreticky dobré miesto na pasenie, ovce by zároveň udržiavali svahy v letnom období. Údolia dolín, napríklad Bielovodskej by tiež považovala za zaujímavú lokalitu. Za vhodnejšie pre pastvu ale považuje oblasti Liptova.

Dalibor (*1977) by si vedel predstaviť, že by sa znovu páslo v okolí Ždiaru alebo Javoriny. Spýtala som sa ho, či by považoval za vhodné využiť zjazdovky na účel pasenia. Dalibor mal výbornú pripomienku, ktorá ma prinútila k ďalšej polemike: *„Určite by som to oveľa viacej schvaľoval ako tie kosačky, je otázne, aká chémia ide cez tie čerpadlá do tých chladiacich veží a potrubí, aby ta voda buď mrzla alebo nemrzla, toto neviem z technického rozboru, čiže vlastne tá voda, ktorá je čerpaná z tých zásobníkov, ktoré sú umelo vytvorené,*

ona prechádza nejakými technickými zariadeniami, a viem, že ostáva na tej tráve vždy na jar niečo také biele alebo plesnivé, alebo niečo tam ostáva, neviem čo to je.“

Zistila som, že je dosť pravdepodobné, že na zjazdovky dávajú do zasnežovacích diel aditíva, napríklad proteíny produkované baktériou *Pseudomonas syringae* alebo prípravky na báze povrchovo aktívnych látok. „*Používanie biologických preparátov je celosvetovo rozšírené, v poslednej dobe sa však objavujú určité obavy, že bunky tejto baktérie môžu mať negatívny vplyv na ľudské zdravie, pretože baktérie rodu Pseudomonas sú pôvodcami celého radu ochorení, napríklad dýchacích ciest a môžu u citlivých jedincov vyvolávať alergie“*, upozornil docent Rulík v Olomouckom denníku a zároveň upozorňuje na ďalšie možné riziká: „*Tento negatívny vplyv na hubové vlákna môže viesť k narušeniu symbiotických prepojení medzi rastlinami a hubami, takzvanú mykorízu, a prípadnému vymiznutiu niektorých druhov rastlín z daného územia“*.⁶ Doposiaľ sa mi však nepodarilo potvrdiť, či je v tom zahrnutá aj Tatranská Lomnica alebo Štrbské Pleso. Blažena (*1959) mi ale povedala, že určite sa to netýka Strednice v Ždiari: „*Ale napríklad v Ždiari tá Strednica, tak tie zjazdovky využívajú, majú tam ovce a pasú. Ale oni berú vodu z tej protipožiarnej nádrže a chovajú tam aj ryby. Takže oni zrejme tam nič nedávajú. Takže toto je už druhá strana tej mince, áno, že to je už skôr také prirodzené ako keby to malo byť zas takto umelo, za všetkých možných síl udržať ten sneh.“*

V prípade, ak by sa toto tvrdenie o zjazdovkách potvrdilo, nemalo by význam rozmýšľať o pastve ani tam. Najvhodnejšia by bola nejaká lúka alebo ústie doliny – viacerí respondenti sa zhodli na Bielovodskej doline, Zadných Meďodoloch. Za veľmi vhodné by boli tiež považované niektoré osady ako Javorina, Ždiar (v Ždiari sa dokonca v súčasnosti pasie), podhorie Vysokých Tatier. Určite by bolo potrebné dôkladnejšie preskúmať vhodnosť ktorejkoľvek lokality. Nevyhnutné by bolo uvážiť, aký počet oviec by bolo racionálne na daný priestor poslať, aká je dostupnosť lokality a podobne.

3.2.6 Prinavrátanie pastierstva do Tatier

Pri otázke, či by si respondenti vedeli predstaviť prinavrátanie pastierstva na územie TANAP-u vo Východných Tatrách zaznelo niekoľko optimistickejších názorov. Mnohí by ho v Tatrách za určitých podmienok uvítali. Turistka Zuzana (*1964) hovorí: „*Ja si myslím, že asi v národných parkoch by malo byť to pastierstvo nejako regulované a kontrolované, možno*

⁶ http://olomoucky.denik.cz/zpravy_region/skodi-snehova-dela-zasnezovat-chce-kazdy-nese-to-vsak-problemy-20160410.html

len na nejakých vybraných územiach alebo vybraných častiach, kde by to nespôsobovalo nejaké negatívne zásahy do tej prírody. Ale možno to pastierstvo asi patrí aj do tej prírody a do toho celkového koloritu krajiny, čiže by som možno aj privítala, keby sa to pastierstvo obnovilo znovu. Možno na nejakých menších plochách, alebo kde by to možno ochranári odporučili, alebo kde by to nebolo nejaké negatívne.“

Iveta (*1950) by bola veľmi rada, keby sa do tatranskej oblasti vrátil nejaký tradičný salaš: „*Mne osobne sa zdá choré, keď je salaš situovaný na pribylinských lúkach, ktoré sa v minulosti kosili, že je to ako v podstate rovina a ešte v okolí hlavnej cesty. Alebo tie salaše, ktoré sú naozaj situované na lúkach v blízkosti sídiel, je to netypické. A ak by sme mali hovoriť o pastierstve, ktoré malo v tých tradičných formách tie postupy, že na jar, keď sa ovce vyhánali, tak boli blízko tých sídiel a potom postupne išli hore a pravé to obdobie vrcholného leta trávili na tých holiach a potom zase tie ovce schádzali, čiže to bol prirodzený cyklus aj takej tej hospodárskej obnovy, vôbec toho územia, čiže oni košarovali aj pozemky, ktoré ľudia kosili, čiže kosné lúky inak vyzerali, mali typický porast, rastlinstvo, kvety. A takisto aj tam hore. Bolo to také prirodzené. Teraz práve ako som už povedala, ani sa mi na taký salaš nechce ísť, kde salaš je na nejakej lúke, vedľa je maringotka, je tam nejaká koliba, no tak je to také, aj na družstve by mohli byť.“ Sama však vie, že cesta k obnoveniu tradičného pastierstva v Tatrách by nebola jednoduchá. Po odborných diskusiách odborníkov a prípadnom schválení by bolo zrejme zložité nájsť vhodného „odvážneho chovateľa“. Mohli by sme si brať príklad z Poliakov, ktorí sú v tejto oblasti veľmi iniciatívni. Využívajú mnoho projektov, propagáciu a výsledky sú úspešné.*

Časť respondentov vyslovila niekoľko skeptických, avšak oprávnených názorov. Najväčší problém vidia respondenti v legislatíve, ktorú by nebolo tak jednoduché zmeniť. Zároveň chýba presvedčenie ľudí, že tie ovce tam naozaj chceme a, že máme niekoho, kto by sa tomu dlhodobejšie zodpovedne venoval.

Napríklad respondentka Eva je k prinavráteniu dosť skeptická, ale keby niekto prišiel s dobrým návrhom, tak by sa salašu v Tatrách iba potešila.

Moji poľskí respondenti si stoja za tým, že ovce do Tatier patria, ale musela by to byť u nás veľká akcia, aby sa to mohlo vôbec zrealizovať. Obávajú sa tiež faktu, že nemáme kvalifikovaných bačov, ktorí by túto prácu mohli vykonávať.

Marián (*1951) o tom racionálne premýšľa: „*Som za tých pár desaťročí prešiel v podstate celú Európu, trošku nejaké hory a národné parky v severnej Afrike, v Amerike som doteraz nebol. Ale chýba mi také rozhodnutie našej spoločnosti, také minimálne strednodobé,*

že toto chcem dosiahnuť o 20-30 rokov. Je dosť zložité, keď po 4-5 rokoch príde toto, potom toto a mnohokrát protikladne. To je potom zložité. A tá príroda nie je roľa a veľký priestor prírody nie je malá loďka, to je Titanic. A Titanic, tak darmo už zbadali, že ide ľadovec, už sa mu nevyhli, keby to bola malá loď, možno by nebola zrážka. Veľké lietadlá, malé lietadlá. Príroda a takýto celok ako sú Tatry, to nie je hračka. Takže mal byť také niečo možno dohodnuté na desiatky rokov, aby sa to nemenilo pri trošku náladách, až politických, tak teraz ideme takto. Raz zasadíme niečo a potom to o 5 rokov klúčujeme, lebo tam niekto objavil nejakú vzácnu rastlinku ktorej ten les nekonvenuje. A toto sa mi zdá, že to je dosť vážne, možno podstatné, aby bez ohľadu koho každých pár rokov zvolíme do čela štátu nášho, alebo hociktorého, aby tá spoločnosť nechcela negovať to predošlé.“

ZÁVER

Žiaden extrém nepovažujem za dobrý, ani čo sa týka pastierstva. Zlatú strednú cestu, ktorú si zvolili Poliaci, považujem za veľmi vhodnú a racionálnu možnosť obnovenia pastvy. Na základe nezdarov minulých generácií si zvolili regulovaný kultúrny výpas, ktorého vplyvy na prírodu neustále monitorujú.

Z naštudovaných materiálov a výpovedí respondentov môžem tvrdiť, že regulovaná forma pastierstva nemá žiadne negatívne vplyvy na prírodu. Poliaci si práve naopak chvália zvýšenú biodiverzitu na pasienkoch. Nezvyšuje sa len rozmanitosť fauny a flóry, ale aj celkovej krajiny. V slovenských Tatrách sa začali mnohé bývalé pasienky prirodzenou sukcesiou meniť na lesné ekosystémy. Je ťažké povedať, kto sa rozhodol správnejšie. Poliaci, ale aj našinci argumentujú, že rôznorodejšia krajina, kde sa pasie stádo oviec je pre nich atraktívnejšia. Samozrejme tento dôvod je druhoradý, ale je dobré ho brať do úvahy. Podľa mňa by sme sa ani na našej strane Tatier nemuseli báť aplikovať regulovanú pastvu do nejakej vhodnej lokality. Trebárs hypoteticky, stačil by v celých slovenských Východných Tatrách jeden salaš pred vstupom do Bielowodskej doliny a poriadne sa zamerať na jeho fungovanie. Ako bolo zmienené, bolo by nemúdre, keby ciele neboli dlhodobé. Boli by sme pri realizácii v istej výhode, mohli by sme nadviazať s Poliakmi spoluprácu a inšpirovať sa ich fungovaním.

Myslím, že v Poľsku majú kultúrny výpas bravúrne zvládnutý. Okrem ekologickej stránky Poliaci chvália aj tú ekonomickú. Popri bačovi sú potrební na salaši i ďalší ľudia na výpomoc, pre ktorých to je pracovná príležitosť. Čerstvé produkty z ovčieho mlieka sú obľúbenou komoditou pre turistov, ale aj domácich obyvateľov. Zároveň sú obľúbené výrobky z ovčej vlny. Je nepochopiteľné, že na Slovensko sa importuje vlna z Austrálie. Na našich salašoch sa ju ľuďom častokrát nechce spracovávať a čistiť alebo sa stane, že vlna vo vreciach splesnivie a musí sa vyhodiť. Je to veľká škoda, bola by to ďalšia možnosť podpory domácich produktov. Poliaci sa snažia svoje produkty čo najviac spropagovať, napríklad prostredníctvom Produktu Górskeho. Angažovanosť a neľahostajnosť poľských bačov by mala byť aj pre nás príkladom. Neboja sa zapojiť do medzinárodných projektov, využívať rôzne dotácie a projekty. Vedia prísť s dobrým nápadom, ktorý podporí správnu vec.

Poliaci majú silné puto k tradícii a jej prežívaniu. Súčasťou kultúrneho výpasu je aj tradičný odev, stavby, procesy spracovania produktov, či oslavy rediku. Nie je to len o pastierstve ako takom, ale človek vkladá do toho i dušu. Pre ľudí je to oveľa atraktívnejšie a obohacujúcejšie ako bežné salaše 21. storočia. Ja sa len prikláňam k myšlienke udržiavania tradícii.

Tradičný salaš by sa určite stretol s úspechom aj na našej strane Tatier. Viem, že realizácia by bola neľahká. Najväčší problém vidím v legislatíve a nedostatku kvalifikovaných ľudí, ktorí by sa mohli tejto činnosti venovať. Muselo by sa jednať o veľmi veľkú a premyslenú akciu. Dôležitá by bola propagácia a dotácia na odštartovanie. Mali by sme sa viac zapájať do spolupráce s inými regiónmi alebo aj štátmi.

Ale nevidím to do budúcnosti nereálne. Jednoznačne by to oživilo tatranský región. Popri zjazdovkách, lanovkách, či apartmánových domoch, ktoré sa stále v Tatrách budujú, by to bolo veľmi príjemné spostenie. Zároveň upozorniť ľudí na to, že Tatry nie sú len o pokroku a modernizácii, ale aj zaujímavej histórii, ktorá ich istým spôsobom formovala do súčasnej podoby.

Je pravda, že dnes už nepotrebujeme v tatranskej oblasti ovce a salaše preto, aby sme prežili. Okrem už zmienených dôvodov vidím v prostredí salaša veľký potenciál pre rôzne workshopy, náučno-zábavné programy, turistické chodníky a podobne. A aby si ľudia uvedomili, že pastierstvo je súčasťou tatranskej histórie a bohatej tradície. Bolo by dobré, keby pastierstvo v slovenských Východných Tatrách nežilo len na starých fotografiách, filmových alebo obrazových plátnach.

BIBLIOGRAFIA

Publikácie a články:

BALUK, M. 2013. "Redyk Karpacki". *Tatry - TPN* 45 (3): 58 - 59. ISSN 0867-4531

BÁTORA, J. 1984. *Nové lokality a nálezy z juhozápadného a stredného Slovenska*. Nitra: AVANS.

BOHUŠ, I. 1977. „Exploatátori“. In: *Krásy Slovenska* LIV (4): 148-151.

BOHUŠ, I. 1979. *Informácie o tatranských lesoch vo fonde Lesníckeho podvýboru Verejnosprávneho výboru Spišskej župy v Štátnom oblastnom archíve v Levoči*. Tatranská Lomnica: Výskumná stanica a múzeum TANAP-u.

BOHUŠ, I. 1988. *Tatry očami Buchholtzovcov*. Martin: Osveta. s. 44 - 51

BOHUŠ, I. 1994. „Poľnohospodárstvo“. In Ivan Vološčuk (ed.). *Tatranský národný park – Biosferická rezervácia*. Martin: Gradus. ISBN: 80-901392-4-8.

BOHUŠ, I. 2005. *Tatranské doliny v zrkadlení času*. Tatranská Lomnica, I&B. ISBN 80-969017-2-9

BOHUŠ, I. 1996. *Od A po Z o názvoch Vysokých Tatier*. Tatranská Lomnica: Štátne Lesy TANAP-u.

BOLTIŽIAR, M. 2007. *Štruktúra vysokohorskej krajiny Tatier - veľkomierkové mapovanie, analýza a hodnotenie zmien aplikáciou údajov diaľkového prieskumu Zeme*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. ISBN 978-80-8094-197-0

BYSTRICKÝ, J.; IVAN E. 1956. „Geologická stavba Tatier“. In Milan Hirš (ed.). *Príroda Tatranského národného parku*. Martin: Osveta.

FILOVÁ, B.; MJARTAN J. a kol. 1975. *Slovensko: Eud – II. časť*. Bratislava: Obzor.

GOJDA, M. 2000. *Archeologie krajiny*. Praha: Academia. ISBN: 80-200-0780-6

GROCHOLSKI, M. 2005. "Pasterstwo w Tatrach". *Tatry TPN* XIV (4): 46 - 47

- HALADA, Ľ.; MIREK, Z.; RUŽIČKOVÁ, H. 2010. „Lúky a pasienky“. In Barbara Chovancová, Alena Koutná, Zbigniew Ładygin, Josef Šmatlák (eds.). *Tatry – Príroda*. Praha: Vydavateľstvo Baset. ISBN 978-80-7340-115-3.
- HENDL, J. 2005. *Kvalitatívny výzkum – Základní metody a aplikace*. Praha: Portál. ISBN: 80-7367-040-2.
- HUDEC, D.; OKTAVEC, F. 1956. *Príroda Tatranského národného parku*. 1. vydanie. Žilina: Severoslovenské tlačiarne.
- KERESTEŠ, J. 2008. *Ovčiarstvo na Slovensku – história a technológie*. Považská Bystrica: Eminent. ISBN 80-969840-5-3.
- KITKOWSKI, A. 2014. „Pasterstwo w Tatrach – Rys historyczny“. In Józef Michałek, Edyta Molik, Piotr Kohut, Maciej Murawski (eds.). *Owce i ludzie – informator społeczno-regionalny*. 1. wydanie. Koniaków.
- KOLOWCA, J. 1962. „História i podstawy pasterstwa a Tatrách“. In Wł. Szafer (ed.) *Tatrzański Park Narodowy*. Zakopane.
- KOWALSKI, M. 2013. „Dobry pasterz pachnie ovcami“. *Tatry - TPN* 45 (3): 66 - 68. ISSN 0867-4531
- KRAKOVSKÝ PROTOKOL. 1925. „Stosunki ekonomiczne – Zájmy hospodárske“. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej* No 133. Kapitola XX.
- LACIKA, J. 2010. „Geomorfológia a horopis“. In Barbara Chovancová, Alena Koutná, Zbigniew Ładygin, Josef Šmatlák (eds.). *Tatry – Príroda*. Praha: Vydavateľstvo Baset. ISBN 978-80-7340-115-3.
- LACIKA, J.; ONDREJKA, K. 2009. *Tatranský národný park. Prírodné krásy Slovenska*. Bratislava: Dajama. ISBN 978-80-89226-27-6.
- MAZÚR, E.; LUKNIŠ, M. 2002. „Geomorfologické členenie SR“. In László Miklós (ed.). *Atlas krajiny Slovenskej republiky*. Bratislava: Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky. ISBN 80-88833-27-2.
- MORÁVEK, J. 1929. „Dobytkárstvo pod Tatrami“. *Krásy Slovenska* VIII (6-7): 215-216.

NAŠA PRÍRODA. 2000. Bratislava: Výber Reader's Digest. 1. vyd. s. 177, ISBN 80-88983-03-7.

PODOLÁK, J. 1967. *Pastierstvo v oblasti Vysokých Tatier*. Bratislava: Slovenská akadémia vied.

PODOLÁK, J. 1982. *Tradičné ovčiarstvo na Slovensku*. Bratislava: Veda.

ROUBAL, R. 1954. „Tatranské glosy“. *Krásky Slovenska* XXXI (9) 66-67.

SKAWIŃSKI, P. 2014. „Rola pasterstwa“. In Józef Michałek, Edyta Molik, Piotr Kohut, Maciej Murawski (eds.). *Owce i ludzie – informator społeczno-regionalny*. 1. wydanie. Koniaków.

SKUPIEŃ, W. a kol. 2008. *Tatry a podtatranská oblasť*. Poprad: ViViT. ISBN 80-88903-09-2.

Slovník slovenského jazyka, zv. V. 1965. Bratislava: SAV. s. 13

SMIALOWSKA, Z. 1962. „Aktuálne zagadnienia pasterstwa w TPN“. In Wł. Szafer (ed.) *Tatrzański Park Narodowy*. Zakopane.

SYDOW, W. A. 1830. *Bemerkungen auf einer Reise im Jahre 1827 durch die Beskiden über Krakau ud Wieliczka nach den Central-Karpathen*. Berlín. s. 336 - 338

ŠMARDA, J. 1957. „Prirodzená regenerácia trávnych porastov v Predných Meďodoloch v Belianskych Tatrách“. In kolektív autorov. *Sborník prác o Tatranskom národnom parku I*. Martin: Osveta.

ŠMARDA, J.; LAZEBNÍČEK, J.; ODLOŽILÍKOVÁ, L. 1957. „Škody spôsobené pasením na kosodrevinových porastoch“. In kolektív autorov. *Sborník prác o Tatranskom národnom parku I*. Martin: Osveta.

TOWNSON, R. 1797. *Travels in Hungary*. London

VLACHOVIČ, J. 1975. *Uhorský Simplificissimus*. Bratislava: Tatran

VOLOŠČUK, I. a kol. 1994. „Príroda - Poloha a rozloha“. In Ivan Vološčuk (ed.) *Tatranský národný park – Biosferická rezervácia*. Martin: Gradus. ISBN: 80-901392-4-8.

ZÁMEČNÍKOVÁ, H. 2008. *Pastoralism – Pastierstvo*. Žilina: Institute of the High Mountain Biology University of Žilina. ISBN 978-80-88923-16-9.

ZUSKINOVÁ, I. 1999. *Ovčiarstvo a salašníctvo v Liptove*. Liptovský hrádok: Občianske združenie Spoločnosť priateľov Múzea Liptovskej dediny. ISBN – 80 - 968054 - 1 – x

ZUSKINOVÁ, I. 2008. "Ovčiarstvo a salašníctvo v Liptove". In Iveta Zuskinová (eds.). *Pastierska kultúra, jej dokumentácia a prezentácia*. Ružomberok: Liptovské múzeum v Ružomberku. ISBN 978-80-970094-0-3

Zákony:

Zákon SNR č. 11/1949 Z.z., o Tatranskom národnom parku

Zákon NR SR č. 287/1994 Z.z., o ochrane prírody a krajiny.

Internetové zdroje:

BURDA, M. 2013. *Karpatský redyk začal v Rumunsku, cíl mají v Rožnově. Do skanzenu dorazí v září*. Deník. Dostupné z: http://valassky.denik.cz/zpravy_region/karpatsky-redyk-zacal-v-rumunsku-cil-maji-v-roznove-do-skanzenu-dorazi-v-zari-20.html [cit. 2016-03-28].

KRÁSA, P. 2008. *NARDUS STRICTA L. – smilka tuhá / psica tuhá*. [online]. Dostupné z: <http://botany.cz/cs/nardus-stricta/> [cit. 2016-04-03].

ŁADYGIN, Z. 2008. *Pasterstwo*. Dostupné z: <http://tpn.pl/filebrowser/files/Foldery/pasterstwo.pdf> [cit. 2016-03-22].

PETRÁNEK, J. 2007. *On-line geologická encyklopedie – migmatit*. Dostupné z: <http://www.geology.cz/aplikace/encyklopedie/term.pl?migmatit> [cit. 2015-09-17].

PTAK, J. 2010. *Pasterstwo w Tatrach*. Dostupné z: <http://www.jacekptak.nazwa.pl/pasterstwo.html> [cit. 2015-11-01].

<http://hudba.proglas.cz/detail-clanku/karpatsky-redyk-2013.html> [cit. 2015-12-07].

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:N_L7dQ1qh4AJ:opr.zf.jcu.cz/docs/predmety/-1ba14f6fce.doc+&cd=5&hl=sk&ct=clnk&gl=sk [cit. 2016-01-07].

http://www.enviromagazin.sk/enviro1_3/vztah20.html [cit. 2015-10-20].

<http://www.infoweby.sk/slovensko/tatry/505-tatransky-narodny-park-tanap> [cit. 2015-11-07].

<http://www.lesytanap.sk/sk/priroda-tanapu/> [cit. 2015-11-07].

<http://www.ludovakultura.sk/index.php?id=1590> [cit. 2015-08-27].

http://www.ludovakultura.sk/index.php?id=3820&no_cache=1&sword_list%5B%5D=goral [cit. 2016-05-17].

<http://www.ludovakultura.sk/index.php?id=5744> [cit. 2016-01-09].

http://www.oskole.sk/?id_cat=8&clanok=1154 [cit. 2015-10-21].

<http://www.zitava.sk/rozhovory/jozef-batora-pozitavie-je-bohate-na-archeologicke-nalezky> [cit. 2016-04-14].

https://www.academia.edu/12909739/Mesto_a_dejiny_2_2014 [cit. 2015-12-08].

Obrazový materiál:

ZÁMEČNÍKOVÁ, H. 2007. *Pastierstvo na Slovensku*. Štôla

RADWAŃSKA-PARYSKA, Z. a kol. 1959. *Pasterstvo Tatr Polskich i Podhala. Fizjografia i geografia pasterstwa (1. diel)*. Zakopane: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. Warszawa: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk

RADWAŃSKA-PARYSKA, Z. a kol. 1961. *Pasterstvo Tatr Polskich i Podhala. Hodowla owiec i bydla (3. diel)*. Zakopane: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. Warszawa: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk

FILOVÁ, B.; MJARTAN J. a kol. 1975. *Slovensko: Ľud – II. časť*. Bratislava: Obzor.